İSLÂM AHLÂKI

(SOSYAL AHLÂK ÜZERİNE BİR İNCELEME)

AHMET YAMAN

EDİTÖR DR. SADIK TEKİNGÜR

İKSAD
Publishing House

İSLÂM AHLÂKI

(SOSYAL AHLÂK ÜZERİNE BİR İNCELEME)

AHMET YAMAN

EDİTÖR DR. SADIK TEKİNGÜR

Copyright © 2023 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com
It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2023©
ISBN: 978-625-6404-70-0
Cover Design: İbrahim KAYA
March / 2023
Ankara / Turkey
Size = 21 x 29,7 cm

ÖNSÖZ

Bir milleti millet yapan unsurların başında mensup oldukları din gelmektedir. Dinin toplumun bütün fertleri tarafından kabul edilip yaşanır hale gelmesi ise ancak din eğitimi ve öğretimi ile mümkün olabilmektedir. Toplumun din eğitimi ve öğretimi konusunda aydınlatılmasının pek çok yollarından biri de bu amaçla yazılmış olan yazılı eserlerdir. Nitekim İslâm'ın ilk öğretmeni olan Peygamber Efendimiz (sav)'den günümüze kadar din eğitimi ve öğretimini kendine dert edinen on binlerce âlim tarafından dinin çeşitli alanlarında sayısız eserler kaleme alınmış, din eğitimi ve öğretiminin hizmetine sunulmuştur. Bunlardan biri de Sultan 2. Abdülhamid döneminde yaşayan, edebiyat, hukuk, din ve ahlak eğitimi alanında eserler veren Nazif Sürûrî'dir. Yaşadığı dönemin İslâm ahlakçılarından biri olarak kabul edilen Sürûrî de bu konuda kayıtsız kalmayarak, çalışmamızın da konusunu oluşturan Terbiyye-i İslâmiyye adlı eserini yazarak din ve ahlak eğitimine katkı sunmak istemiştir.

Çalışmamızda Nazif Sürûrî'nin sözü edilen eserini ele alarak değerlendirmesini yaptık. Araştırmamız giriş ve sonuç bölümü hariç üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş kısmında din ve ahlak eğitimi ile ilgili kavramların tanım ve açıklamaları ile II. Abdülhamid dönemi eğitim politikası üzerinde durulmuş, araştırmanın problemi, araştırmanın amacı ve önemi, sınırlılıkları, araştırmanın yöntemi ortaya konmuştur. Birinci bölümde Nazif Sürûrî'nin hayatı ve eserlerine değinilmiştir. İkinci bölümde Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olan Terbiye-î İslâmiyye adlı eserin sadeleştirilmesi, üçüncü bölümde de Terbiye-î İslâmiyye'nin bazı açılardan analizi yapılmış ve bu eserin din eğitimi perspektifiyle analizine değinilmiştir.

Bu çalışmamızda, başından itibaren konunun tespiti, planlanması ve işlenmesi hususunda ilgisiyle, engin bilgisiyle ve yönlendirmesiyle yardımını esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Recep Uçar'a, değerli hocalarım Prof. Dr. Yusuf Batar ve Doç. Dr. İbrahim Aşlamacı'ya çalışmanın yayına hazırlanmasında büyük emekleri olan editör Dr. Sadık Tekingür'e, bu süreçte sabır ve fedâkarlık örneği sergileyen biricik aileme sonsuz teşekkür ederim.[1]

Ahmet YAMAN

Malatya 2023

[11] Bu çalışma, 13.07.2016 tarihinde sunduğumuz yüksek lisans tezinin gözden geçirilerek basılmış halidir. Bkz. Ahmet Yaman, Nazif Sürûrî'nin Terbiye-İ İslâmiyye Adlı Eserinin Değerlendirilmesi (Transkripsiyonu, Sadeleştirilmesi ve Bazı Açılardan Analizi), Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2016.

KISALTMALAR

as : Aleyhi's-selam

bkz.: Bakınız

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

cc. : Celle Celâluhu

DEM: Değerler Eğitim Merkezi

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

ed. : Editör

h. : Hicrî

Hz. : Hazreti

m. : Miladî

r. anha: RadiyAllahu anha

s. : Sayfa

sas : Sallallahu aleyhi ve sellem

ss. : Sayfa sayısı

TDK: Türk Dil Kurumu

Thk. : Tahkik

TTK: Türk tarih Kurumu

vb. : Ve benzerleri

vd. : Ve diğerleri

YÖK: Yüksek Öğretim Kurulu

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **i**

KISALTMALAR ..... **iii**

GİRİŞ **1**

II. ABDÜLHAMİT DEVRİ GENEL EĞİTİM VE DİN EĞİTİMİ ANLAYIŞI **4**

1. Problem 7

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi 8

3. Sınırlılıklar 10

4. İlgili Çalışmalar 10

5. Yöntem 11

I. BÖLÜM **13**

NAZÎF SÜRÛRÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ **13**

II. BÖLÜM **19**

TERBİYE-İ İSLÂMİYYE'NİN SADELEŞTİRİLMESİ **19**

2.1. MUKADDES YÜCE HİLÂFET MAKAMINA SADÂKAT VE İTAAT 23

2.2. ÇOCUKLARIN ANNE BABA VE ÖĞRETMENİNE KARŞI GÖREVLERİ ... 25

2.3. BABA VE ANNENİN ÇOCUKLARA VE AKRABAYA KARŞI GÖREVLERİ 26

2.4. KOMŞULUK HAKKI 29

2.5. EŞLER ARASINDAKİ ÂDAPLAR VE HAKLAR 31

2.6. İSLÂM SEVGİ VE KARDEŞLİĞİ 33

2.7. ÇALIŞMA VE İŞ 35

2.8. SELÂM 37

2.9. MUSÂFAHA 40

2.10. ZİYÂRET 41

2.11. BAYRAMLARI VE MÜBAREK GÜNLERİ KUTLAMA VE ZİYARETLEŞME 43

2.12. SÖZ VE SOHBET 47

2.13. YEMEK 51

2.14. SOKAKLARDA ÇARŞI VE PAZARDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN ÂDÂPLAR 53

III. BÖLÜM **55**

TERBİYE-İ İSLÂMİYYE'NİN BAZI AÇILARDAN ANALİZİ **55**

3.1. Şekil Olarak Analizi 55

3.2. Dilin Kullanımı Açısından Analizi 56
3.3. Kaynakların Kullanımı Açısından Analizi 56
3.4. Kur'ân-ı Kerîm'in Kullanımı 57
3.4.1. Sûre Adı ve Âyet Numarası Verilmeden Kullanılan Âyetler 57
3.4.2. Sûre Adının Verilip Âyet Numarasının Verilmeden Kullanıldığı Âyetler 58
3.5. Hadîs-i Şerîflerin Kullanımı 60
3.5.1. Kaynak ve Râvi İsmi Vermeden Kullandığı Hadisler 60
3.5.2. Sadece Kaynak İsmi Verilerek Kullanılan Hadisler 62
3.5.3. Sadece Ravi İsmi Verilerek Kullanılan Hadisler 62
3.6. Şiirlerin Kullanımı 64
3.7. Eserdeki Diğer Kaynakların Kullanımı 67
3.8. İçerik Olarak Analizi 68
3.8.1. Önsöz 68
3.8.2. Giriş 68
3.9. Mukaddes Yüce Hilâfet Makamına Sadâkat ve İtaat 71
3.10. Çocukların Anne Baba ve Öğretmenine Karşı Görevleri 71
3.11. Baba ve Annenin Çocuklara ve Akrabaya Karşı Görevleri 73
3.12. Komşuluk Hakkı 74
3.13. Eşler Arasındaki Âdaplar ve Haklar 75
3.14. İslâm Sevgi ve Kardeşliği 77
3.15. Çalışma ve İş 78
3.16. Selâm 80
3.17. Musâfaha 82
3.18. Ziyâret 83
3.19. Bayramları ve Mübarek Günleri Kutlama ve Ziyaretleşme 85
3.20. Söz ve Sohbet 88
3.21. Yemek 90
3.22. Sokaklarda Çarşı ve Pazarda Dikkat Edilmesi Gereken Âdâplar 93
3.24. Eserin Din Eğitimi Açısından Analizi 96
3.24.1. Amaç 96
3.24.2. Konular 98
3.24.3. Metotlar 101
3.24.4. Değerlendirme 102

3.24.5. İlkeler 102
3.24.6. Amaca Dönüklük İlkesi 102
3.24.7. Öğrenciye Görelik İlkesi 103
3.24.8. Aktiflik İlkesi 103
3.24.9. Somuttan Soyuta İlkesi 103
3.24.10. Bilinenden Bilinmeyene İlkesi 104
3.24.11. Hayata Yakınlık İlkesi 104
3.24.12. Bütünlük İlkesi 104
3.24.13. Otoriteye İtaat İlkesi 105
3.24.14. Güncellik İlkesi 105
3.24.14. Ferdî Farklılıklar İlkesi 105
3.24.15. Hürriyet İlkesi 105
SONUÇ 107
KAYNAKÇA 110

GİRİŞ

Eğitim ve öğretim faaliyetleri insanlık tarihiyle yaşıttır. Çünkü insanın sahip olduğu her türlü bilgi, birikim, kültür, değer ve inanç ancak eğitim ve öğretim yoluyla öğrenilebilir, uygulanabilir, yaygınlaşabilir ve daha sonraki nesillerin hayatlarında yaşam imkânı bulabilir. Bu bağlamda bir toplumun temel yapı taşlarından birini oluşturan din ve inanç hususu da eğitim ve öğretim faaliyetleri kapsamına girmektedir. Her toplum sahip olduğu din ve inancın, bu ister ilâhî isterse beşerî olsun, toplum fertleri tarafından anlaşılması, kabul edilmesi ve yaşanması için çeşitli şekil ve yöntemlerle din eğitimi faaliyetlerini yürütür ve daha sonra gelecek nesle aktarmanın gayreti içerisinde olur. Nitekim İslam tarihine baktığımızda ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem (as)'dan son peygamber Hz. Muhammed (sav)'e gelinceye kadar bütün peygamberler İslam inancının toplum tarafından kabul edilip yaşanması için mücadele etmişler, dinin yaygınlaşması için zamanın şartlarına göre eğitim öğretim faaliyetleri olarak görebileceğimiz irşat ve tebliğde bulunmuşlar, insanların dünyada refah ve olgunluğa, ahirette ise felaha erişmeleri için gerekli olan genel ilkeleri açıklamışlar, teorik olan iman ilkelerinin salih amele nasıl aktarılacağını bizatihi yaşayarak göstermişlerdir (Uyanık, 2006: 228). Bu durum sadece peygamberlerle sınırlı kalmamış, günümüze kadar "Sizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir (Ali İmran, 3/104)" âyet-i kerîmesinin buyurduğu şekilde İslâm'ın yayılması, yaşanması ve sonraki nesillere aktarılması için bu hususu kendisine dert edinen, kendini bu davaya adayan veya meslek edinen insanlar, din eğitimi ve öğretimi faaliyetlerinde bulunmuşlar, ayrıca bu konuda çeşitli alanlarda sayısız eserler kaleme almışlardır.

Eğitim, en geniş anlamıyla, insanda istenilen yönde davranış geliştirme faaliyetidir, yani biyolojik insandan kültür insanına geçmektir. İstenilen yönden kasıt, insandaki iyi yanların geliştirilmesi (Bilgin, B., ve M. Selçuk, 1997: 26), istenmeyen davranışın ise ortadan kaldırılmasıdır (Aydın, 2007: 5). Din eğitimi ise, bireyin dinî davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme denemeleri sürecidir (Tosun, 2002: 23). Din eğitiminin amacı da, kişiye dince istenen davranışları benimseyerek yerine getirebilme, dince istenmeyen davranışları da yapmama alışkanlığı kazandırabilmektir (Peker, 1991: 14). Din, bir fert ve toplum gerçeği olup, manevî hayatı zenginleştiren faktörlerin başında gelir. İnanma duygusu insanın kopmaz bir parçasıdır ve kutsal bir varlığa inanmak insanda bir ihtiyaçtır. Din, insanın bütün benliğine yönelen, inanç, duygu, düşünce ve zihnine hitap eden bir özelliğe sahiptir. İnsanı duygu, irade ve düşünce bakımından dengeli olmaya iter. Duygularını inceltir, düşüncesini geliştirir, iradesini kuvvetlendirir. Yani hayata ruhen sağlıklı insanlar yetiştirir. İşte fert ve toplum için oldukça önemli olan dinin varlığını sürdürebilmesi ve gelecek nesillere en doğru şekilde aktarılabilmesi iyi bir din eğitimi ile mümkündür (Peker, 1991: 15-17; Tekingür, 2022: 44-46).

Din eğitimi ve öğretimi faaliyetleri kapsamında yapılan çalışma alanlarından biri de ahlâk eğitimidir. Yaratıklar içerisinde sadece insana ait olan ve İslâm'da dinin ana bölümlerinden biri olan (Çakan, 2014: 14) ahlâk, ihmal edilmemesi ve üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir alandır. Zîra İslâm dininin en önemli vasıflarından birisi, ahlâkî oluşu, insanlara bir ahlâkî yaşayış biçimi sunarak onların ahlâkî açıdan yükselmelerini sağlamaktır (Erdem, 2010: 84). Huy, seciye, tabiat, karakter, mizaç, âdet, hâl ve hareket tarzı gibi manalara gelen ahlâk, Arapça hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006: 13-14). Batı dillerinden Almanca'da "moral", Fransızca'da "morale", İngilizce'de "morals" ve Yunanca'da "ethik" olarak kullanılan ahlâk kavramı genellikle "yaşama kuralları" manasına gelmektedir. Terim olarak ahlâk; nefiste (ruhta) köklü bir şekilde yerleşip kendisinden fiil ve davranışların düşünmeden, zorlanmadan kolaylıkla meydana geldiği yerleşmiş melekeye denir (Erdem, 2012: 151). Bir başka açıdan ahlâk; insanın kendisi de dâhil tüm varlıklara karşı görevlerini yerine getirmesi için sahip olması gereken olumlu özelliklerin tümüne verilen addır (Aydın, 2012: 139).

İslâmiyet'in sunmuş olduğu hayat tarzını anlatmak içinse "İslâm Ahlâkı" ifadesi kullanılır (Kılıç, 2008: 68). İslâm ahlâkının kaynağı Kur'an ve sünnettir. Bu iki kaynak, dinî ve dünyevî hayatın genel çerçevesini çizmiş, amelî kurallarını ortaya koymuştur (DİB, 2006: 14). İslâm, bütün insanlığa hitap eden ilâhî bir dindir. İslâm'da dinî emirlerle ahlâkî vazifeler, birbirleriyle o derece kaynaşmıştır ki, adeta bir bütün meydana getirmişlerdir. Ahlâkî bir emir, aynı zamanda Dinî bir emirdir. İslâm'ın hayattaki en büyük hedeflerinden birisi, ahlâkî gayeyi tahakkuk ettirmek (Peker, 1991: 142-143), inananların ahlâklı birer mü'min olmalarını sağlamaktır. Bunun için gerek Kur'ân'da gerekse hadislerde ahlâk üzerinde ciddi şekilde durulmuş, Müslümanların ahlâklı bir hayat sürmeleri için tavsiye ve emirlerde bulunulmuştur.

İslâm, çağlar üstü ve evrensel boyutta bir ahlâk anlayışına sahiptir ve İslâm ahlâkının en üst düzey örneğini Hz. Muhammed (sas) temsil eder ("İslâm", 2007: 69). Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de Allah-u Te'âla "Andolsun, Allah'ın Resulünde sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır (Ahzab, 33/21)" buyurarak inananların Hazreti Peygamberi örnek almasını isterken, "Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin (Kalem, 68/4)" ayet-i kerimesinde ise Peygamberimizin bilinen pek çok iyi vasfının yanında ahlâken de üstün olduğunu belirtmektedir. Peygamber Efendimiz (sas) de "Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim (Muvatta, Hüsnü'l-Hulk, 8; Ahmed b. Hanbel, 2/381)", "Müslümanların iman yönünden en olgunu, ahlâkı en üstün olanlarıdır (Tirmizî, Ridâ' 11 (1162); Ebu Dâvûd, Sünnet 15 (4682))", "En hayırlınız, ahlâkı en üstün olanınızdır (Tirmizî, el-Birr ve's-Sıla, 47; Buharî, Edeb, 39)" buyurarak iman etmenin yanında ahlâklı olmanın da gerekli olduğunu, hatta ahlâkı en üstün olanların îmânca da en üstün seviyede olduklarını ifade ederek ahlâkın ne derece önemli olduğunu bizlere göstermektedir. Akseki (1991:6-7) de âyet-i kerîmeler

ve hadîs-i şerifler ışığında insanı kemal derecesine ulaştıracak yolun ahlâk olduğunu, ahlâkî kanunların ilahî vahiy ile belirlendiğini, milletimizin ahlâkî ve içtimaî yükselmesinin ancak İslâm ahlâkını kendisine rehber edinmesiyle mümkün olacağını ifade eder.

Ahlâkın konusu, insanın iradeli, bilinçli, iyi veya kötü olarak nitelendirilebilecek, toplum içinde uyması gereken kurallara uygun davranışlar iken ahlâk eğitiminin amacı, insanın gerek kendisinin gerekse başkalarının mutluluğuna ve mükemmelliğine yardımcı olacak şekilde hareket eder hale getirilmesidir (Aydın, 2012: 152).

Ahlâk, insanın yaratıcısı olan Allah ile yaratılmış olan diğer varlıklarla ilişkilerinde ortaya çıkar. Bu açıdan insanın ahlâkî sorumluluğu Allah'a, kendisine, başka insanlara, maddî ve manevî çevresine olmak üzere dört grupta değerlendirilebilir (Kılıç, 2008: 69). İşte İslâm ahlâkının hedefi, insanın başta yaratıcısı olmak üzere sorumlu olduğu varlıklara karşı görevlerini yerine getirmesi, İslâm'ın çizdiği çerçevede hareket etmesi, hem kendisiyle hem de yaşadığı çevresiyle barışık ve uyumlu hale gelmesi ve bunun sonucunda hem dünyevî hem de uhrevî mutluluğa ulaşmasıdır. Bu hedeflere ulaşmanın yolu da doğru ve etkin bir din ve ahlâk eğitiminden geçmektedir.

Ahlâk ve eğitim arasında sıkı bir ilişki vardır. Eğitim, bireyin bilgi, inanç, duygu, tutum, alışkanlık, beceri yani tüm davranışlarında istenilen yönde değişiklik yapma sürecidir. Ahlâk eğitimi ise bireyin ahlâkî davranışlarında değişiklik oluşturma süreci demektir. Eğitimsiz ahlâk düşünülemez. Zira bireyler arasındaki ahlâkî gelişim farkı ancak eğitim yolu ile azaltılabilir. Genel geçer ahlâkî kurallar ve ilkeler bakımından eğitim almaları, insanların daha üst düzeyli ahlâkî değerleri tanımalarına zemin hazırlar. Ahlâk eğitimi, sağlıklı düşünen, hisseden ve davranan bireylerin yetiştirilmesi için gerekli ve vazgeçilmez bir eğitimdir. Sağlıklı bir toplumun oluşması sağlıklı bireylerle mümkündür. O yüzden geleceğini garanti altına almak isteyen toplumlar, ahlâklı bir nesil yetiştirmek için çalışmışlar ve ahlâk eğitimine büyük önem vermişlerdir (Aydın, 2012:151-152).

İslâm'da din ve ahlâk eğitimi Kur'ân'ın nüzulü ile başlar. Bu bağlamda İslâmî ahlâk ve eğitimin ilk öğretmeni de Peygamber Efendimizdir. Hz. Peygamber İslâm'ı tebliğ etmeye başlamasıyla beraber insanlarla temas kurabileceği hemen her yerde vahyi insanlara ulaştırma gayreti içerisinde olmuş, insanların bilgi, duygu ve hareketlerini vahye, yani İslâm'a uygun hale getirmeye çalışmıştır (Zengin, 2012: 15-18). Bu süreç, yani İslâmî din ve ahlâk eğitimi, Hz. Peygamber'in vefatından sonra da hiçbir zaman kesintiye uğramadan, gerek İslâmî devletlerin eğitim politikası olarak gerekse kendisini bu işe adamış veya bu işi meslek edinmiş kişilerin özel gayretleriyle günümüze kadar devam etmiştir.

Din ve ahlâk eğitiminin en önemli alanlarından biri de bu konuda eserler yazarak bu sürece katkı sağlanmasıdır. Nitekim binlerce İslâm âlimi bu sürece ortak olarak çeşitli ebat ve hacimlerde

eserler kaleme alarak insanların istifadesine sunmuşlardır. Bu eserlerden biri de çalışmamızın konusunu oluşturan, Nazif Sürûrî tarafından kaleme alınan İslâm ahlâkı niteliğindeki "Terbiye-i İslâmiyye" dir.

H. 1326 (m. 1908) yılında kaleme aldığı bu eserinde ele aldığı bütün konuları Kur'ân ve hadîslere dayandırarak işlemekte, bir Müslümanın, ele aldığı konular çerçevesinde İslâm'a uygun tarzda nasıl yaşayabileceğini ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Sultan II. Abdülhamid'in son zamanlarında Maarif Nezareti'nin izniyle basılan eser aynı zamanda yazıldığı dönemin eğitim politikasını da yansıtmakta, sadece dinî değil aynı zamanda siyasî ahlâk ve vatandaş profili de çizmektedir. Bu bağlamda konunun daha iyi anlaşılması için o dönemin genel eğitim politikalarına, ayrıca din ve ahlâk eğitimindeki anlayışa temas etmenin yararlı olacağı düşünülmektedir.

II. ABDÜLHAMİT DEVRİ GENEL EĞİTİM VE DİN EĞİTİMİ ANLAYIŞI

Sultan II. Abdülhamit tahta geçer geçmez, gerek yetiştiği dönem, gerekse özel gayretleri ve dâhiyane yönetim kabiliyeti sayesinde hem tahtının hem de devletin bekâsı için eğitimin önemini kavramış, eğitimi Tanzimat dönemindeki bürokrasi yerine bizzat kendisi biçimlendirmiş (Gündüz, 2008: 271), devletin devamını sağlamak ve dağılmasını önlemek, mutlak bir otorite sahibi olmak, devleti eski gücüne kavuşturabilmek için İslâm ve eğitim unsurlarına çok büyük önem vermiştir (Yazıbaşı, 2014: 768).

Tanzimat dönemiyle başlayan eğitim sistemindeki modernleşme çabaları, II. Abdülhamit döneminde yeni bir yön ve hız kazanmış, yaklaşık 33 yılı kapsayan bu dönemin özellikle eğitim kurumlarının ülke sathına yaygınlaştırılarak eğitim imkânlarından herkesin yararlandırılmaya çalışılması ve modern eğitimin kökleşmesi açısından olumlu izler bırakmıştır (Zengin, 2009: 29). Devrin maarifçileri hızlı veya yavaş, tam veya eksik de olsa, ilk ve orta öğretimi modernleştirmek ve yaygınlaştırmak için reform çalışmalarına devam etmişler, 33 yıllık gayretin sonunda pek çok şeyi de başarmışlardır. Nitekim rüşdiyeler 250'den 600'e, idadiler 5'ten 104'e, dârülmuallimînler 4'den 32'ye, iptidâîler 200'den 4000-5000'e çıkarılmış, 10.000'e yakın sıbyan okulu usûl-ü cedide dönüştürülmüştür. Bu gelişmeler daha sonra yapılacak olan maârif reformlarının temelini oluşturmuştur. Bununla beraber modern manada ilk merkezî ve taşra maârif teşkilatı da yine bu dönemde kurulmuştur (Kodaman, 1991: 164).

II. Abdülhamid dönemi eğitim anlayışını gösteren en önemli belgelerden biri Damat Mehmet Paşa'nın 1882 yılında hazırladığı rapordur. Raporda, ülkedeki eğitim imkânlarının herkesin yararlanacağı şekilde düzenlenmesinin hükümetin en önemli görevlerinden olduğu belirtilmekte, her milletin ilerleyebilmesi için eğitim ve öğretimde kendi gelenek ve ahlâkına

uygun bir yol takip etmesi gerektiği ileri sürülmekte, ilmi alanda ilerleme ile birlikte dinin temel esaslarının öğretiminin de sağlanması gerektiği ifade edilmektedir (Zengin, 2009: 30).

1900 yılında Sadâret'e sunulan başka bir raporda Fransa'dan örnek verilerek, her devletin kendi devamını sağlayacak nitelikte insanlar yetiştirmeyi bir eğitim amacı olarak belirlediğini, dolayısıyla mekteplerde öğrenim gören Müslüman öğrencilerin dinlerini hakkıyla öğrenmelerinin devletin bekasının sağlanmasında mutlaka gerekli olduğu belirtilmektedir (Zengin, 2009: 31).

II. Abdülhamit döneminde, yukarıda tespit edilen ilkeler çerçevesinde hareket edilerek mektep programlarındaki din ve ahlâk dersleri sayısının arttırılmasının yanında etkinliğinin de arttırılmasına gayret edilmiş, eğitim anlayışı dinî bir nitelik kazanmış, buna paralel olarak siyasi anlayışta da değişiklik olmuş, Tanzimat'ta hâkim olan "Osmanlıcılık" politikası, yerini "İslamcılık" merkezli politikaya terk etmeye başlamıştır (Zengin, 2009: 32). O döneme ait belgelerde devletin birliğini, bütünlüğünü ve devamını sağlayacak nitelikte insanların yetiştirilmesi hedeflenmekte, bu niteliklerin başında da dine bağlılık gelmektedir (Yazıbaşı, 2014: 768). Eğitimin hedefi sadece bilgi vermek değil aynı zamanda Osmanlı toplumsal kimliğini yeniden üretmek ve biçimlendirmekti. O yüzden eğitimin en önemli hedeflerinden biri devlete ve sultana mutlak itaati sağlamanın yanında (Gündüz, 2008: 271-272) çağdaş ilim ve fenne sahip olan, doğru düşünen, sağlam bir inanca ve güzel ahlâka sahip olan insanlar yetiştirmek olarak belirlenmiştir (Yazıbaşı, 2014: 768). Kısaca devlete ve halifeye bağlı, çağın gerektirdiği bilgilere sahip, aynı zamanda Dinî değerlere bağlı nesillerin yetiştirilmesi eğitimin genel amaçları olarak belirlenmiş (Zengin, 2009: 32-33), din ve ahlâk öğretiminin bu amacın gerçekleştirilmesinde önemli bir vasıta olacağı düşüncesiyle hareket edilmiş, bu çerçevede en etkili ve yaygın çabalar okullara yöneltilmiştir (Gündüz, 2008: 271-272).

1906 yılına ait bir belgede, mekteplerin programlarında din ve ahlâk derslerine yeterince yer verilmediği, dînen ve ahlâken istenen seviyede talebe yetiştirilemediği ifade edilmekte, çözüm olarak da mekteplerin ders programlarındaki din ve ahlâk ders saatlerinin arttırılması öngörülmektedir.

II. Abdülhamit dönemi iptidâi ve rüştiye mekteplerinde ahlâk dersi saatleri arttırılmıştır. Ahlâk dersi vilayet ve kasaba iptidâi mekteplerinde müstakil bir ders olarak okutulurken köylerde ise kıraat dersleri içerisinde ahlâk ile ilgili metinler okutularak yapılmaktaydı.

Erkek rüştiyelerinde müstakil ahlâk dersine rastlanmamakta, kıraat veya ilmihâl dersleri içerisinde okutulmaktadır. Kız rüştiyelerinde ise kuruluşundan itibaren müstakil bir ahlâk dersi okutulmaktadır. 1899 yılında ise hem kız hem de erkek rüştiyelerinde müstakil ders olarak okutulmaya başlamıştır. [2]

[2]Ahlâk dersleri ve saatleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Zengin (2009: 61-95); Kodaman (1991: 87-144)

II. Abdülhamit döneminde hedeflenen insan tipini oluşturmada kullanılan eğitim materyallerden biri de ders kitaplarıdır. Okullarda okutulan ders kitaplarında ideal insan tipi, öncelikle Allah'a, Hz. Peygamber'e ve ardından padişaha kayıtsız şartsız itaat eden aynı zamanda dindar olan kimse şeklinde formüle edilmiştir (Yazıbaşı, 2014: 768-770). Hedeflenen insan tipini gerçekleştirmede en önemli görev de okullardaki öğretmenlere yüklenmiş, öğretmenlerin öncelikli görevlerinden biri talebelerin inanç ve itikadını düzeltmek olarak öngörülmüştür. Ayrıca okullarda disiplin arttırılmış, okutulacak ders kitaplarının yazımında ve basımında önlemler alınmış, izinsiz ders kitabı basımı yasaklanmıştır (Gündüz, 2008: 273).

Ders kitaplarının seçiminde genel olarak eskiden beri iki yol izlenmektedir. İlki, devletin müfredatını belirlediği kitabı yazdırması veya kendi felsefesine en uygun olanı seçmesi, bastırıp dağıtmasıdır. İkincisi ise, kitap yazmaya ilgi duyanların müfredat programlarına uygun olarak yazdıkları kitaplara devletin ruhsat vermesidir. Nitekim bu dönemde de aynı yol izlenerek çıkarılan kanunlarla okullarda okutulacak kitapların umumi programlarda ortaya konmuş esaslar dâhilinde tertip olunması ve maarif idaresince uygun bulunması şartı aranmıştır (Doğan, 1994: 21-23).

II. Abdülhamit döneminde, eğitim politikalarına paralel olarak çok sayıda ahlâk ile ilgili kitaplar yazılmıştır. Bu kitapların bir kısmı çeviri, bir kısmı te'lif, bir kısmı derleme, diğer bir kısmı da ders kitabı olarak hazırlanmıştır (Öztürk, 1998: 32). Bu dönemde Maarif Nezaretinin izni ile basılmış, din ve ahlâk derslerinde kız ve erkek öğrencilere okutulmak üzere hazırlanmış pek çok eser vardır. Bu eserlerin Tanzimat döneminden farklı olarak özellikle ders kitabı olarak çocukların seviyelerine uygun olarak hazırlanmaya gayret edildiği görülmektedir. İptidai mekteplerinde okutulmak üzere hazırlanmış olan kitaplarda güzel ahlâk ile ilgili bilgiler daima dinî bilgi ve kavramlarla açıklanmakta, dinin insanları kötülüklerden koruduğu, şefkat ve merhamet duygularını geliştirdiği gibi bilgiler verilmekte, sevginin kaynağı olan Allah'ın varlığı mevsimler, tabiatın uyanması, gökyüzü ve yıldızlardan örnek verilerek çocukların zihinlerine ve duygularına hitap edilerek işlenmektedir. Ayrıca güzel ve kötü ahlâk ile ilgili fiiller tek tek ele alınarak çocukların anlayabileceği bir dille açıklanmaktadır (Zengin, 2009: 98-100).

Kız Rüştiyelerinde okutulmak üzere hazırlanan ders kitaplarında ahlâkın pratik yönü üzerinde durulmuş ve bu hususta dinî bilgiler esas alınmıştır. Rüştiye ve idadiler için hazırlanmış olan ahlâk kitaplarında ise bu seviyeye uygun olarak konuların teorik ve pratik ahlâk olarak iki kısımda ele alındığı görülmektedir. Örneğin İlm-î Ahlâk ve Bergüzâr-ı Ahlâk eserlerinde öncelikle ahlâkın teorik temelleri üzerinde durulduktan sonra pratik ahlâka geçilmiştir. Ahlâk-ı Hamide adlı eserde ise iyi huy ve ahlâkla ilgili bilgiler şiir, Eflatun, Gazali gibi filozof ve âlimlerin görüşlerine de başvurularak, güzel sözler ve şiirlerle örnekler verilerek açıklanmaktadır (Zengin, 2009: 101-102).

Sonuç olarak II. Abdülhamit döneminde, devlete ve halifeye bağlı, çağın gerektirdiği bilgilere sahip, aynı zamanda dindar nesillerin yetiştirilmesi eğitimin genel amaçları olarak belirlenmiş, bu amaçları gerçekleştirme gayesiyle özellikle okullarda hedeflenen amaçlar doğrultusunda bir eğitim öğretim faaliyeti yürütülmüş, sadece Maarif Nezareti'nin basılmasına izin verdiği ders kitapları bu hedef çerçevesinde okutulmuş, okullarda müstakil ahlâk dersi müfredata konulmuş, zamanla ders saatleri arttırılmış, gerek okullarda okutulmak üzere gerekse genel olarak ahlâklı bireyler yetiştirmek için ahlâk risaleleri yazdırılarak basılmıştır.

Bu bilgiler ışığında çalışmamızın konusunu oluşturan "Terbiye-i İslâmiyye" adlı eserin içerik olarak II. Abdülhamit dönemi eğitim politikalarıyla bire bir örtüştüğü görülmektedir. Eser, Maarif Nezareti'nin izniyle basılmıştır, fakat okullarda ders kitabı olarak okutulup okutulmadığına dair yoğun bir belgesel tarama yapılmasına, o dönemle ilgili yapılan çalışmalardan ulaşılabilenler tek tek incelenmesine rağmen herhangi bir bilgi elde edilememiştir. Ancak eser incelendiğinde, içerik ve yöntem açısından ders kitabı olmaktan ziyade yetişkinlerin eğitimi için hazırlanmış derleme bir ahlâk kitabı olduğu izlenimi vermektedir.

Terbiyye-i İslâmiyye, bir ahlâk kitabı olarak o dönemin eğitim anlayışına uygun olarak ele aldığı konularla Allah'a iyi bir kul, Peygamber Efendimize hayırlı bir ümmet ve halifeye de itaat eden, kayıtsız şartsız bağlı olan dindar bireyler yetiştirme amacı taşımaktadır. İslâm ahlâkına uygun olarak ele aldığı konuları âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şeriflerle delillendirerek işlemekte, şiirlerle süsleyerek zenginleştirmektedir.

Sürûrî, eserin önsözünde bu risaleyi en büyük velinimet olarak belirttiği padişahın hakkını celbetme ve hayırlara vesile olması gayesiyle epey araştırma ve gayretle kaleme aldığını ifade ettikten sonra gelirini de hazineye bağışladığını ifade etmektedir.

O dönemin din eğitimi anlayışı çerçevesinde din eğitiminin önemli bir parçası olan ahlâk dersleri verilirken, ahlâkın felsefî boyutu değil daha çok pratik tarafı öğretim konusu yapılmıştır (Zengin, 2009: 67). Bu bağlamda Terbiye-i İslâmiyye'nin de teorik değil pratik ahlâk çerçevesinde yazıldığını, nasıl öğreteceğimizden ziyade ne öğreteceğiz anlayışının hâkim olduğunu görmekteyiz. O yüzden metot üzerinden değil, direk olarak nelerin kazandırılması gerektiği üzerinden bir eser yazıldığı görülmektedir. Ayrıca eserde bireysel ahlâktan ziyade sosyal ahlâk anlayışının hâkim olduğu görülür.

1. PROBLEM

Araştırmamızın problemi, Sultan II. Abdülhamid dönemi aydınlarından ve İslâm ahlâkçılarından biri olarak kabul edilen Nazif Sürûrî'nin hayatı ve eserleri, Terbiyye-i İslâmiyye adlı kitabının sadeleştirilmesi ve bazı açılardan değerlendirilmesidir.

Bu çalışmamızda tespit ettiğimiz ve çözümlenmesini istediğimiz problemler şunlardır:

1. II. Abdülhamit dönemi eğitim anlayışının ve ahlâk eğitiminin genel eğitim anlayışı içerisindeki yerinin ne olduğunu,
2. Terbiye-i İslâmiyye'nin o dönem din ve ahlâk eğitimi anlayışındaki yerinin ne olduğunu,
3. Ahlâk risalesi olarak yazılan bu eserin nasıl bir birey hedeflediğini,
4. Eserin İslâm ahlâkı içeresindeki yerinin ne olduğunu,
5. Eserde kullanılan kaynakların niteliklerinin ne olduğunu, tespit etmektir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmamızın konusu, Sultan II. Abdülhamid döneminde yaşayıp edebiyat, hukuk ve din ve ahlâk eğitimi alanlarında eserler yazan Nazif Sürûrî'nin Terbiye-i İslâmiyye adlı eserinin sadeleştirilmesi ve bazı açılardan değerlendirilerek incelenmesidir.

Günümüz din eğitimi çalışmalarına ışık tutması, yol göstermesi açısından din eğitimi tarihimizin geçmişi ile ilgili araştırmaların yapılması büyük önem taşımaktadır. Diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da hem bugünü iyi anlamak, hem de gelecekte doğru planlamalarda doğru kararlar verebilmek için geçmiş uygulamaların ve anlayışların bilimsel yöntemlerle incelenmesi, tespit ve değerlendirmelerinin mutlaka yapılması gerekir (Aydın, 1998: 89-91). Zîra yapılan çalışmalar, her ne kadar kendi konusuyla sınırlı olsa da, geçmiş dönemlerin siyasi, ekonomik ve eğitim anlayışına ışık tutmakta, yapılan uygulamaların olumlu ya da olumsuz sonuçlarını ortaya koymakta, böylece günümüzde yapılacak benzer çalışma ve uygulamalara yol göstermektedir.

Biz bu çalışmamızda, asıl konumuz olan Terbiye-i İslâmiyye adlı eseri incelerken yazıldığı dönemin hem siyasi hem de eğitim anlayışını da ele alarak eserle arasındaki bağı ortaya koymaya, bir İslâm ahlâkı niteliğindeki bu eserin ele aldığı konularla nasıl bir insan tipi hedeflemeye çalıştığını tespit etmeye çalıştık. O dönemin özellikle din ve ahlâk eğitimi anlayışını ve uygulamalarını öğrenmek, anlamak, incelemek ve araştırmak isteyenlere yardımcı bir kaynak olmayı amaçladık. Ayrıca çalışmamızın günümüz ahlâk eğitimine ışık tutmasını, din kültürü ve ahlâk bilgisi derslerinin programlanmasında ve müfredatının belirlenmesinde katkı sağlamasını ve bu alanda araştırma ve çalışma yapacak olan kişilere yol göstermesini umuyoruz. Bu yönüyle "din eğitimi faaliyetlerini kendisine konu edinerek inceleyen bilim (Bilgin, 1998: 28)" olarak tanımlanan Din Eğitimi Bilimi'ne bu alanda yazılmış bir eseri ortaya çıkarıp istifade edilmesine vesile olduğumuzdan dolayı da katkı sağladığımızı düşünmekteyiz.

Bu çalışmamızı önemli kılan sebepler şu şekilde özetlenebilir:

Din; inanç, ibadet ve ahlâk boyutlarıyla müntesiplerinin aklında, kalbinde, düşüncelerinde, davranışlarında kısaca bütün hayatında yaşayan canlı bir organizma gibidir. Yaşandıkça ve

yaşatıldıkça canlanır, güçlenir ve tüm hayatı kuşatır. Bu ise ancak bu dine inanma, yaşama ve sorumluluk bilinci içerisinde başkalarının da dini yaşaması için mücadele etmekle olur. Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker, yani iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma emr-i ilahisi çerçevesinde değerlendirebileceğimiz bu faaliyet alanlarının, çok geniş olmakla birlikte, insanların bilgi, görgü, anlayış, kabiliyet ve imkânları ölçüsünde yapılmasının dini bir görev olduğu muhakkaktır. Çünkü bizzat İslâm dini, ortaya koyduğu mesajın insanlar tarafından öğrenilmesi ve öğretilmesi vazifesini öngörür. Bununla ilgili olarak Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de "Sizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir (Âl-i İmrân, 3/104)" buyurarak insanları Allah yoluna çağırmayı, onlara katında yegâne din olan İslâm'ı öğretmeyi Müslümanlara emrediyor. Bu onlar için dini bir görev ve sorumluluktur (Cebeci, 2003: 13). Kısaca ifade etmek gerekirse Nazif Sürûrî'nin kaleme aldığı Terbiyye-i İslâmiyye adlı eseri de, yukarıda ifade ettiğimiz ilkeler ışığında, din ve ahlâk eğitimi alanında yazılmış, Müslümanca konuşmayı, düşünmeyi, hareket etmeyi ve yaşamayı anlatan bir İslâmî ahlâk eğitimi kitabıdır. Bu açıdan her devirde verilmek istenen ahlâkî davranışların ve toplumdaki ahlâkî sorunların aşağı yukarı aynı olduğu düşünüldüğünde, Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olan bu eserin ortaya çıkarılarak günümüz Türkçesiyle sadeleştirilmesinin, hem yaşadığımız dönemdeki ahlâk kodlarının tarihteki köklerinin bilinmesi açısından hem de bugünü anlama ve yorumlama açısından din eğitimcilerine, tarihçilere ve okuyuculara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

II. Abdülhamit döneminde çok sayıda ahlâk risalesi yazılmıştır. Bu risaleler üzerinde pek çok çalışma yapılmasına rağmen aynı döneme ait olan bu risale ile ilgili, üstelik hem dijital ortamda hem de matbu olarak elde edilmesi kolay olduğu halde, herhangi bir çalışma yapılmamış olması, hatta o döneme ait ahlâk kitaplarını inceleyen araştırmalarda isminin dahi geçmemiş olması çalışmamızı önemli ve özgün kılmaktadır.

Yine Terbiye-i İslâmiyye yazarı Nazif Sürûrî'nin babası Ali Sürûrî, hatta dedesi Kadı Abdurrahman Paşa hakkında yapılmış müstakil çalışmalar varken Nazif Sürûrî hakkında herhangi bir çalışma veya araştırmanın olmaması da çalışmamızı önemli kılmaktadır.

O dönemde her türlü kitabın basılması Maarif Nezareti'nin iznine tabi olduğu için, basılmasına izin verilen kitaplar, hedeflenen eğitim politikasına uygun olanların arasından seçilmiştir. Bu açıdan Terbiye-i İslâmiyye kriterlere uygun olarak basılmasına izin verilen kitaplardandır. O yüzden bu çalışmamız, o dönemin eğitim anlayışı ve yetiştirilmek istenen insan tipi hakkında bizlere ipucu vermesi açısından da önemlidir.

3. SINIRLILIKLAR

Çalışmamız Nazif Sürûrî'nin hayatı ve eserleri, Terbiyye-i İslâmiyye adlı eserin sadeleştirilmesi ve bazı açılardan değerlendirilmesiyle sınırlandırılmıştır.

Ayrıca çalışmamızın giriş kısmında Terbiye-i İslâmiyye'nin yazıldığı II. Abdülhamit dönemi eğitimi anlayışına ve ahlâk eğitiminin genel eğitimdeki yerine temas edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamız arşiv çalışmasıyla sınırlı tutulmuştur. Araştırmamızda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden, YÖK Ulusal Tez Merkezi'nden, İSAM Kütüphanesi'nden, İnönü Üniversitesi Kütüphanesi'nden, İnternet sitelerinden bilgi elde edilmeye çalışılmış, O döneme ilişkin yazılmış kitap ve makalelerden, ikincil kaynaklardan da istifade edilmiştir. Faydalanılan kaynaklar kaynakçada belirtilmiştir.

Nazif Sürûrî'nin ölüm tarihi ve Terbiye-i İslâmiyye'nin okullarda, medreselerde veya başka eğitim mekânlarında okutulup okutulmadığına dair bilgilere ulaşılamamıştır.

4. İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Yapılan araştırmada hem Nazif Sürûrî, hem de Terbiyye-i İslâmiyye ile ilgili olarak özel bir çalışmanın olmadığı, ancak ele alınan konularla sınırlı olarak kendisinden veya eserlerinden bahsedildiği sonucuna ulaşılmıştır. O yüzden çalışmamızın, bu alanda yapılan ilk çalışma olduğu söylenebilir.

II. Abdülhamit dönemi eğitim alanında pek çok yeniliğin yapıldığı, hem okul sayılarının hem de okullaşmanın arttığı, eğitimin toplumun bütününü kapsayacak şekilde programlandığı, eğitim anlayışının millî ve dinî bir yapıya evrildiği, Allah'a iyi bir kul, Peygamber Efendimize hayırlı bir ümmet ve halifeye de kayıtsız şartsız itaat eden dindar bireyler yetiştirme amacına dönük adımların atıldığı bir dönemdir. Bu yönüyle Türk eğitim tarihi açısından farklı bir yere sahip olan Sultan II. Abdülhamit dönemi ile ilgili pek çok araştırma yapılmış, sayısız makale ve kitap kaleme alınmıştır. Ancak bu çalışmalar daha çok o dönemin eğitim sistemini, eğitim politikalarını ve buna göre oluşan eğitim faaliyetlerini ele alan çalışmalardan oluşmaktadır. Yapmış olduğumuz tarzdaki benzer çalışmalar ise çok sınırlı kalmaktadır. Araştırmacılara yol göstermesi açısından o dönemle ilgili olarak tespit edilen akademik çalışmalar şunlardır:

1. Doğan, N., (1994), Ders Kitabı ve Sosyalleşme (1876-1918), (1. Baskı), Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

Doğan, II. Abdülhamit dönemi okullarında okutulan birbirinden farklı derslere ait 34, II. Meşrutiyet dönemi ile ilgili olarak 35 kitabı, siyasi içerikli bazı kavramlar ve fertlerde istenen-istenmeyen davranışlar başlıklarıyla inceleyerek idealize edilen insan tipinin özelliklerinin neler

olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışma, kitaplar ve içerikleri üzerinden değil, belli konuların incelenen kitaplar içerisinde nasıl işlendiği üzerinden yapılmıştır.

2. Öztürk, F., "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ahlâk Kitapları", *Kebikeç,* 1998, (6), ss. 31-39

Öztürk, bu çalışmasında Tanzimat dönemi ile Cumhuriyet dönemi arasında çeşitli gayelerle yazılmış olan ahlâk kitaplarını detaya girmeden sunmaktadır.

3. Tetik, İ., (2009), *II. Abdülhamit Dönemi Ahlâk Kitapları (Risâle-i Ahlâk, ilm-i Ahlâk ve Bergüzâr-ı Ahlâk) Üzerine Bir İnceleme,* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta.

Araştırmacı, toplam 87 sayfa tutan bu çalışmasında II. Abdülhamit döneminde okullarda okutulan ahlâk kitaplarından; ibtidâilerde okutulan "Risale-i Ahlâk", rüştiyelerde okutulan "İlm-i Ahlâk" ve idadilerde okutulan "Bergüzar-ı Ahlâk" adlı kitapların din eğitimi açısından değerlendirmesini yapmıştır.

Yapmış olduğumuz çalışma, birkaç açıdan yukarıdakilerden farklı bir özelliğe sahiptir. Öncelikle hacim olarak daha fazladır. Yukarıda vermiş olduğumuz çalışmalar sadece teorik bilgiler içermekte olup pratik ahlâk konusunda herhangi bir katkısı olmayan çalışmalar iken, çalışmamız din ve ahlâk eğitimi sürecinde pratik olarak kullanılabilecek bir niteliğe sahiptir. Ayrıca diğer çalışmaların hiçbirinde incelenen eserlerin yazarları ile ilgili bir bilgi verilmezken, Terbiye-i İslâmiyye'nin yazarı Nazif Sürûrî'nin hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgiler verilmeye gayret edilmiştir.

5. YÖNTEM

Araştırmamızda Tarama Modeli kullanılmıştır. Tarama modelinde araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne kendi koşulları içinde varolduğu şekliyle, değiştirmeye kalkmadan olduğu gibi betimlenmeye, tanımlanmaya ve gözlemlenmeye çalışılır. Tarama araştırmacısı, nesne ya da bireyi doğrudan kendisi inceleyebileceği gibi, yazılı belge ve istatistikler, resimler, ses ve görüntü kayıtları gibi önceden tutulmuş çeşitli kaynaklara başvurarak elde edeceği verileri bir sistem içinde bütünleştirerek yorumlar (Karasar, 2012: 77). Veri toplama yöntemi olarak da Belgesel Tarama yaklaşımını tercih ettik. Bilindiği gibi varolan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamaya belgesel tarama denir. Tarama yapılan alanlar, resim, film, plak, video kayıtları, bina-heykel gibi kalıntılar, sonradan yazılmış her türlü mektup, rapor, kitap, ansiklopedi, resmi veya özel yazı ve istatistikler, tutanaklar veya anılar olabilir (Karasar, 2012: 183). Biz de veri toplama amacıyla Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi belgeleri, İSAM Kütüphanesi, YÖK Ulusal Tez Merkezi, ansiklopediler, kitaplar, internet siteleri, yüksek lisans ve doktora tezleri, bilimsel makaleler gibi çok çeşitli alanlarda yoğun bir belgesel tarama gerçekleştirdik. Elde ettiğimiz

verileri çalışmamızda kullanmak üzere sınıflandırdık ve gerektiği şekilde işleyerek değerlendirdik.

Çalışmamız giriş ve sonuç kısmı dışında üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Nazif Süruri'nin hayatı ve eserlerini ele aldık. Belgesel Tarama sonucundaki veriler ışığında hayatını ve eserlerini tanıtmaya gayret ettik.

İkinci bölümde eserin günümüz Türkçesiyle sadeleştirilmesi yapılmıştır. Sadeleştirme yapılırken şu kaynaklardan faydalanılmıştır:

Şemsettin Sâmi'nin Kâmûs-i Türkî'si; Dr. Mehmet KANAR'ın Büyük Farsça-Türkçe Sözlüğü; Abdullah YEĞİN, Abdülkadir Badıllı, Hekimoğlu İSMAİL ve İlham ÇALIM'ın Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügati; bilgisayar kullanımı için hazırlamış olan Arapça-Osmanlıca-Farsça-Türkçe Sözlük Beta 1.6 programı; Türkçe kelimelerin doğru kullanımı için TDK Büyük Türkçe sözlüğü ve internet sitelerindeki Osmanlıca-Türkçe veya Farsça-Türkçe çeviri sözlükleri.

Ayrıca sadeleştirmede eser içerisinde sûre ve âyet numarası verilmeden geçmiş olan bazı kavram ve ifadelerin Kur'ân-ı Kerîm'de bulunduğu yer, sûre ismi ve âyet numarası verilerek dipnotta belirtilmiştir.

Üçüncü bölümde ise "Terbiye-i İslâmiyye" adlı eserin çeşitli açılardan değerlendirilmesi yapılmıştır. Bunun için öncelikle şekil yönünden; kaynaklar ve dil kullanımı açısından ele alınmış; daha sonra madde madde içerik analizi ve son olarak da din eğitimi açısından değerlendirilmesi yapılmıştır.

I. BÖLÜM
NAZÎF SÜRÛRÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Dedesi Kadı Abdurrahman Paşa, Yavuz Sultan Selim'in ordusunda gösterdiği başarılar sonucu Alâiye (Alanya) sancak beyliğine atanan Oruç Ali Bey'in torunlarındandır (Sürûrî, 1983: 33). Abdurrahman Paşa'nın ecdadı Antalya İbradı'lı olup büyük babası, babası, kardeşi ve kendisi hep kadılık görevinde bulunmuştur. 1802 yılında Rumeli Beylerbeyliği, 1803'de Karaman valiliği (Uzunçarşılı, 1971: 249-253) yapan Paşa, 1804 yılında vezirlik rütbesiyle Konya valiliği yapmıştır (Süruri, 1983: 33). 1789 yılında padişah olan III. Selim'in, bir zamanlar dünyanın en mükemmel ve en modern ordusu olan ancak 17. yy'dan itibaren bozulmaya başlayan ve ıslahı da mümkün olmayan Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp yerine Nizâm-ı Cedîd ordusunu kurması için görevlendirdiği kişilerden biri olan Kadı Abdurrahman Paşa, Anadolu'da yaptığı çalışmalarla başarılı olmuş, hatta Nizam-ı Cedid ocağına bağlı askerlerle Anadolu'da ve Rumeli'de pek çok ayaklanmayı bastırmış ve neticede Sultan III. Selim'in takdirini kazanmıştır (Uzunçarşılı, 1971: 249-302). Ancak 1807 yılında Kabakçı Mustafa önderliğinde toplanan isyancılar Nizam-ı Cedid ocağının kaldırılmasını istemişler, III. Selim de çok kan akacağı düşüncesiyle isyanı bastırma yoluna girmemiş ve âsilerin isteklerine uyarak 1807 yılında Nizam-ı Cedid'i kaldırmıştır. İsyancıların istekleri III. Selim'in tahttan indirilip yerine IV. Mustafa'nın geçmesine kadar varmış ve nihayet III. Selim tahttan indirilip yerine IV. Mustafa geçmiştir (Nalbantoğlu, Ankara Üniversitesi, 2008: 59-61). Karşı hareketle IV. Mustafa'yı tahttan indirip yerine 1808 yılında II. Mahmut'u tahta geçiren Alemdar Mustafa Paşa, Konya'ya dönmüş olan Kadı Abdurrahman Paşa'yı İstanbul'a davet etmiş ve Nizam-ı Cedid projesini yeniden canlandırmasını istemiştir. Bu amaçla İstanbul'a gelen Kadı Abdurrahman Paşa muhaliflerin yeniden isyan etmesiyle Edirne üzerinden doğduğu yer olan İbradı'ya kaçmıştır. Yeniçerilerin Nizam-ı Cedid'in en önemli destekçilerinden biri olan Kadı Abdurrahman Paşa'nın cezalandırılması konusundaki ısrarlarına karşı koyamayan II. Mahmut, Kadı Abdurrahman Paşa'nın yakalanması için fermanlar çıkarmış ve nihayet Ocak 1808 yılında yakalanarak iki oğluyla birlikte idam edilmiştir (Ak, 2010: 28).

Babası Ali Sürûri Paşa (1827-1890), Kadı Abdurrahman Paşa'nın torunudur. O da Alanya'nın İbradı kasabasında doğmuştur (Sürûrî, 1983: 34). Ali Paşa Antalya'da medreselerde okuyup icazet aldı. Önce müderris, sonra da kadı oldu (Gövsa, 1933: 1478). Rusçuk, Konya ve Tuna kadılıklarında bulundu (Sürûrî, 1983: 34). II. Abdülhamit döneminde kadılıktan sonra idare işlerine geçip önce kazasker sonra da vezirliğe kadar yükselmiş, Trabzon, Sivas ve Konya valiliğini yapmış bir devlet adamıdır. Sultan Abdülaziz'in ölmesinden sorumlu tutulan Mithat Paşa'yı yargılayan mahkemenin başkanlığını da yapmıştır.

Nazif Sürûri, devletin en üst kademelerinde görev almış böyle bir ailenin çocuğu olarak Hicri 1281 (m. 1861) yılında Antalya'da doğmuştur (BOA, 1281: 18/235). O da dedesi ve babası gibi geleneği bozmayıp hukukçu olmakla beraber (Sürûrî, 1983: 34) edebi yazıları ve şiirleri ile meşhur olmuş değerli bir şair ve yazardır. Muhtelif gazete ve dergilerde epeyce düzgün yazıları ve şiirleri neşredilmiş (Gövsa, 1933: 1478), hukuk, edebiyat ve ahlâk konularında pek çok kitap kaleme almıştır. Ahlâkî açıdan insanların nasıl davranması gerektiğini söyleyen, ahlâkî öğütler veren kimseler ahlâkçıdır (Poyraz, 2007: 18) ifadesine uygun olarak Nazif Sürûrî yazmış olduğu İslam ahlâkı ile ilgili eserleriyle de yaşadığı dönemin İslâm ahlâkçılarından biri olarak kabul edilir. Nitekim Osmanlı döneminde yazılan ahlâk risalelerini ele aldığı makalesinde Erdem, Nazif Sürûrî'yi Terbiye-i İslâmiye'den alıntı da yaparak İslâm ahlâkçıları arasında gösterir (2000: 42).

Nazif Sürûrî Antalya'da doğmakla beraber babasının görevlerinden ötürü İstanbul'a giderek daha sonraki hayatının neredeyse tamamını İstanbul'da geçirmiştir. İlk eğitimini özel hocalardan alan Nazif Sürûrî daha sonra Gülhane Mekteb-i Rüşdiye-i Askerîye'ye girerek burada fenni ilimleri tahsil etmiş ve buradan şehâdetnâme (diploma) almıştır. Üç buçuk sene kadar Bayazid Camisi müderrislerinden İsmâil Efendi'nin derslerine katılmıştır. Burada Arapça'nın başlangıç ilimlerini öğrendikten sonra özel hocalardan ulûm-u âliye (alet ilimleri: gramer, sarf, nahiv, belâğat, mantık gibi dersler) ve ulûm-u â'liye-i Arabiyye (dini ilimler: Tefsir, Kıraat, Hadis, Marifetullah, Fıkıh, Kelâm ve Ahlâk gibi dersler) derslerini almış ve ayrıca Farsça da öğrenmiştir. Hesap ilmi, Coğrafya ve Tarih okumuştur. Nazif Sürûrî Türkçe, Arapça ve Farsça'ya aşina olup bu dillerde hem yazıp hem de konuşabilen bir aydındır. Bu dillerin yanında Fransızca da öğrenmiştir (BOA, 1281: 24/1). Sonuç olarak, Nazif Sürûrî'nin bir taraftan mekteplerde örgün eğitimle, medrese hocalarından ve özel hocalardan da özel derslerle hem temel dini ilimleri hem de Arapça, Farsça ve Fransızca gibi dilleri tahsil ettiği ve küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim alarak yetiştiği görülmektedir. Bu durum mektepli-medreseli ayrımını ortadan kaldırmakta, modern mektep eğitimi ile klasik medrese eğitimini birlikte alarak o dönemin Müslüman aydın bir kişisi olmaktadır.

Nazif Sürûrî dedesi ve babası gibi Osmanlı Devleti'nde çok önemli görevlerde bulunmuştur. Henüz 18 yaşındayken h. 1298 (m.1879) yılında Adliye Mektubi Kalemi [3] 'ne stajyer memur olarak başlamıştır (BOA, 1281: 24/1). Müderrislik rüûsuna [4] sahip olan Nazif Süruri'nin bu hakkı h.1298 (m. 1880) yılında müderrislik rüûsundan Mülkiyeye çevrilmiş ve

[3]Mektubî Kalemi: Bakanlıklarda ve valiliklerde yazı işlerini gören kalemin adıdır. Kalemin başında bulanan kişiye " Mektupçu" veya " Mektubî" denilirdi (Pakalın, 1983: II/639).

[4]Müderrislik rüûsu: Rüûs, Arapça baş manasına gelen re'sin çoğuludur. Medrese tahsilini bitirenler mülazım (stajyer) olurdu. Yedi senelik mülazemet müddetini bitirenler imtihana girer, başarılı olanlar müderrislik rüûsuna haiz olur ve medreselere müderris olarak tayin olurlardı (Pakalın, 1983: III/71).

kendisine Rütbe-i Sâniye Sınıf-ı Mütemâyizi[5] verilmiştir (BOA, 1298: 12/19). Hicri 1303 (m. 1884) yılında Âmedi Divân-ı Hümâyun Kalemi Halifeliği [6] 'ne tayin olmuştur (BOA, 1303: 982/77501). Aynı yıl içerisinde Amedi Kalemi Dördüncü Sınıf Halifeliği'ne atanmıştır (BOA, 1303: 982/77525). Divân-ı Hümayun halifesi iken İkinci rütbeden Nişan-ı Mecidi[7] verilmiştir (BOA, 1315: 135/1315). Hicri 1318 (m. 1900) yılında kendisine "Altın imtiyaz madalyası [8] " verilmiştir (BOA, 1318: 227/1318). Hicri 1319 (m. 1901) yılında Şûrâ-yı Devlet[9] azalığına tayin oldu (BOA, 1319: 1388/1319). Hicri 1320 (m.1902) yılında kendisine "Rütbe-i bâlâ[10]" verilmiştir (BOA, 1320: 281/1320). Hicri 1325 (m. 1907) yılında da "Murassa'[11] Nişân-ı Âl-i Osmani[12]" ihsanı verilmiştir (BOA, 1325: 3144/235781). Aynı yıl Şûrâ-yı Devlet Heyet-i Muvakkate Temyiziyye ve Riyaseti'ne atanmıştır (BOA, 1325: 1461/1325). H. 1326 (m. 1909) yılında Şûrâ-yı Devlet azalığından emekli edilmiştir (BOA, 1326: 3463/259722). Divan-ı Harb-i Örfi tarafından alınan kararla h. 1327 (m. 1910) yılında mahkeme dahi edilmeden Midilli'ye sürgün edilmiştir (BOA, 1330: 4052/303899). Eşi Fâika Hanım'ın uzun uğraşları sonucunda affedilip memleketi İbradı'ya dönmesine izin verilmiştir (Sürûrî, 1983: 34).

Nazif Sürûrî başta Malumat Mecmuası olmak üzere birçok dergide edebiyat, hukuk ve ahlâk alanlarında yazılar yazmıştır. M. 1896 ve 1897 yılında Malumat Mecmuası'nda çıkan yazıları şunlardır: 33-34. Sayılarda Edebiyat bölümünde bazı şairlerin şiirlerine nazireler (Ceylan, Gazi Üniversitesi, 2008: 66), 30. sayıda "Tebrik-i Viladet-i Hümayun" başlıklı manzumu (Ceylan, Gazi Üniversitesi, 2008: 491), 37. sayıda "Bahar! Bahar!" başlıklı bir şarkısı (Ceylan, Gazi Üniversitesi, 2008: 498), 40. sayıda Sâl-i Ferhunde Fal bölümünde "Tarih" yazısı (Ceylan, Gazi Üniversitesi, 2008: 502), 42. sayıda Kısm-i Nisa bölümünde "Hanımlara Ta'lim-i Kitâbet" başlığı ile yazısı (Ceylan, Gazi Üniversitesi, 2008: 506), 49-50. Sayılarda Müteferrika bölümünde

---

[5] Rütbe-i Sâniye Sınıf-ı Mütemayizi: Mülkî rütbelerden biridir. 1845 yılında ihdas olmuştur. Mütemayizlere "izzetlû" lakabı kullanılır, resmi günlerde kendi özel kıyafetlerini giyerlerdi. (Pakalın, 1983: II/639).

[6] Âmedî Divan-ı Hümâyun Halifesi: Bâb-ı Âli'deki Vükela meclisinden ve devlet dairelerinden gelen kağıtlar üzerine padişahın iradesine muhtaç olanları yazan, hazırlayan ve padişaha arz eden, padişahtan gelen iradeleri kaydeden ve ait oldukları dairelere tebliğ eden dairedir. Odanın âmirine "Âmedî-i Divân-ı Hümâyun", katiplerine de "Âmedî Kalemi Hulefası" denilirdi (Pakalın, 1983: I/56-57).

[7] Nişân-ı Mecidî: İlk olarak Sultan Abdülmecit tarafından 1852 yılında ihdas edilen ve 1922 yılına kadar verilen beş rütbesi olan nişandır (Pakalın, 1983: II/695), (Gündüz, 2011: 135)

[8] İmtiyaz madalyası: İlk defa 1883 yılında ihdas olunan, devlet ve memlekete sadakat, şecaat, istikamet gösterenlere, millete faydalı bir şey icat edenlere ve gönderildikleri yerlerde iktidar ve ehliyet gösteren memurlara verilen, altın ve gümüş olmak üzere iki çeşidi bulunan madalyadır (Pakalın, 1983: II/64) Ön yüzünde Osmanlı arması, arka yüzündeyse "Devlet-i Aliye-yi Osmaniye'ye fevkalade şecaat ve sadakat ibraz edenlere mahsus madalyadır" yazıyordu (Gündüz, 2011: 130)

[9] Şûra-yı Devlet: Sultan Abdülaziz devrinde idarî yargıyı müstakil olarak yürütmesi ve idarî konularda danışmanlık yapması amacıyla 1868 yılında kurulan devlet teşkilatıdır (Mutaf, 2002: 599), (Karal, 1977: 144-150)

[10] Rütbe-i Bâlâ: Farsça yüksek, âli, üst, boy manalarına gelen bâlâ, Osmanlı Devleti'ndeki mülkî rütbelerden biridir. İlk defa h. 1262 yılında ihdas olmuştur. Önceleri sadece vükelâya mahsus olup nadiren verildiği halde daha sonraları farklı kimselere hatta memur olmayanlara dahi verilmiştir (Pakalın, 1983: I/150).

[11] Murassa': Kılıç, nişan gibi şeyler cevherle süslenir ve bu tür süslenmiş olanlara murassa' kılıç, murassa' nişan denilirdi (Pakalın, 1983: II/582).

[12] Nişân-ı Âli Osmanî: İlk defa Sultan Abdülaziz zamanında 1862 yılında ihdas olunan nişandır. En çok II. Abdülhamit zamanında kullanılmıştır. (Pakalın, 1983: II/695).

"İyâd-ı Mefâhir-i Milliye-i Osmaniye" başlıklı yazısı (Ceylan, Gazi Üniversitesi, 2008: 513), 66. Sayıda Edebiyat bölümünde "Osmanlı Lisanının Ta'mim ve İstikmâli" başlıklı yazısı (Kaloğulları, Gazi Üniversitesi, 2008: 94), 63. Sayıda Kısm-i Nisâ bölümünde "Sekekin Abdülfettah Efendi" başlıklı yazısı (Kaloğulları, Gazi Üniversitesi, 2008: 471), 75. Sayıda Edebiyat bölümünde Şeyh Abduh Şirazi'den "Kırk Beyitte Nahv" yazısının tercümesi yer almıştır (Kaloğulları, Gazi Üniversitesi, 2008: 491). Malumat Mecmuası 1895 yılında 27 sayılık Hanımlara Mahsus Malumat dergisini yayımlamıştır. Nazif Sürûrî bu dergide kadınlara ilişkin yazılar yazmıştır (www.kadinmuhendisler.org 07/09/2015). Haftalık olarak çıkmaya başlayan bu dergide Nazif Sürûrî'nin kaleme aldığı "Hanımlara ta'lim-i kitâbet" başlıklı bir yazı dizisi yayınlanmıştır. Bu yazı dizisinde konuşma ve yazı dilinin ayrımı, dilbilgisi kuralları, çeşitli yazı biçimleri örnekleriyle işlenmiştir (Toska, 1994: 132).

Nazif Sürûrî Ticâret-i Bahriyye Mektebi'nde öğretmenlik de yapmıştır (Sürûrî, h. 1334: 1).

1919 yılında kurulan İngiliz Muhipleri Derneği'nin kurucuları arasındadır (www.tbmm.gov.tr 27/08/2015).

Nazif Sürûrî'nin Zînetü'l-Kelâm adlı eseri o dönemde okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur (Çalışkan, 2011: 112). Yazmış olduğu pek çok eserin gelirini hazineye bırakmıştır.

Güftesi Nazif Sürûrî'ye ait olan ve pek çok sanatçı tarafından Hüzzam makamında seslendirilen bir dörtlüğü de vardır (www.turksanatmuzigi.org 07/09/2015).

Sabrımı gamzelerin sihr ile târâc edeli
O güzel gözlerinin nûruna yandım ezelî
Acı, öldürme ki kalbimde hayâlin yaşasın
Yeter ey gözleri sevda dolu esmer güzeli

Nazif Sürûrî'nin eşi Fâika hanımefendiden bir kız beş erkek evladı olmuştur. Manzume adındaki kızı daha 16 yaşındayken ince hastalıktan vefat etmiştir. Oğulları Yusuf, Osman, Celal, Lütfullah ve Ali Sürûrî'dir. Osman Sürûrî babası ve dedesi gibi hukukçudur fakat diğer çocukları tiyatrocu olmuştur (Sürûrî, 1983: 9).

Nazif Sürûrî İstanbul'da vefat etmiştir. Vefat tarihi ile ilgili resmi bir belgeye ulaşılamamıştır. Ancak torunu Gülriz Sürûrî, hayat hikâyesini anlattığı anı kitabında, annesinin üç yaşındayken vefat ettiğini fakat kendisinin bunu 6 yaşındayken öğrendiğini, dedesi Nazif Sürûrî'nin annesinin ölümü ile ilgili olarak kendisini teselli ettiğini, dedesinin ölümünden sonra da okula başladığını, dedesinin Kurban Bayramı'nın birinci gününde vefat ettiğini ifade ediyor (Sürûrî, 1983: 19-38). Sonuç olarak Gülriz Sürûrî 1929 tarihinde doğduğuna göre Nazif Sürûrî'nin 1936 yılında Kurban Bayramı'nın birinci gününde vefat ettiği tahmin edilmektedir.

Nazif Sürûrî edebiyat, ahlâk ve hukuk alanında pek çok eser kaleme almıştır. Tespit edebildiğimiz eserleri şunlardır:

Gencine-i Servet, İstanbul, 1311 (1895), Mihran Matbaası. 144 sayfa olan bu eseri ekonomi ile ilgilidir.

Dört Büyük Harika Dört Büyük vazife, İstanbul, 1339 (1923), Yeni Türkiye Matbaası. 15 sayfa olan bu eseri Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş dönemi ile ilgilidir.

İnsan ve Ahlâk, İstanbul, 1319 (1903), Seyid Mehmet Tahir Matbaası. Ahlâk ve Ahlâk İlmi ile ilgilidir.

Menâzır-ı Kalemiyye, İstanbul, 1310 (1894), Kasbar Matbaası. 64 sayfa olan bu eseri Hukuk terimleri ile ilgili bir Hukuk sözlüğüdür.

İzahlı Hukuk Usûlü Muhakemeler Kanunu, İstanbul, 1927, Ahmet Kamil Matbaası. 167 sayfadan oluşan bu eser hukukla ilgilidir.

Şerh-i Kanûn-i Tâbi'iyyet, İstanbul, 1324 (1908), Şirket-i Mürettibiye Matbaası. 58 sayfadan oluşan eser Vatandaşlık Hukuku ile ilgilidir.

Terbiye-i İslâmiyye, İstanbul, 1326 (1910), İkdam Matbaası. Araştırmamızın konusunu da oluşturan ve 87 sayfadan oluşan bu eser İslâm Ahlâk'ı ve İslâmî Eğitim ile ilgilidir.

Ticaret-i Bahriyye Kuyudat ve Çırakçı Mektebi Âlisi Ticaret-i Bahriyye Kanûn-i Tedrisatı, İstanbul, 1900. Mahmut Bey Matbaası. 99 sayfadan oluşan eser Deniz Ticareti Hukuku ile ilgilidir.

Zînet'ül-Kelâm, İstanbul, 1306 (1890), Mahmut Bey Matbaası. 39 sayfadan oluşan eserin konusu: Söz sanatı, güzel konuşma ve Osmanlıca dilbilgisi hakkındadır.

Son Fırsat, İstanbul, 1334, Keteon Matbaası. 30 sayfadan oluşan eser Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş devrini konu almaktadır.

Mecmua-i Ma'lumât-ı Adliye, İstanbul, 1312, Kasbar Matbaası. 84 sayfadan oluşan bu eser Usul Hukuk ve Kanun, Osmanlı Devleti Hukuku ve anayasası ile ilgili dergilerdir.

Numune-i Edebiyât-ı Adliye, İstanbul, 1309, Mahmut Bey Matbaası. 110 sayfadan oluşan eser edebiyatla ilgilidir.

Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye, İstanbul, 1315 (1898), Tahir bey Matbaası. 23 sayfadan oluşan eser hilafetle ilgilidir.

Cemâl-i İcmal, İstanbul, 1304, Karabet ve Kasbar Matbaası. 32 sayfadan oluşan eser Farsça ile ilgili olup eserin dili Osmanlıca'dır.

Mev'iza-i Ma'lumât, İstanbul, 1316, Tahir Bey Matbaası. 30 sayfadan oluşan bu eser İslâm ilmihali niteliğindedir. Toplam 508 sayfadan oluşan ve çeşitli konuların ve yazarların yer aldığı büyük bir kitabın bir bölümünü oluşturmaktadır.

Miftâh'ul-Bedâyi', Maârif Nezareti tarafından basılmasına izin verilen bu eser elimizde mevcut olmadığı için içeriği ile ilgili bir bilgimiz yoktur.

Mi'yâr'ul-Eş'âr

Yukarıda isimlerini vermiş olduğumuz eserler matbu' olup pdf formatında ulaşabildiğimiz ve bir kısmını elde ettiğimiz eserlerdir. Fakat son iki eser Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi, Şûrâ-yı Devlet Sicil-i Ahval İdaresi'nin 24 numaralı dosyasındaki Nazif Sürûrî ile ilgili olan belgede geçmektedir. Bu iki eserle ilgili bunun dışında bir bilgiye ulaşmadık.

II. BÖLÜM
TERBİYE-İ İSLÂMİYYE'NİN SADELEŞTİRİLMESİ

İSLÂMÎ TERBİYE

ESER

NAZİF SÜRÛRÎ

MAARİF NEZARETİ CELÎLESİNİN 31 OCAK SENE 323[13] TARİHLİ
VE 409 NUMARALI RUHSATNÂMESİNİ HAİZDİR

DERSAADET - AKDAM MATBAASI

1326

Allah-u Te'âla'nın lütfuyla, Halife hazretlerinin feyizlerinin gölgesinde neşredilmiş olan bazı önemsiz eserlerime ilaveten İslâm'ın ana kitaplarına başvuru ve epey araştırma ve gayretle "Terbiye-i İslâmiyye" isimli bu risaleyi de kaleme aldım ve en büyük velinimetimiz olan Padişah Hazretleri'nin hakkını celbetme, hayırlara davet etme gayesiyle gelirlerini hazineye bağışladım ve hediye ettim.

Dervişin hediyesi yeşil bir yapraktır
Ne yapsın elinde olanı budur

24 Ocak 1908 yılında eseri bir araya getirdi.
Nazif Surûrî

Bismillahirrahmânirrahîm

Cenâb-ı Rabbi'l-Âlemine sonsuz hamdü senalar olsun, yüce ahlâk sahibi olan Peygamber Efendimiz Hazretleri'ne bolca salat ve selam olsun, âline ve ashâb-ı kirâmına samimi bir hoşnutluk olsun ve ilahi rahmet onlara daima bereket saçsın. Âmin.

İnsan ortak özelliklere sahiptir
Zâhiri hayvan, bâtını melek
Görünüşte hayvansal vasıfları vardır
Manevi olarak insana ait vasıfları vardır

İlahi hikmet gereği insanın ortak özellikleri mevcuttur. Yani dış görüntüsü ile hayvansal, iç yönüyle ise meleksel olarak yaratılmış ve vasıflandırılmıştır. Hayvansal yönü, yani dış

[13] 1323 olan tarih Rûmi takvime göredir. Bu tarih Hicrî 1326, Miladî olarak 1908 yılına karşılık gelmektedir (http://www.ttk.gov.tr, 19/10/2015)

görüntüsü, el ve ayak gibi vücut organları, yiyip içmesi ve yürüyüp gezmesi gibi şeyler hayvanlarda da mevcuttur. Fakat iç yönüyle meleksel olan manevi özelliği, yani insanın ruhu, aklı ve idrakî, hayvanlarda bulunmayıp yalnız insana mahsustur.

İhsanı bol olan Yüce Allah'ın izniyle yeryüzüne ayak basmış olan insanoğlunun hayatını devam ettirebilmesi için, yeme, içme, giyinme, sıcak ve soğuktan korunma gibi türlü türlü zarûri ihtiyaçları olduğu gibi; ruhu, aklı ve idrakının yol göstermesi ve yönlendirmesiyle, hayır ve şerri, fayda ve zararı tercih ve ayırt etmeye muktedir kılınmış; beğenme ve nefret etme duygularına sahip olması, iyilik ve kötülükten olumlu veya olumsuz olarak etkilenebilmesi nedeniyle, geçimini sağlama yolunda ve diğer insanlarla ilişkileri sırasında bazen anlaşmazlık ve sorun ortaya çıkabilmekte olup, bu anlaşmazlıkları giderme ve sorunları çözme ayrıca bir zorunluluk meydana getirmiş, dolayısıyla sıkıntılı durumların ortadan kaldırılması ve insanların birbirinden memnun olması, tartışmalardan ve çekişmelerden uzak kalınması, kendisine iğrenç ve zararlı olan şeyleri başkalarına yapmaması, tek nefisten yaratılmış olduğunu düşünerek kendini karşısındakinin yerine koyarak davranması ve harekette bulunması, ahlâk esasları kuralları olarak koyulmuştur.

Demek ki insan türü, yaratılışı itibariyle iki sıfata sahiptir ve bu sıfatların da başka başka ihtiyaçları ve gerekleri olup, bedensel olarak yemesi ve içmesi, ruhsal olarak da manevi gıda olan ahlâkî erdemlerle beslenmesi ve terbiye edilmesi doğal olarak lazım gelmiş ve onun için insanlığın babası Hazreti Âdem (a.s.) bazı emir ve yasaklarla beraber usûl-ü muaşeret ve insanın eğitimi ile ilgili olan on sayfalık vahye mazhar olmuştur.

Süt, şeker, ekmek ve ettir bedenin azığı
Hem Hakk'ın nûru hem de güzel ahlâktır rûhun azığı

Allah-u Teâlâ tarafından insanoğlunu terbiye ve ıslah için gönderilen Suhûf-i Şerîfe'den başka Ulü'l-Azm Peygamberleri'ne inmiş olan Tevrat, Zebur ve İncil-i Şerîf de yukarıda bahsedildiği yönde insanın kulluğuna işaret etmekte olup, insana yakışır surette Hakk'a ibadet etmesi, insanlar ile güzel ilişki kurarak ve onlarla iyi geçinerek ihsanı bol Yüce Allah'ın rızasını kazanması ve iki cihanda da mutluluğa ulaşması emredilmiştir ki bahsedilen kitapların hükmü kesin olarak kaldırılmış olan ve artık asılları olmayan bugünkü hallerinde bile bu yolda pek çok güzel nasihat ve etkileyici öğüt göze çarpmaktadır. Bununla birlikte, yeryüzüne yayılmış olan insanların bir süre sonra bir çok kola ve parçaya ayrılmış olduğu, bunca kavim, din ve çeşitli mezheplerin türlü türlü ihtilaflarla ortaya çıkmış olduğunun görülmesine rağmen yalnız bir noktada, yani ahlâk konusunda birleştikleri açıktır. Nitekim biri dünyanın bir köşesinde, diğeri öbür köşesinde bulunan ve aralarında lisan, memleket, soy ve milliyetçe nice nice farklılıklar mevcut olan iki insan, yahut iki kavim arasında tek noktada birleşilerek karşılıklı olarak yalancılık yasaklanmış ve ayıplanmış, doğruluk makbul kabul edilmiş ve övülmüş, aynı şekilde hırsızlık

yasaklanmış, her işte itidal üzere hareket edip adaletten ayrılmama takdir edilip meşru görülmüş, korkaklık ayıplanmış, cesaret ise beğenilmiş ve tercih edilmiştir. Bundan açıkça anlaşılıyor ki Rabbül-Âlemin bir olduğu gibi, insanın insanlığını kemale erdirmesini ve iki dünyada da kurtuluş ve saadete ulaşmasını sağlayan ahlâkî faziletlerin ve usûlü terbiyenin de esası birdir. Tek Yaratıcı olan Allah (c.c.), kâinattaki yaratılmışların en şereflisi olan insanlara iki temel görev vermiş ve böylece lütufta buyurmuştur. Daha önceki ifadelerimizi açıkça tekrar ederiz ki, bunlardan biri kulların, en üstün ve en yüce zât olan Allah'ın Rububiyyeti'ne ibadeti, diğeri de insanların bir birinin hukukuna riayet etmesi ve birbiriyle güzel bir şekilde geçinerek dünyayı imar etme çaba ve hizmetlerinden ibarettir.

Yukarıda açıklandığı üzere Suhuf-i Şerîfe'de, Tevrat, Zebur ve İncîl-i Şerif'de bu konuda çok sayıda hüküm, emir ve yasak tebliğ edilmiş ise de, ilahi kitapların en faziletlisi olan, Allah'ın hükümlerinin, kanunlarının ve emirlerinin tamamını eksiksiz bir şekilde kapsayan Kur'ân-ı Azimu'ş-Şan'da, Hakk'a ibadet ile insanlarla iyi geçinme ve güzel anlaşma hakkında ayetlerle sabit kılınmış olan emirler, yasaklar ve ilahi adalet hükümleri, hepsinin en mükemmeli, en kusursuzu ve en sağlamı olup insanın dünya ve ahiret saadetine ulaşmasına hakkıyla sebep olan, bütün yönleriyle en faydalısı olan ve doğru yolu gösterendir. Çünkü Cenâb-ı Mevlâ, eşsiz sevgilisi olan Son Peygamber'ini, Allah'ın kullarının yegane terbiyecisi olan Peygamber Efendimiz (sas) Hazretleri'ni, Kur'ân-ı Kerîm'de en yüce ve en seçkin biçimde "Hulukun Azîm" olarak vasıflandırmış[14] ve en güzel ahlâk sahibi olan Peygamber Efendimiz Hazretleri de, kendisinin Rahmân olan Allah (c.c.) tarafından "Güzel ahlâkı tamamlamak için gönderilmiş olduğunu" bizlere bildirmiştir. Kur'an-ı Kerim'de ve Peygamber Efendimiz'in Hadîs-i Şerif'lerinde, güzel ahlâk hakkında gerçekten akıl sahiplerine yol gösteren ve sonsuz övgülere mazhar olan nice emirler ve güzel öğütler Nass ile sabit kılınmış ve açıklanmış olup, bunlarla icabettiği ve gerektiği gibi ahlâklanması ve ibadet etmesi halinde Cenâb-ı Hüdâ-yı Müteâl'ın ilahi rızasına ve Fahr-i Kainat Efendimiz'in peygamberliğinin hoşnutluğuna kavuşarak dünyevî ve uhrevî ihsan ve ilahi lütuflara kolaylıkla yaklaşacağı, fakat Allah (c.c.) korusun aksi durumda hem dünya hem de ahirette azap ve ceza çekeceği muhakkaktır. Baştan başa mutlak hakikat ve hikmetli sözler olan İslâmî hükümler gereğince Allah-u Teâlâ'nın zât ve sıfatından sonra kendi hakkını tanıyıp bilmesi ve diğerlerinin de hukukuna riayet etmesi emrolunmuştur. Mevlâ-yı Müteâl'ın yüce zatına ibadet konusunda kulların aciz kalmalarını, insan olmalarından dolayı meydana gelecek hata ve eksikliklerini, sırf lütfu ve ilahi keremiyle affedip bağışlayacağı ümit edilmiş ve kesin olarak niyet edilmiş ise de kulların birbirleriyle olan hukuku ve muamelatında hata ve kusurların meydana gelmesi hususunda ikisinden biri diğerinden bizzat sorumlu tutulmuş ve affa nail olmaları aralarında helalleşme hukukuna bağlı kılınmıştır. Bununla beraber İslâmiyet'te bâtın ve zâhirin

[14] Bkz; Kalem Sûresi, 4. ayet

doğruluğu ve temizliği emredilmiştir. Selâmet-i bâtın, doğru niyet ve güzel niyet demek olup insanın kalbinde kötülük hissi olmaması demektir. Peygamber-i Zîşanımız Efendimiz Hazretleri "Mü'minin güzel niyeti, güzel amelinden hayırlıdır" buyurmuşlardır. Herhangi bir kimse hakkında hayırlı bir şey düşünmenin Allah (c.c.) katındaki karşılığı ödül ve sevabtır. Amellere ve fiillere şirk kirinin karışabileceği düşünülse dahi, güzel istekler ve niyetlerin riya şüphesinden uzak olacağı ifade edilmiştir. Zâhirin selameti ve taharetine gelince; bu da İslâm Dini'nde emredildiği üzere, Hakk'a ibadet ile insanların haklarına riayet etmekten ve bunun aksine hareket etmekten sakınma ile elde edilir ve açıklandığı şekliyle selâmet-i bâtın ve zâhire mazhar olan kimse, Cenâb-ı Rabbi'l Âlemin'in ebedi lütfü ve inayetine nail olur. İnsan, kendi türü hakkında bu yönde hüsn-ü niyet, hüsn-ü muamele ve hareketle emrolunduğu gibi, bütün mahlukat hakkında da hak ve insaf üzerine kurulmuş olan böylesi sağlam ve doğru fikir üzerine hareket etmekle de mükelleftir. Allah-u Teâlâ'nın ilahi lütfüyla kendisine boyun eğen, yemesi helal ve mübah kılınan hayvanlara yumuşak bir şekilde muamele edip, gerek boğazlama ve yemelerinde eziyet ve aşırıya kaçmamakla, gerekse bizzat binme ve ağır yük taşımada hayvanın gücünü dikkatten uzak tutmayarak adaletli olmakla görevlidir. İslâm Dini'nde insanlar arasında nefretleşme ve düşmanlık yasaklanmıştır. Kimse kimsenin şahsına, şahsi hukuk ve alakasına dokunamaz. Hatta fikren bile bir biri hakkında kötü düşünce ve niyette bulunamaz. Kendi hakkında olmasını istemediği ve memnun olmadığı bir sözün ve fiilin başkaları hakkında yapılmasını tasavvur etmek caiz değildir. Her söz, fiil ve amelinde yüce dinî hükümlere sarılmak ve tutunmakla doğru yol üzerinde bulunmak ve bu yönde iyiliklere ve güzel ahlâka hakkıyla sahip olan bir insan olmak gerekir. Bunun için insanın ilk iş olarak dindar olması gerekir. Ahlâkî faziletlerin temeli dindir. Din ve ahlâk ikizdir. Dindar olan zat, faziletli ahlâk ile vasıflanmış ve süslenmiştir. Mütedeyyin olmayan kimse güzel ahlâktan mahrumdur, insanlık alemi için zehirli bir organdır. Çünkü kalbi, yüce ahlâk hükümlerinin başı olan Allah korkusundan yoksundur. Doğal olarak insanlara zarar vermekten kendini alamaz. Din hakkı tanımayan, Hakk'tan korkmayan, Yüce Yaradan'ın, Rızık verenin Allah (c.c.) olduğunu bilip hamd ve şükür etmeyen kimse elbette yaratılanların da hukukunu tanımaz, insanlığın değerine ria'yet etmez. Kendi haz ve nefsinin isteklerinden başka bir amaç gözetmez. Din, insanı iyiliksever eder. Dinin hükümlerine uyarak amel etmek, saadet bahçesine ulaşmak demektir. İnsanın kurtuluş yolu dindir. Alemin düzenini sağlayan dindir. Dinin nuruyla aydınlanan kalplerin duyguları melekseldir. Kişinin dindarlığının yolu, Cenâb-ı Hakk'ın Alîm, Semi' ve Basîr olduğunu düşünüp kabul ederek sözlerini ve davranışlarını güzelleştirip düzeltmesidir.

Hakk'ın sözünü bilmeye koyul
Ta ki bir fesadın korkusundan endişe duymayasın

İnanan kimse, nimeti elde ettiğinde, kolaylık ve mutluluk halinde, Hâlık-ı Âzîm'üş-Şân'ına hamdeden ve şükreden olur; güçlük ve sıkıntı zamanlarında ilâhî lütuf ve keremi ümit ederek teselli bulur ve sabırlı olur. Büyük İslâm âlimlerinin açıklamalarına göre, dindar olan kimsenin yalan, laf taşıma, hırsızlık, fakiri geri çevirme ve kalp kırma gibi kötü durumları yapmaya cesaret etmesi düşünülemez. Zîra fiillerin ve amellerin hepsini Hakk Teâlâ'nın bileceğini ve göreceğini, sevapların karşılığında kat kat iyilik ve yardımda bulunacağını; günahlar içinse azap ve ceza ile karşılık vereceğine inanmış ve kesin bilgi olarak kabul etmiştir. Böyle bir insandan iyilikten başka bir şey beklenemez.

Ey âbid kardeş dindâr ol
Gören gözünü aç uyanık ol
Din ni'meti ruhunun payı oldu
O ni'metin kadrini bil iyilerden ol

Aslında din, ezelden beri rûhun payı olmuş değerli bir nimettir.

Nefsani arzuların zorlamasıyla şeytanın tuzağına aldanarak mukaddes olarak vasıflanan ruhu, ezeli nimetten uzaklaştırmak ve mahrum bırakmak ne büyük bir felakettir.

Ulvi kudreti ve ilahi hikmetinin yüceliği ile insan soyunu bir avuç topraktan yaratıp paha biçilemez bir nimet olan rûh ile ikramda bulunan ve aziz kılan, sınırsız ve hesapsız lütuflara mazhar kılarak mutlu ve seçkin kılan Allah-u Teâlâ hazretlerine itaat ve ibadet, her zaman şükretme ve senada bulunma gibi mukaddes kulluk görevlerini kapsayan din-i mübinin faziletinden nasibi olmayan talihsizlere şerefli insanlık sıfatını yüklemek câiz değildir.

Özellikle kendi Hâlık-ı Müteâl ve Rezzâk-ı Zü'l-Celâl'ının seçkin yoluna itaat ve kullukta bulunmayan, yani Allah'ın kullarına vermiş olduğu kutsal dinden yararlanamayanların kendi türüne karşı hiçbir yönüyle hayır ve iyiliği olamayacağı ve hatta kötülüklerini ve zararlarını istiyeceği çok açıktır. Bundan dolayı Cenâb-ı Mâlik'il Mülk'ün ilahi rızasını kazanmaya çalışma ve itina gösterme, dini hükümler gereğince üzerine düşen kulluk görevlerini güzel bir şekilde yerine getirme ve bu sayede iki dünya saadetine ulaşma ve her durumda iyi bir ün kazanmak isteyenlerin dindar ve müttaki olmaları gereklidir. "Asıl kazanan dinde kazanandır"

2.1. MUKADDES YÜCE HİLÂFET MAKAMINA SADÂKAT VE İTAAT

Kullarına hidayet veren, onlara doğru yolu gösteren Allah-u Teâlâ'nın lütfuyla insanların kurtuluşuna sebep olan İslâm dini gereğince alemlerin sahibi olan Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak insanların efendisi olan halife hazretlerine boyun eğme ve itaat etme dinimizin farzlarından

olup Hazret-i Mevlâ-yı Müte'al Kur'an-ı Kerîm'inde "Allah'a, Rasûlü'ne ve sizden olan emir sahiplerine itaat ediniz"[15] buyurmuştur.

Mülkün tek sahibi olan Allah-u Teâlâ'nın ilahi hikmeti ve ezeli iradesinin gereği olarak, müslümanların kıyamete kadar yüce bir merci ve güçlü kutsal bir merkeze devamlı bağlı olmaları gerekli olup, her müslümanın o mübarek ve yüce makama sığınması vacip olduğundan, müslüman toplumlar da ilâhi hikmetin gereği olarak, mü'minlerin imamı ve Rasûl-u Emîn Efendimiz Hazretleri'nin halifesinin yüce makamlarının ipine dini bir bağla kolay bir şekilde bağlanmışlar ve itaat etmişlerdir. Kitâb-ı Mübîn-i İlâhî olan Kur'ân-ı Kerîm gereğince bu boyun eğme ve bağlanma öyle sağlam kıymet ve teslimiyette olmuştur ki, ehl-i tevhîd ve îmânın gerek dünya hayatına ait işlerinde ve muamelatında, gerekse ahiret hayatıyla ilgili itaat ve kulluğunda, mübarek halifelik makamının emir ve görüşüne ihtiyaçları açıkça ortadadır. Nitekim bu hususlar Dinî kitaplarda ele alınmış ve ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Halifelik mührüne sahip olan Halife Hazretleri, bozulmaması koruma altına alınmış olan İslâm'ın asıl bekçisi ve himaye edeni, kutlu Muhammed ümmetinin yüce reisi ve imamı olup dini hükümlerin korunması, hükümlerin uygulanması ve devam etmesi Allah-u Teâlâ tarafından padişahlıklarının yaptırım gücüne emanet edilmiş ve İslâm ümmeti, ilahi makamının gölgesinde himaye edilmiş ve bir araya getirilmiştir.

Fahri kainat (en güzel salatlar onun üzerine olsun) Efendimiz Hazretleri'nin Nebevî hadislerinde İslâm'ın yüce halifesine itaat ve bağlılığın, Cenâb-ı Bâri-i Teala'ya ve Rasûl-ü Ekremi'ne itaat ve bağlılık demek olduğunu açıklamış ve padişaha yaraşır şekilde hayır duada bulunmanın bağışlanma sebebi olacağını müjdelemiştir. Müslümanların sultanı, alemlerin Rabbi'nin gölgesidir. Her kim ona itaat ederse Hâk Teâlâ ona ikramda bulunur.

Her kim ihanet ederse Hâk Celle ve A'lâ ona gazaplanır ve onu cezalandırır. İslâmiyet ile müslümanların sultanı ikizdir. İslâm, din esasıdır. Müslümanların sultanı ise onun koruyucusu ve bekçisidir. Ona ihanet eden dalalette kalır, ona sadakatla güzel hizmet eden ise hidayet ve saadete ulaşır. Yaratılışın hikmet, anlam ve gayesi o bölümdeki hadis-i şeriflerde ele alınmış ve dolaylı olarak anlaşılmış olmaktadır ki, hem İlahi ferman ve hem de Peygamber Efendimizin emir ve açıklamaları gereği kutsal makam olarak vasıflanmış olan yüce hilafet makamına saygı gösterme ve itaat etme, hilafet makamının rızasını elde etmek için daima gayret ve çaba gösterme, hilafet makamı için hayır dua ederek dünya ve ahiretle ilgili bereketleri ve çok daha önemli makamları elde etme hem kulluk görevi hem de güzel ahlâk ve iyi yaşantının en iyi göstergesidir.

Âmin diyor Rûhul-Emîn arşın sağından
Mülkün ve milletin pâdişahına dua ettiğim zaman

[15] Bkz; Nisa Sûresi, 59. âyet

2.2. ÇOCUKLARIN ANNE BABA VE ÖĞRETMENİNE KARŞI GÖREVLERİ

İslamiyet'te baba, anne ve öğretmene karşı açık bir şekilde tam sevgi, itaat ve hürmet gösterme emredilmiştir. Cenâb-ı Allah Kur'an-ı Kerîm'inde birçok âyette çocukların anne-babasına sevgi ve güzel muamelede bulunmasını, onlara itaat etmesini kuvvetle emretmiştir. Hatta bir âyet-i kerimede " Allah-u Teâlâ'ya ibadet edin, şirk etmeyin, anne ve babanıza iyilik edin"[16] buyurularak anne babaya sevgi ve itaatın, en yüce varlık olan Allah-u Teâlâ'ya ibadet etme ve şirkten sakınma mertebesinde önemli ve gerekli olduğu bildirilmiştir. Tefsirlerde " Eğer hoşunuza gitmeyen bir şeyi görür ve bu konuda çaresiz de kalsanız, ana ve babanıza hoş olmayan kelimelerin en küçüğü olan "öf" ile dahi karşılık vermeyiniz. Daima yumuşak söz söyleyiniz. İtaat ediniz, haklarında rahmet duası ediniz. Yâ Rabbi! Bunlar bize küçüklüğümüzde şefkat gösterdikleri, yetişmemize ve kurtuluşumuza gayret ettikleri gibi sen de anne ve babama en yüce va'din olan rahmetle ve iyilikle onları mutlu eyle, diye hayır duada bulununuz. Anne babanızın size olan iyiliklerinin farkında olmalısınız. Nitekim anneniz sizi tamamiyle zayıflık ve bir o kadar zahmetli haliyle nice müddet karnında taşıdı. Daha sonra nice ağrılar ve acılar çekerek doğurdu, sütüyle besledi. Bunları düşünmeli ve kendilerine teşekkür etmelisiniz. Anne-baba haklarından dolayı büyük hesap gününde sizden hesap sorarım" diye ilahi emirde bulunduğu ayrıntılı bir şekilde açıklanır.

Mü'minlerin şefkatli babası Cenâb-ı Rasül-ü Emin Efendimiz Hazretleri "Cenab-ı Allah'ın rızasını elde etme, anne-babanın rızasını elde etmeye bağlıdır. Cennet annelerin ayakları altındadır. Allah esirgesin anne-babaya başkaldırma cehennem ateşini hak etmek demektir. Anne-babaya iyilik, cennet bahçesi nimetine ulaşmaktır. Anne-babaya başkaldıran cennetin güzel kokusunu en uzak noktadan bile koklayamaz. Anne ve babasının elini, yüzünü, içtenlikle ve hürmetle öpen kimseye cehennem ateşi etki etmez. Onun samimi bir şekilde yapışıp elini öpmesi cehennem ateşini utandırır. Babanıza itaat ve saygı, annenize güzel hizmet ve hürmet ediniz. Anne-babanın duası Cenab-ı Nebi'nin duası gibidir. Gönüllerinin kırılmasından ve kötü dualarından şiddetle sakınınız" buyurmuşlardır. Aynı şekilde kendisinden ilim ve ma'rifet elde edilen hoca ve öğretmene, anne ve baba kadar, hatta onlardan daha çok saygı ve hürmet edilmesi ve her durumda hocanın hakkının gözetilmesi tavsiye edilmiştir. Mübarek ağzından inciler saçan Hazreti Nebevi (sas) müderris ve muallim hakkında " Babaların en hayırlısı" şeklinde eşsiz bir lakaplandırma ve beliğ bir şekilde iki kelimeyi birleştirip ifade ederek öz babalardan daha çok onların saygıya layık olduklarını tenbih etmiştir.

Allah'ın izniyle bizlere ilim ve irfan öğreten öğretmenin can derecesindeki maddi ve mânevi karanlıklardan kurtulmaya vasıta olan çeşitli bilgileri bizlere ulaştırması ve bırakması ve

[16] Bkz; Nîsâ Sûresi, 36. âyet

bu yönüyle itibar ve şerefimizi yükselttiği kabul edilerek, bizlere vermiş oldukları dünyanın değerli ni'meti olan bu bilgilerden dolayı teşekkür etme, haklarında daima hayır dua ve layık oldukları şekilde hürmet etme ve ikramda bulunma görevlerimizdendir. Allah-u Teala korusun onların temiz kalplerinin kırılması musibetlerden sayılmaktadır. Gerek anne baba, gerekse hoca ve öğretmenlere karşı Kur'ân-ı Azîm'uş-Şân'a ve Nebî-i Zîşân'ın emrine uygun bir şekilde muâmele ve davranış gösterilip, Allah, Rasulüllah ve insanlar katında güzel bir karşılık görmeye ve teşekküre layık olmaya, iki cihanda mutlu ve sevinçli olmaya çalışmalıdır.

Müslümanlığın başında bir insanın ahlâk ve manevi yaşamındaki ölçüsü, anne baba ve hocasına karşı göstermiş olduğu davranışlarıydı. Müslüman gençlerden birinin evlenme ve izdivacı sırasında, erkek ve kız tarafından birbirinin durumu, ahlâk ve manevi yaşantısı, kendisini tanıyanlara sorarak araştırmaya başlanır, olması istenen bir takım insanî ve yaratılış özellikleriyle beraber, en önemlisi de anne-baba ve öğretmeni tarafından razı ve hoşnut olup olmadığı ve onlara sevgi ve itaatinin ne derecede bulunduğu sorulur ve var olması istenilen özelliklere sahip olduğu anlaşıldığında o gencin iyi insan olduğuna karar verilir ve sünnet olan nikah kıyılırdı. Demek oluyor ki babalara ve annelere sevgi göstermek ve itaatkar olmak, sahip olunması gereken üstün özelliklerin ölçüsü ve insanlığın en başta gelen faziletlerindendir. Nitekim " Anne ve babasına hayrı olmayanın kimseye hayrı olmaz" hikmetli darb-ı meseli bu esasa dayanır.

Anne ve babasını seven insan
Hakk'ın ihsânına olur şâyân
Öğretmen ve anne-babanın hakkını gözet
Olayım dersen mazhar-ı ihsân

2.3. BABA VE ANNENİN ÇOCUKLARA VE AKRABAYA KARŞI GÖREVLERİ

Baba, anne ve aile büyüklerinin cocuklara ve akrabaya karşı görevleri büyük kitapları dolduracak kadar çoktur. Bu küçük kitapta zikredilen görevlerin tamamını açıklayacak değiliz. Yalnız esas ve önemli maddelerinden bahsedeceğiz.

Cenab-ı Rabbülâlemin yeryüzünü babalar ve çocuklar silsilesi ile donatmış ve insanoğlunun devamını çocuk sevgisi ile nesli devam ettirme hizmetini yerine getirmelerini emretmiş ve Allah-u Teala'nın hikmetli ve sürekli devam eden bu lütfu, insanoğlunun neslinin devamına sebep olmuştur.

Anne-babanın kalbinde çocukların sevgi nurunun parıldaması nasip olmasaydı, şefkat ve merhamet duygusu tecelli etmeseydi, tam bir acziyet içerisinde dünyaya ayak basmış olan bir günlük bebekler, doğumuyla beraber gözden kaybolur (ölür) ve doğdukları gibi heder olup giderdi. Kendi kendilerine kazanmaya ve elde etmeye gücü yetinceye kadar onların bakılıp

beslenmesinin ne derece zor, hatta tahammül sınırını dahi fazlasıyla geçen bir yük olduğu düşünüldüğünde, o görevin seve seve yerine gelmesi için, doğmayan ve doğurmayan Hz. Allah (c.c.)'ın insanların kalbine bahşettiği sevgi hissi, şefkatin büyüklüğü ve sayısız toplumsal faydaları açık bir şekilde ortaya çıkar. Yüce İmamlar ve büyük İslâm alimleri, babalara cocukları hakkında bir fikir vermek için geçmişe dönüp bakarak, evvelce gelip geçmiş olan babaları ve kendi aciz çocuklukları zamanında babalarının koruması altında ve anne kucağında geçirdikleri hayatı düşünmelerini, bugünkü hallerine Allah (c.c.)'ın izniyle onların sebep olduklarını hatırlamalarını tenbih ederler ve ondan sonra geleceğe yönelerek, asla değişmeyen Allah-u Teâlâ'nın kanunu gereğince er veya geç kendilerinin de geçici olacağını, yerlerine çocuklarının geçeceğini etraflıca düşünmelerini ve ona göre uygun tedbirler almalarını ve güzel bir terbiyeye girişmelerini tavsiye ederlerdi ki aslında alemleri yaratan ve idare eden Cenâb-ı Allah'ın merhametli mübarek emirlerine ve imamların efendisi Peygamber Efendimiz Hazretleri'nin Hadîs-i Şerîflerinin hükümlerine dayalı olan bu açıklamaların ve bizlere ulaştırılan uyarıların insanoğlunun saadetini düzenlemek ve sağlamak için ne büyük bir hikmetli ders olduğu açıktır. Yalnız Kur'ân-ı Hakîm'de, çocuklara sevginin biçimi belirli olup şekilsel (görüntüsel) sevgi, makbul ve razı olunmuş değildir. Hakikaten de anne-babanın oğluna ve kızına olan sevgisi öpüp okşamak gibi şekilsel şeylerle açıklanamaz ve güzel bulunamaz. Hatta bu yolda kuru sevgiden zarar dahi görülür. Rasullullah Efendimiz Hazretleri çocuğun cennet çiçeklerinden bir çiçek olduğunu buyurmaktadır ve bu yönüyle onu koklamakta Rasûlüllâh (sas)'ın sünnetine uygun hareket etmeli, Yüce Yaradan'a hamd ve senâ etmek gereklidir. Dünyaya gelmiş olan çocuğun ilk aşina olduğu bedenler ile doğal koruyucusu baba ve annesidir. Masumcuğun ilk gördüğü ve tanıdığı insan onlardır. Yeni doğmuş bebeğin hayrı ve şerri anne-babasına aittir. Beslenmesi ve terbiyesi onların sorumluluğuna ve şefkatlerine emanet edilmiş en önemli görevdir. Anne ve baba, masum çocuğun maddi ve manevi yönden sağlık ve selametiyle görevlidirler. Zayıf bedenini sıcak ve soğuğun etkisinden, hastalıkların ve sıkıntıların saldırısından korumaya, güzel bir şekilde beslemeye, para harcayarak maddi olarak iyi yetişmesine, aynı şekilde iç saflığını kötü ahlâkın sirayet etmesinden koruyarak ve çeşitli güzel ahlâk ve amel ile gerektiği gibi aydınlatarak ve terbiye ederek iyi insan olmasına gayret ederler. Yoksa kuru sözle çocuk sevilmez. Din-i Mübin-i İslâm'ın emri, baba ve annenin çocuklarını uzun uzadıya anlatıldığı gibi korumaları ve güzel bir şekilde eğitim ve öğretimlerini yapmaları ekseninde olup, Cenab-ı Hakk Kur'ân-ı Kerîm'inde "Nefsinizi, ailenizi ve çocuklarınızı ateşten koruyunuz"[17] buyurmuştur. Ahiret ateşinden korunma şeriat hükümlerine sarılma ve uyma ile kolay ve nasip olur. O durumda dünyanın şiddetli sıkıntılarından kurtulmak da doğaldır. Çünkü İslâm Dini'nin hükümleri, insan neslinin iki cihanda da selamet ve saadetine kefildir. İnsanların en şereflisi olan Hazreti Peygamber pekçok hadîs-i

[17] Tahrim Sûresi, 6. âyet

şeriflerinde "Anne-babanın çocukları üzerinde hakları vardır. Çocuklar anne-babaya emanettir. İlahi bir emanet olan çocukların güzel eğitimlerine, bedenlerinin sıhhat ve afiyetine, kötü ahlâktan muhafazalarına bakmak görevdir. Bakılmazsa günah olur" buyurmuşlardır. Değerli İslâmî kitaplarda yazılmış olduğu üzere, ilmi, dini ve dünyayı çocuklara öğretmek veya öğrettirmek babaların üzerine tayin edilmiş bir haktır. Bu hakkın yerine getirilmemesi ahiret gününde hesaba çekilmeye ve cezaya sebep olur. Alemin edep öğretmeni ve müslümanların şefkatli babası olan Peygamber Efendimiz Hazretleri " Çocuğunu güzel bir şekilde eğiten ve terbiye eden baba, hayırlıdır. Onun bu ameli, sadakadan daha çok ödül ve mükafata yol açar. Hayırlı çocukların babası olanlar, vefatlarından sonra çocuklarının hayırlı amellerinden pay alırlar" buyurmuşlardır. Fıkıh kitaplarında anne-babanın üzerine düşen çocuk hakları ayrıntılı olarak açıklanmış ve ifade edilmiştir: Velayet hakkı, infak hakkı, beslenme, yetiştirme ve terbiye hakkı, süt emme hakkı, malları koruma hakkı başlıklarıyla gerçekten akıllara hayretler verecek derecede ince ve mükemmel ve eksiksiz özellikteki bölümlerde anne-babanın görevleri belirlenerek ve açıklanarak mutluluğa sebep olacak ameller insanlık ailesinin emrine sunulmuş ve bunları gerçekleştirmesi sağlanmıştır. Şimdi belirtilen hükümlere göre çocukların korunması, yetiştirilmesi ve gerekli şekilde terbiye edilmesi annelik ve babalığın sorumluluğuna verilmiştir. Kalbinde hakkıyla çocuk sevgisi olanlar, kendilerine ilahi emanet olarak verilen çocuklarının ilk iş olarak sağlık ve esenliklerini muhafaza etmenin yanında dinin emir ve yasaklarını; ikinci olarak, kültür ilimlerini ve faydalı sanatları; üçüncü olarak, İslâmî âdab-ı muaşereti onlara öğretmeye ve anlatmaya gücü yettiği kadar gayret ve sabırla çalışmalı ve bu vesileyle iki dünyada mutluluk kazanmalı ve iyi bir şöhret elde etmelidirler. Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok âyet-i kerîmede çocuğu olan babaların ve küçük çocukların velilerinin sorumluluğuna vacip kılınan önemli görevler belirtilmiş ve orada küçüklerin, özellikle de yetimlerin haklarının son derece dikkatli bir şekilde himaye edilmesi ve korunması kuvvetle emredilmiş; Allah korusun küçüklerin ve yetimlerin haklarına riayet etmeyerek yetim malları zerre miktarı dahi olsa zayi edilir veya alınmaya cüret edilir, onlara haksızlık ve eziyet edilirse, ahiret gününde Cenâb-ı Allah'ın hakkı gaspeden ve kalbi kıran kişiyi en şiddetli azapla cezalandıracağı ayetle sabit kılınmıştır. Eğer küçükler ve yetimlere iyi bakılır, hakları ve malları tam olarak korunursa, işte bu hayırlı ve salih amelin, Allah katında diğer salih amellerden daha çok makbul olacağı, bu koruyucu ve emanete riayet eden kişinin umut edilen en güzel mükafata nail olacağı müjdelenmiştir. Allah'ın sevgilisi ve ceza gününün şefaatçisi Peygamber Efendimiz Hazretleri (sas)'nin hadîs-i şerîflerinde "Küçüklerimize merhamet, büyüklerimize riayet etmeyen bizden değildir. Her kim bir yetimi sever, okşar ve korursa, Cenâb-ı Rabb'ül Âlemin onu iki dünyada kendisine ikram edilen ve istediğine ulaşan eyler. İçinde iyi davranılmış ve değer verlmiş bir yetim bulunan ev, Cenâb-ı Rabb'ın nazarında evlerin en sevimli olanıdır. Bir yetimi Allah'ın rızası gayesiyle öpüp koklayan, ferahlık veren cennet kokularını

koklamış olur" müjdelerini vermiştir. Özellikle eğitim ve öğretime, ilmin yüceliğine, şânına ve kıymetine dair yazılmış olan tebliğatlar ve değerli eserler sınırsız ve sayılamayacak kadar çok olup, bir çocuğa dinine ve dünyasına ait ilimlerden ve bilgilerden bir kelime veya bir cümle dahi olsa öğreten kimsenin Allah katında nice mükafata nail olacağı, mal cimriliğinden daha çok ilimdeki, eğitim ve öğretimdeki cimriliğin rezillik sayılacağı ve ayıplanacağı, çocukların güzel bir şekilde yetiştirilmelerinin ve eğitilmelerinin vacip olduğu ortaya koyulmakta ve açıklanmaktadır. İnsan kendi oğullarına ve kızlarına karşı etraflıca anlatıldığı gibi, koruma, kollama, merhamet ve şefkatle görevlendirildiği gibi akraba ve yakınlarına da sevgi, şefkat ve yardımla görevlendirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de sıla-i rahim emredildiği gibi risalet sahibi, ilim, hilim ve hikmet kaynağı Peygamber Efendimiz (sas) de "Akrabalık bağlarını güçlendirmek için görevlendirildim" buyuruyorlar. Sıla-i rahimin anlamı, akraba ve yakınlarını unutmayıp arayıp sorma, ziyaret etme ve elden geldiği derecede yardım etmedir. Sıla-i rahim sebebiyle insanın ömrü ve malı bereketlenir. Akrabalık bağlarını koparan kişi cennetten uzaklaşır. Cennet kokusunu koklayamaz mealinde Peygamber Efendimiz (sas)'den hadis-i şerifler rivayet edilmiştir.

Behcet'ül-Ahlâk[18]'da yazılmış olduğu üzere Cenab-ı Allah (c.c.), büyük peygamberlerden Hz. Musa (a.s.)'ya akrabalarına iyilik etmesini emretmiş, Hz. Musa (a.s.), ne türlü iyilik yapılırsa Allah'ın rızasına uygun olacağı hususunda kendisine danışınca, akrabadan göz önünde bulunmayanlara selam ve dua, yanımızda olanlara sıla-i rahim ve ihsanda bulunma, zengin olanlara ve yönetimde bulunanlara riayet edilmesi ve övgüde bulunulması şeklinde değerli ve şerefli bir hitapta bulunmuştur. Sıla-i Rahim'in büyük kıymetini gösteren diğer bir hadis-i şerifte "Rahmin, arşa asılıp şöyle der: Ya İlahi! Beni gözeteni sen de gözet, beni terk edeni sen de terk et" diye niyazda bulunduğu açıklanmıştır ki, bu konuda başka söz söyleme ihtiyacı bırakmaz. Peygamberliğin parlayan güneşi olan Efendimiz Hazretleri'nin ümmetine " Sizin en hayırlınız akrabalarına ve ailesine hayırlı olandır" buyurduğu malumdur. İnsanın akrabalarına ve ailesine hayrı ise, onlara iyi muamelede bulunmaya bolca çalışmak, bununla beraber övülmüş olan sıla-i rahim vazifesini yerine getirmek, elden geldiği kadar akrabaya yardım ve ihsanda bulunmak, ilim ve irfan öğretmeye özen göstermekle olur. En basit düşünceyle şu hal ve amelin insanlık âlemine doğrudan doğruya hayır ve menfaat demek olduğu, İslâm dininin bu gibi kaidelerle uygar bir dünya meydana getirdiği anlaşılır. İslâm Dini üzere olduğumuz için Allah'a hamdolsun.

2.4. KOMŞULUK HAKKI

Komşu ve komşuluk hakkı İslâm'da büyük bir öneme sahiptir. Beşinci cüzdeki Nisa Sûresi'nde, akrabaya ve akraba dışındaki komşulara nezaket ve merhamet ile muamelede

[18] Abdullah Behcet tarafından hicri 1314 yılında yazılmış ahlâk kitabı.

bulunma, onlara hayır yapma ve sıkıntılarını giderme konusunda hizmet ve yardımda bulunma emredildiği gibi Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (sas), kıyamet gününde en önce muhasebe ve muhakeme olunacak olanlar iki komşudur. Evden önce komşu lazımdır. Yani iskan ve ikamet için insana mutlaka ev ve mesken çok gerekli olduğu halde ondan önce iyi komşunun daha çok gerekli olduğu ifade ediliyor ki, komşunun ne kadar değerli ve kıymetli olduğu böylece açık bir şekilde bildirilmiş ve açıklanmıştır. Akraba olan müslüman komşu, müslüman komşu ve müşrik komşu üç derece itibariyle hak sahibidir. Her biri güzel muaşeretle, gerektiğinde birbirine yardım ile, en küçük derecede bile olsa eza ve hoş olmayan durumdan kaçınmak ile mükellef ve mesuldür, şeklinde buyurmuşlardır. Kur'an-ı Kerim'de Ma'un [19] Sûresi'nde, konu-komşu vesâirenin birbirinden ödünç olarak bazı ev eşyası ve ev için gerekli ihtiyaçları istediklerinde vermeleri; isteme durumunda red ederek vermeyenlerin azaba uğrayacakları belirtilmiştir. Merhametlilerin en merhametlisi olan Cenab-ı Allah (c.c), kimsenin kimseyi rencide etmemesini, diğerinin hakkını çiğnememesini ve hakkına saldırmamasını emretmiş, bu ilahi emre uyanların ve boyun eğenlerin ihsan ve bağışlanmaya mazhar olacaklarını; aksine hareket edenlerin cezaya ve hüsrana uğrayacaklarını tekrar tekrar açıklayarak, faziletli ve yapılması herkes tarafından beğenilmiş olan görevleri bildirerek komşuluk hakkının sahip olduğu üstünlük ve ağırlık, delilleriyle birlikte ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

İslâm topraklarında iki komşu birbirine sevgi doludur. Yan yana bulunan meskenlerinin bekçisidir. Dinen komşu komşusundan sorulur, araştırılır. Komşu komşuya hayır dua etmeye, selam vermeye ve hatır sormaya önem verir. Yan yana bulunan komşu yakın arkadaş ve samimi dost olur. Şayet bir iki gün karşılaşılmaz ve evinden çıktığı görülmezse sebebini öğrenmeye çalışır. Hasta ise ziyaret edilir. Komşunun hastalığı sırasında yardımına koşmak gerekli olup özellikle kendisinden başka evine bakacak kimsesi yoksa ihtiyacına yardım edilir. Komşular arasında kin ve nefret tamamen kötü karşılanmış ve yasaklanmıştır. Her biri diğerinin mutluluk ve kederine ortak olmakla görevlidir. Olur olmaz hata ve noksanlarına bakılmaz, hoş görülür. Hele komşunun ayıbını araştırma büsbütün olumsuz müslüman ahlâkıdır. Komşunun evine getirdiği eşya ve erzaka bakmamak, özellikle yan yana ve karşı komşunun hane-i haremine bakmamak, Allah korusun kötü gözle bakmamak, izni olmaksızın evine ve bahçesine girmemek, gerektiğinde mallarını korumak, cenazesinde hazır bulunmak, ihtiyaç görüldüğünde zor işlerinde kendisine yardım etme ve işini kolaylaştırma, çoluk çocuğuna güzel muamele ederek gönüllerini hoş etme ve bazen uygun hediyeler vermek dine uygun haklardan ve güzel komşuluğun adaplarındandır. Bu konudaki emirleri insanlığın efendisi Hz. Muhammed (s.a.v) Efendimiz'in tebliğ etmesiyle, raşit dört halife, yüce ashap ve imam efendilerimiz tarafından nice güzel

[19] Mâ'ûn kelimesi, zekât, farz olan sadaka, diğer malî yükümlülükler, hayır, iyilik, nimetlerin paylaşılması (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007: V/698), su, tuz, ateş, iğne, balta, çanak, çömlek, kova (Döndüren, 2003: II/972) gibi insanların günlük hayatlarında birbirlerinden ödünç alıp verdikleri maddeleri ifade etmektedir.

nasihatlar bizlere ulaşmıştır. Komşu haklarını yukarıda ayrıntılı olarak açıklandığı şekilde gözetip güzel muamele ile birbirine yardım eden ve arka çıkanlar hakkında dünyevi ve uhrevi çeşitli mükafatların müjdelendiği ve ileride yer alacak hoş dizelerde açıklandığı üzere fakir komşuya yardım eden kimsenin cennet bahçelerinde ceza gününün şefaatçisi Hz. Muhammed (sas)'e komşuluk şerefine nail olacağı belirtilerek ona göre hareket etmek ve saadete ulaştıracak hasletleri kazanmaya çalışmak gerekir.

Fakir komşuna yardımcı olursan
Kendini peygamberle cennette komşu görürsün

Mü'minlerin annesi Hz. Aişe (r. anha) Efendimiz bir gün -ümmetlerin efendisi, fahr-i âlem- Peygamber Efendimiz Hazretleri'ne " Hangi komşuya öncelikli olarak yardım edilmesi gerektiğini sormalarıyla, en yakın ve yan yana bulunan komşudan başlamak gerektiği, komşuların karşılıklı olarak sevgi ve yardımlaşmada bulunmaları, birbirlerinin gönlünü hoş etme ve birbirlerini gözetmeleri gerektiği" yönünde açıklama yapmışlardır.

2.5. EŞLER ARASINDAKİ ÂDAPLAR VE HAKLAR

Allah (c.c.)'ın hikmetiyle erkek ve kadın, karı ve koca, kainat yuvasının oluşturulma ve kurulma sebebi, insan neslinin soy ve üreme vesilesi olmuştur. İnsanlığın mutluluğu bu iki asıl unsurun güzel anlaşması ve uzlaşmasıyla meydana gelmektedir. Onun için alemlerin yaratıcısı olan Cenâb-ı Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de, erkeklerin ve kadınların tek bir nefisten yaratıldığını bilerek, sevgi üzere yaşamalarını, akraba ile ilişkiyi kesmekten sakınmalarını, güzel ahlâk, faydalı ve yumuşak sözle geçinmelerini emretmiştir. Nisâ, Nûr ve Ahzâb sûrelerinde eşlerin hakları ve görevleri hakkında yol gösteren mübarek hükümler ayetlerle ortaya konulmuştur. Gerçekten karı ve kocanın ayetlerde ifade edildiği üzere, ilahi bir emirle sevgi ve nuhabbet üzere birleşmeleri insanlığın refah ve mutluluğuna sebep olup insanlığın babası Hz. Âdem (a.s.) ile insanlığın annesi -hürmetler üzerine olsun- Hz. Havvâ'nın yaratılışlarındaki sevgi ve arzu duyguları bu esasa dayanmaktadır. Bundan dolayı karı ve kocanın güzel bir şekilde anlaşmaları ve geçinmeleri sadece kendilerini ilgilendirmez. Doğrudan doğruya topluma aittir ve topluma sirayet eder. Onların temiz yaşamları ve samimi bir şekildeki geçimlerinden doğacak olan narin çocuk, insanlığın mutluluğu denilen en güzel maksattır. Bunun için İslâm Dîni, eşler arasında gözetilmesi gereken bir çok hakkı tayin ve tertip etmiş, ayrıntılı açıklamaları dinimizin mukaddes kitaplarında uzun uzadıya anlatılmış olan bu haklara riayet edenlerin iki dünyada aziz ve istediğine kavuşan olacağı müjdelenmiştir. Karı ve kocanın din kuralları arasında sayılan ve açıklanan bazı büyük ayıplar dışında ufak tefek hata ve noksanlardan dolayı birbirlerinden uzaklaşmamaları ve nefret etmemeleri, her durumda dinin hükümlerine uyarak hoş geçinmeleri, sabırlı ve dikkatli hareket etmeleri açık bir şekilde emredilmiştir. Kainatın nuru Peygamber Efendimiz (sas) Hazretleri'nin

Hz. Aişe (radiyAllahu anha) Efendimiz tarafından nakledilen, saadete vesile olan bir hadis-i şeriflerinde, mü'minlerin iman yönünden en olgunu, güzel ahlâk sahibi olan ve çoluk çocuğu için lütufta bulunandır, buyurdukları gibi Hz. Tirmizi ve Hz. Ebû Hureyre (R. Anhüma)'den nakledilen hadis-i şerifte de "Sizin en hayırlınız, kadınlarınıza en hayırlı olanınızdır" şeklinde eşi benzeri olmayan ifadesi bizlere şerefle gelmiştir. Bu konuda daha bir çok değerli emir mevcut olup hepsinde de karı ve kocanın birbiriyle hoş geçinmeleri ve birbirine güzel muamele etmeleri, eza ve cefa eylememeleri emredilmektedir.

İslâmi kitaplarda karı ve kocanın küfüvveti, yani birbirine uygun ve mütenasip olmaları şart kılınmıştır ki bundaki hayır ve menfaat insanın idrak mertebesinin dışında kalır. Ayrıntılı bilgi elde etmek için ana fıkıh kitaplarına bakılmalıdır.

Karı-koca hakları ve görevlerine dair büyük İslâm alimlerinin hepsinin buyurduğu meseleler ve muamelatlar şöyle özetlenebilir: Koca, karısının geçimini ve elbisesini İslâm'ın kabul edeceği değer üzere getirecek, oturacakları evi tedarik edecek ve hazırlayacaktır. Karı da kocasının ma'ruf değerle getirdiği nafaka ve elbiseye, hazırladığı meskene kanaat edecek ve razı olacaktır. Karı, kocasının dine uygun, akıl ve hikmetle uyumlu emir ve yasaklarını güzel bir şekilde dinleyecek ve kabul edecektir. Koca da karısına dine uygun, akıl ve hikmetle uyumlu emir ve yasakta bulunacak ve güzel söz söyleyecektir. Karı, kocasının gözlerinin göreceği çirkin eşya ve burnunun koklayacağı kötü kokulardan evini ve elbiselerini temizleyecek, istirahat ederek yatıp uyuması, lezzetle yiyip içmesi için gücünün yettiği ölçüde dikkat ve özen ile evin hizmetinde kusur etmemeğe çalışacaktır. Karı ve koca birbirlerinin vakıf olduğu sırlarını, yani evdeki özel durumlarını dışarıya ifşadan kaçınacaklardır. Koca, karısının diktiği elbisenin, pişirdiği yemeğin eksiklerinden ve lezzetsizliğinden bahsederek gönlünü rencide etmeyecek, ev işlerini çok fazla araştırıp inceleyerek karısını rahatsız edip daraltmayacaktır. Karı, kocasının malını zayi olmaktan koruyacak, çocuklarını annelik hissine layık surette güzel terbiye ve himaye edecek, yiyip içmelerinin, yatak ve elbiselerinin düzenine bakacaktır. Koca, karısının baba, anne ve diğer yakınlarıyla görüşmelerine müsaade edecek ve her iki taraf birbirinin akraba ve ailesini gözetecektir.

Koca, karısını dinin farzlarını yerine getirmeye teşvik etmekle, dini konularda bilinmesi gereken bilgileri öğretmekle, dine uygun olmayan hallerden yasaklamakla görevlidir. Karı da uzun uzadıya anlatıldığı gibi hükümler ve edepler dairesinde kocasına itaat ettiği taktirde Allah katında sevaba mazhar olur.

Dini hükümlere uygun olarak karısına bakmayan, eza ve cefa eden haylaz, uygunsuz erkek ve kocasına meşru daire içinde uymayan, güzel uyum ve münasebetten uzaklaşan yaramaz, huysuz kadın lanete uğrayıp, her ikisinin de hakkında dini hükümler ve cezalar uygulanır.

Arayış dünyasında görmedim
Daha iyi bir ehliyyet güzel ahlâktan

2.6. İSLÂM SEVGİ VE KARDEŞLİĞİ

Kur'ân-ı Kerîm'de ayet-i kerîmede açıkça buyurulduğu üzere bütün müslümanlar birbirinin kardeşi olup, Allah-u Teâlâ'nın bu hikmetli buyruğun hükmü gereğince Mekke-i Mükerreme'den Medine-i Münevvere'ye hicret esnasında Fahr-i Risâlet (sas) Efendimiz Hazretleri ile ashab-ı güzin (radiyAllahu anhum) arasında kardeşlik bağlarını geliştirmek için sözleşme yapılmış, ondan sonra bütün müslümanlar arasında sünnete uygun olarak kardeşlik bağının yayılması ve sağlamlaşması kolay olmuştur. Bu yüzden hangi soy, kavim ve kabileden olursa olsun, dünyanın neresinde bulunursa bulunsun bütün müslümanlar birbirlerine karşı samimi kardeşlik duyguları ile vasıflandırılmış ve bağlanmıştır. Hz. Ömer (r.a.) Efendimiz bu kardeşlik bağlarının esasını hatırlattığı sırada " Zahiri yakınlık, et ve kandır; ma'nevi yakınlık, ruh ve nefistir, aralarındaki fark açık şekilde bellidir" buyurarak İslâm dinine mensup bütün iyi ruhların ve nefislerin iman nuru ile birleşmiş olduğunu açıklamışlardır. Hz. Mevlana (k.s.) Efendimiz:

Bil ki fark çoktur
Su ve çamurdan can ve gönüle gelinceye kadar

sözleriyle Hz. Ömer'in sözlerini açıklamakta ve:

Mü'minler sayılır fakat imanı tektir
Bedenler sayılır fakat canı tektir

mübarek Mesnevi'siyle de mü'minlerin ancak beden ve dış görünüşleri itibarıyla sayılabilen ve başka başka görünen varlıklar olsa da imanlarının ve canlarının bir olduğunu açıkça belirttiklerinden dolayı bu konu üzerinde sözü uzatmaya ihtiyaç kalmamıştır.

Hakikaten mutlu müslüman nüfûs, Kelimetullâh'ın içerisinde toplanmış, mülümanların kalpleri tevhit ve iman nuruyla birleşerek aydınlanmış ve dolmuş olmakla İslam kardeşleri aynı vücutta birleşmiş ve şekillenmiş, bütün müslümanlar aynı özelliklerle ve görevlerle eşit olarak görevli ve mükellef olmuştur. Bir müslüman diğer müslümanın mutluluğuyla mutlu olur, aynı şekilde hüznü ve elemiyle kederli ve kırılmış olur. Aynı vücudun bir uzvu eziyet çektiren olduğunda diğer aza ve cevarihin (el ve ayak gibi azalar) ondan etkilenmesi doğal olduğu gibi müslüman kardeşlerden birinin eza ve elemi diğerlerine sirayet eder ve onların da elemlenmelerine sebep olur. Onun için Allah-u Teâlâ'nın en sevgili kulu Fahr-i Risalet Hz. Muhammed (a.s.v.) Efendimiz Hazretleri: "Bir mü'min bir mü'mini mutlu ederse Hakk Teâlâ onu lütüf ve keremiyle mutlu eyler, bir mü'min bir mü'minin hayrı ve faydası için koşar ve yürürse cihat sevabına nail olur. Bir müslüman diğer müslümanın meşru olan işlerinden ve ihtiyaçlarından birini kolaylaştırır ve yerine getirirse yapmış olduğu günahları affedilir. Müslüman, dilinden ve

elinden diğer müslümanların salim olduğu kimsedir. İslâm'da kimseye zarar verme ve zarara uğratma yoktur. Kendisi için sevdiğini İslâm kardeşi için de sevmedikçe tam iman etmiş olmaz. Müslüman müslümana sözlü ve fiili olarak eza ve cefadan uzak ve salim olmalıdır."

"Mü'min, mü'mine kendini sevdirmekle, yardımına koşmakla ve onu sevmekle görevli ve böylece Allah (c.c.) katında mükafatı hak edendir. Bir kimsenin mü'min kardeşine sevinç içerisinde ve güleryüzle bakması benim mescidimde bir yıl itikaf etmesinden daha hayırlıdır. Birbirinizle alay etmeyiniz. Kalp kırmaktan sakınınız. Gönül kazanmaya çalışınız. Fakir olsa dahi hor görmeyiniz. Alçakgönüllü olunuz. Alçakgönüllü olmak, büyük ve yüksek rütbe sahibi olmaya sebeptir" buyuruyorlar. Bu konuda Peygamber Efendimiz (sas) Hazretleri'nden daha bir çok hadîs-i şerîf nakledilmiş olup Cenâb-ı Hakk'ın emirlerinden dolayı insanlarla iyi münasebette bulunulması ve kardeşliğin gereklerinin yerine getirilmesi tebliğ edilmiştir. Rasûl-i Ekrem (sas) Efendimiz Hazretleri'nin peygamber olarak yapmış olduğu tavsiyeleri Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ayetlerdeki emirlere dayalı olarak ifade edilmiş olup Allah-u Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'inde " Birbirinize yardım ediniz, iyilik yapınız, aranızda cömertlik ve iyilik yapmayı unutmayınız, kimseyi incitmeyiniz, tek bir nefisten yaratılmış olduğunuzu bilip hoş geçininiz, Yüce Yaratıcı Allah-u Teâlâ'ya ibadet ediniz, İslâm'ın uygun gördüğü haklara uyunuz, böylece affa nail olursunuz" buyurmuştur. İşte Allah-u Teâlâ'nın emri ve Rasûl-i Ekrem'in tavsiyesi gereği islâm kardeşliğinin kaideleri ve tertemiz görevleri baştanbaşa iyiliklerden ve yüce ahlâktan meydana gelmiş olup, kardeşlik haklarına riayet etme, hem dünya hem de ahirette saadete ve yüksek rütbeye sahip olmaya sebeptir. Müslümanlar kendi din kardeşlerinden sonra bütün insanlara karşı güzel davranmakla ve iyi geçinmekle de görevlidirler.

Âdem'in çocukları birbirlerinin azasıdır
Çünkü yaratılışları tek cevherdendir

Hikmetini gözönünde tutarak faziletli insanlık görevlerini güzel bir şekilde yerine getirenler, bunun sonucunda Allah-u Teâlâ'nın rızasını elde ederler. Hadîs-i şerîfte bildirildiğine göre, imandan sonra aklın nuru insanlarla dostça geçinme, insanlara kendini sevdirme ve onlarla dostluk yapmadır. Yine başka bir hadîs-i şerîfte bildirildiği üzere, insanların en hayırlısı insanlara faydası olandır ve insanların en şerlisi insanlara zarar verendir. Hazreti Ebubekir (r.a.) Efendimiz'den nakledilen bir kutsi hadiste "Cenâb-ı Hakk'ın, eğer benim rahmetimi isterseniz yarattıklarıma merhamet ediniz" buyurduğu müjdelenmiştir. Diğer bir hadîs-i şerîfte "Yaratılanların gülü insanlardır. İnsanlara en çok faydalı olanlar Allah'ın en sevgilisi olanlardır" buyuruluyor. Yaratılanlara, insanlara, yani bütün insanlığa hayırda ve iyilikte bulunma ne ile olur? Şüphesiz ki bütün iyiliklerle ve güzel ahlâkla muttasıf olarak bütün insanlara karşı merhametli ve şefkatli olma, cömertlik ve iyilikler gösterme, insaf ile muamelede bulunma, Allah'ın rızasının aksine davranışlardan ve sözlerden kaçınma ile olur, ki bu dünyada mutlu bir

şekilde yaşamak ve ahiret yurdunda da sonsuz nimetlere ulaşmak isteyenlerin kesinlikle zikredilen emirleri ve hayırlı görevleri gerektiği gibi yerine getirmeleri gereklidir.

Dünya nimetinden sürekli faydalanmak istersen
Yaratılanlara ikramda bulun ki Allah da sana ikram etsin

Evet Hakk Teâlâ sınırsız ve sayısız lütufta ve iyilikte bulunmuştur. Biz niçin türdeşimiz olan insanlara cömert olmayalım. Aynı manada Muhterem Sa'dî (Rahimehullâh'ul-Hâdi) de aşağıdaki beyitinde, insanlara iyilik etmenin Allah-u Teâlâ'nın lütfuna ulaşma imkanı sağlayacağını bildirmiştir.

Allah'ın seninle olmasını istersen
Allah'ın kullarına iyilik yap

2.7. ÇALIŞMA VE İŞ

Çalışma ve iş güzel ahlâktandır. Güzel ahlâk, çalışma ve iştendir. İnsan bu dünyaya çalışmaya gelmiştir. Çalışarak dini ve dünyası için gerekli olan şeyleri ve ihtiyaçları elde edecektir. Allah-u Azîm'uş-Şân Kur'ân-ı Kerîm'inde insana çalışmayı ve iş yapmayı emretmiştir. İnsan çalışmadan ve iş yapmadan hiçbir şey elde edemez. İnsanlar türlü türlü ihtiyaçlar içinde yaratılmıştır. İnsan hayatına vakfedilmiş olan bu ihtiyaçların başlıcaları açlık, susuzluk, soğuktan ve sıcaktan etkilenme gibi temel ihtiyaçlardır. Zikredilen ihtiyaçları ortadan kaldırmak ve yatıştırmak gereklidir.

Rezzâk-ı Kerîm olan Allah-u Teâlâ'nın bizlere lütfetmiş olduğu şeyleri elde etme ancak çalışma ve iş yapma ipine sarılmakla mümkündür.

Basit bir şekilde düşünelim. Biricik gıdamız olan ekmeği elde etmek için ne kadar gayret ve çalışmaya ihtiyacımız vardır. Tarlanın sürülmesi, nadasa bırakılması, tohum atılması, biçilmesi, samanından ayrılması, tanelendirilmesi, tarladan kaldırılması, değirmende öğütülmesi, yoğurulması, mayalandırılması ve pişirilmesi hususunda sonuna kadar gayretlere ve çalışmalara ihtiyacımız olduğu açıkça ortadadır. Bunu bırakalım, o ekmeği ellerimizle parçalayıp ağzımıza götürmek, çiynemek, yemek, hatta oturup kalkmak, yürümek, gezmek, söz söylemek gibi hayatımızda var olan şeylerin her biri farklı bir iştir. Aynı şekilde sıcaktan ve soğuktan korunmak için elbiseler tedarik etme, yerleşme ve oturmak için evler ve konutlar inşa etme türlü türlü gayretlere ve çalışmalara bağlı değil midir?

Anlaşılıyor ki Samed olan Allah-u Teâlâ'nın ilâhî hikmeti gereği insan çalışmaya mecburdur. Sebeplere sarılmakla görevlidir. Çalışmaksızın hiçbir şey elde edilir mi? İnsanoğlu Allah vergisi olan akli melekeleri, eli, ayağı, ağzı, gözü, kulağı, kısaca ruhsal ve bedensel duyguları, her bir uzvu ve organı ile sürekli bir makine gibi hareket halindedir. Çalışmaksızın duramaz, işsiz olamaz. Emek ve çalışma olmaksızın hiçbir şey kendiliğinden meydana gelmez.

Emek harcamadıkça temel ihtiyaçlarını gidermede başarılı olamayıp, yaşamında sıkıntı içinde kalır. Bu sıkıntıları onu, başkasının çalışmaları sonucunda elde ettiği şeylere rızası olmadan saldırmaya zorlayarak kötülük yapmasına ve sefalete düşmesine sebep olur. Herhangi bir kişi, ruhsal ve bedensel melekelerin noksan olması gibi bir mazeretten dolayı kendi ekmeğini elde etmeğe gücü yetmeyen iş yapamaz durumda kalanlardan biri olmadığı halde çalışmadan ve işten uzak durur ve tembellik yaparsa onda her türlü kötü ahlâk ortaya çıkar.

El ele Allah için bir iş yap
Bir kazancın olsun dostun yardımına koş
Bir mesleğe adım atan herkes
Başka dostların yardımına koşar

Allah (c.c.)'ın dostlarının dostu ve muhterem yardımcısı olan Hz. Mevlana Celâleddin Efendimiz Mesnevî-i Şerif'lerinde "Cenâb-ı Hakk sana eli nimet olarak verdi ki, bir iş tut, bir kazanç kapısı seçip hem kendine hem de insanlara yardımcı ol ve dostluk yap, bir kimse bir kazanç kapısına adım atarak arkadaşlarına ve kardeşlerine dostluk ve yardım eder" diyerek hakikati açıklıyor.

Mü'minlerin halifesi Hazreti Ömer (r.a.) Efendimiz çok kıymetli hutbelerinde "Geçiminizi elde etmek için sebeplere sarılmadan 'Allahım beni rızıklandır' duâsıyla yetinip durmayınız, zîrâ gökten altın ve gümüş yağmadığını bilirsiniz, ben içinizden gücü kuvveti yerinde birini görürsem san'atı nedir? diye sorarım. Kazançsız ve işsiz olduğu cevabını alırsam o kişi gözümden düşer" buyurmuşlardır. Yüce şehrin ilim kapısı Mü'minlerin halifesi Hazreti Ali (r.a.) Efendimiz de "İnsanın san'atı hazînesidir" buyurmuşlardır.

Çalışıp kazanmayı ve iş yapmayı kendisinin sünnet-i seniyyesi olarak ifade eden yaratılmışların en üstünü, gökyüzünün parlayan güneşi olan Peygamber Efendimiz (sas)'in mü'minlerin halifesi Hazreti Ali (kerremellâhu vechehû), Ebû Hureyre ve İbn-i Ömer (radiyAllahu teâlâ anhum ecmeîn) Efendilerimiz tarafından nakledilen hadîs-i şerîflerinde "Çiftçilik yapınız, çiftçilik kutsaldır, rızkınızı topraktan temin ediniz, Allah-u Teâlâ geçimini sanat ve ticaretle sağlayan mü'min kulundan râzı olur" buyurarak mutlu ümmetini emek ve çalışma yoluna sevk ve teşvik etmektedirler. Peygamber Efendimiz (sas)'in bu önemli tavsiyeleri Kur'ân-ı Kerîm'in mübarek emirlerine uygun surette olup Cuma, Nahl, Meryem ve Nebe surelerinde Cenâb-ı Hakk'ın karşılıksız olarak kullarına vermiş olduğu sayısız nimetleri kullarının çalışarak kazanmalarını ve elde etmelerini emrettiği ve bu hususların ayrıntılı açıklamarının tefsir kitaplarında uzun uzadıya anlatıldığı ma'lûmdur.

Bundan dolayı çok değerli İslâm Alimleri, insana çaba ve gayreti tavsiye ederek ve anlatarak boş geçen vaktin en büyük bela olduğunu, tembel ve yararsız adamın ışığı kaybolmuş mum, yani sönmüş bir hayat ateşi olarak kabul edildiğini, Allah-u Teâlâ'nın izniyle insanın hem

düşünsel hem de bedensel çalışmalarıyla dünyayı imar etme ve insanların mutluluğunu sağlamakla görevli olduğunu, hayatın temel düzeninin ve devamının, manevi zevklerin ve ruhsal lezzetlerin en güzelinin ve en derininin çaba ve gayretten meydana geldiğini ve Rabbimiz Allah-u Teâlâ'nın boş duranları sevmediğini bir çok eserleriyle açıklamışlar ve ispat etmişlerdir.

İnsanın çalışmaya gücü yettiği ve çalışmakla yükümlü olduğu halde tembelliğe tutulur ve tembellikten kurtulamazsa değerli hayatının yüce duygularını ve becerilerini kendi eliyle söndürmüş ve yok etmiş olur ki faaliyetleri tembelliğe maruz kalmış olan bir bedenin varlığına karar verilemeyip adeta cansız varlıklar kategorisinden sayılması zorunlu hale gelmektedir.

Ahlâk İlmi'ne göre tembellik ve işsizlik en büyük hastalıktır. Her türlü ahlâksal ve bedensel hastalıklar ve rahatsızlıklar bu acı ve korkunç hastalıktan meydana gelir. Tembel kimse Allah-u Teâlâ'nın yüce ihsanı olan yaşama nimetini suistimal etmiş hatta ortadan kaldırmış ve mahvetmiş olur. Bu yönüyle de Allah-u Teâlâ'ya en büyük nankörlükte bulunmuş demektir. Tenbellik denilen dünyanın yıkılmasına ve insanın da sefaletine sebep olan bu kötü dertten kurtularak sünnete uygun bir şekilde çalışma ve gayret etme yolunda ilerleyenler iki dünyada da sevinçli ve mutlu olurlar. Din İlmi, Tıp İlmi, Ekonomi İlmi, Hukuk İlmi ve Ahlâk İlmi bu konuda ittifak ederek çalışmayı tavsiye ediyor hatta emrediyor. Olanca gücüyle tembellik ve avareliği yasaklıyor. Kainattaki olaylara ayna tutan tarih kitaplarında güçlü, mutlu ve bahtiyar olanların çalışkan milletler olduğu bildiriliyor.

Şu halde en önemli önceliği ilim ve kültür öğrenmek olan insan, dinî ve dünyevî güzel işlerle ve helal kazançlar elde etmekle meşgul olarak Allah-u Teâlâ'nın sayısız nimetlerine sahip olma ve rızasını kazanma yoluna devam ederek boşu boşuna vakitleri zayi etmekten ve hayat nimetini ortadan kaldırmaktan kaçınmalı ve bu şekilde mutlu ve berekete kavuşan olmalıdır.

" Kim çalışırsa başarır."

2.8. SELÂM

Selâm (celle celâlüh), Allah-u Teâlâ'nın Esmâ-yı Hüsnâ'sındandır. Cenâb-ı Rabb-i İzzet'in zâtı ve sıfâtının her türlü eksiklikten münezzeh ve uzak olması, mukaddes iradesiyle dilediğine dünya ve ahiret kurtuluşunu bahşetmesi ve ihsân etmesi anlamına gelip bununla ilgili olarak tefsir kitaplarında gerekli açıklamalar mevcuttur ve etraflıca anlatılmıştır.

Mübarek selâm kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok ayet-i kerîmede geçmektedir. Sözlük manası, dünyevî ve uhrevî her türlü kusurlardan, tehlikelerden, belalardan ve sıkıntılardan korunmuş olmaktır, şeklinde özetlenebilir. Bununla beraber, Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli yerlerde geçmekte olan mübarek selam kelimesinin bulunduğu yerdeki anlamıyla ilgili yorumlar, muteber Kur'ân kitaplarında ele alınmış ve açıklanmış olduğundan dolayı o kitaplara müracaat etmek

gerekir. Nitekim Sâffât Sûresi'nde Cenâb-ı Rabb-i Zül-Celâli vel-İkrâm, peygamber ve resullerine ayrı ayrı selâm ederek onları aziz ve maksatlarına nail kılmıştır.

Yukarıda zikredilen Sûre-i celîlenin sonundaki " Selâmun alel-mürselîn (Selam peygamberlerin üzerinedir)" ilahî ifadesi, bütün peygamberlerin ve rasullerin Allah-u Teâlâ tarafından selama nail kılındıklarını müjdelemekte ve onların şanını yücelterek ism-i şeriflerinin insanların samimi dillerinde dua ve selam ile anılacağını ve hatırlanacağını anlatmaktadır.

Kâinatı yaratan Allah-u Teâlâ, bahşetmiş olduğu dünya ile, konuşma yeteneği ve akletme özelliği ile donattığı insanın diğer insanlarla güzel bir şekilde anlaşması ve fıtratında var olan birlikte yaşama düşüncesi esasıyla onları refaha ve mutluluğa yaklaştırarak korku ve nefret karanlığından kurtarmakta, dostluk ve muhabbetten nasiplendirmektedir ki bu amaç doğrultusunda Nisâ ve Nûr Surelerinde Allah'ın kullarının birbirleriyle karşılaştıklarında veya bir eve girdiklerinde gönlü hoş etmek için dua ederek, selam verme ve almaya riayet ederek güzel geçinme ve dostluk temelini kurmalarını emretmiştir.

Mukaddes kitaplarımınızın ayrıntılı açıklamalarında yazıldığına göre tahiyyat ve selâmın gerek veren ve gerek alan için Allah katında sevap ve mükâfatı gerektirdiği, selam alırken ilave olarak söylediğimiz rahmet ve bereket dua kelimelerinin daha fazla hayır ve sevaba neden olduğu ortaya konarak açıklanmıştır.

Allah-u Teâlâ Hazretleri'nin en sevgilisi, en büyük terbiyecisi, kâinatın övünç kaynağı, en güzel selamların üzerine olduğu Peygamber Efendimiz Hazretleri, Kur'ân-ı Hakîm'in bu konudaki ayetlerinin gerektirdiği şekilde ümmetine güzel kelime olan selam ile duada bulunmuş ve ümmetinin fertlerinin birbirleriyle selamlaşmalarını pek çok hadîs-i şerîflerinde emretmiş ve tavsiyede bulunmuşlardır.

İşte Müslümanlar arasında karşılıklı olarak selamlaşma bu şekilde sünnet olmuş ve o seçkin manevi zamandan beri en güzel şekilde yayılarak ve samimi insanların ağızlarında karşılıklı olarak duayı celbederek gelmiştir. Buhârî-i Şerîf'de ve Mişkâtü'l-Mesâbih'in 2. cildinde Hazreti Ebu Hureyre (radıyAllahu teâlâ anh)'den rivayet edilen bir hadîs-i şerîfte, Allah-u Azîmu'ş-Şân'ın Hazreti Âdem (salavatullâhi alâ nebiyyinâ ve aleyhi's-selam)'e bir grup meleği gösterip "Git şu meleklere selam ver. Onlar seni ne ile selamlayacak ve sana ne ile karşılık verecekler? Dinle ki onların hayır duaları ve selâmı senin zürriyetinin hayır duası ve selâmı olacaktır" buyurduğu ve insanoğlunun babası Hazreti Adem'in bu ilâhî emir üzerine gidip bu meleklerle Es-selâmu aleyküm ve aleykümü's-selâm ve rahmetullâhi diyerek selamlaştığı ifade edilmiştir.

Hazreti Abdullâh Bin Ömer (Radıyallahu Teâlâ anh)'den rivayet edilen bir hadîs-i şerîfte müslümanın en hayırlısının, bildiğine ve bilmediğine selâm ve yemek ile ikram eden kimse olduğu, mealen ifade edilmektedir.

Hazreti Katâde (Radıyallahu Teâlâ anh)'den rivayet edilen hadîs-i şerîfte, herhangi bir eve girişinizde ve çıkışınızda selam veriniz, açıklaması ifade edilmiştir.

Hazreti Cerîr (Radıyallahu Teâlâ anh)'den rivayet edilen hadîs-i şerîfte, kadınlar ile görüşüldüğü zaman selamlaşma emredilmiştir.

Hazreti Câbir (Radıyallahu Teâlâ anh)'den nakledilen hadîs-i şerîfte, söze başlamadan önce selâm verilmesi tenbih edilmiştir.

Hazreti Ebi Hureyre (Radıyallahu Teâlâ anh)'den rivayet edilen hadîs-i şerîfte, binenin yürüyene, yürüyenin oturana ve az olanların çok olanlara selam vermesinin güzel bir adet olduğu açıklanmıştır.

Hazreti Enes (Radıyallahu Teâlâ anh)'den rivayet edilen bir hadîs-i şerîfte de, bir insanın evinden çıkarken ve evine dönerken aile fertlerine selam vermesi emredilmiştir.

Yerine ve durumuna göre küçüğün büyüğe veya büyüğün küçüğe selâm vermesi âdâbtan olup meclislere ve toplantı yerlerine girerken çocukların selam vermek yerine mübarek görerek büyüklerinin ellerini öpmesi ve onlara hürmet etmeleri güzel olarak kabul edilen adetlerimizden olup, çocukları okşamak ve gönüllerini hoş etmek de Peygamber Efendimiz (sas)'in sünnet-i seniyyelerindendir.

İbni Abbâs (Radıyallahu Teâlâ anh) 'dan rivayet edilen bir hadîsi şerîfte "Küçüklere merhamet ve büyüklere hürmet ve riayet etmeyen bizden değildir" buyurulmuştur. "Bir kimse bir yetimin şefkat ve iltifât maksadıyla başını okşarsa, Cenâb-ı Rabbi Raûf kıyamet gününde onun elinin altından geçen her bir kıl miktarı kadar nur yaratır ve ona ihsanda bulunur" meâlindeki hadîs-i şerîf de İbni Mes'ud (Radıyallahu anh)'dan rivayet edilmiştir.

Daha önce tanıdığımız kimselerle görüştüğümüzde onlara selam verdiğimiz gibi onların yanında tanımadığımız kimseler bulunursa onlara da selâm veririz.

Selamın usulü, "Selâmun aleyküm" ve cevap olarak " Ve aleykümü's-selâm" demektir. Fakat son zamanlarda aynı dua kelimesini telaffuz etmeksizin "temennâ" denilen işaret ile de yapılması yaygınlaşmıştır. Tam bir edeb ve tevâzu ile elleri hareket ettirerek yükseltmekten ibâret olan bu işârete temennâ denilmesi iki tarafın birbirlerinin hal ve hatırlarının selametini niyaz ve temenni ettiklerini dolaylı yolla bildirme anlamına gelmektedir. Şurası dikkate alınmalıdır ki temennâ işaretini yaparken, kalben veya dil ile selâmun aleyküm ve aleykümü's-selâm denilmelidir.

Temennâ işaretinin suistimal edilerek bir takım tuhaf haller ve acayip tavırlar sergilenmesi İslâm âdâbına aykırıdır. Peygamberlerin efendisi olan Efendimiz (sas)'in pek çok hadîsinde selam verilmesi emredilmekte, selam vermenin Allah'ın rızasını kazanmaya, kardeşler arasında sevgi ve muhabbetin artmasına sebep olacağı müjdesi yer almaktadır.

Selam vermenin yanında hal ve hatır sorarak iki tarafın da hayır duada bulunması, göz önünde olmayan dostlara selam götürmesini diğerine söylemesi ve ricada bulunması da mümkündür.

Hamam ve benzeri yerde çıplak olanlara, eğlence gibi günahlarla meşgul olanlara ve tuvalet ihtiyacını gideren kimselere selâm verilmez.

Mahkeme huzuruna çıkan düşmanının selamlarını reddetmez.

Namaza başlama, açıktan Kur'ân'ı Kerîm okuma, dini ilimleri okutma, ezan okuma ve namaza durma esnasında bunlarla bizzat meşgul olan ve bu işlere girişmiş olanların selama cevap vermeleri gerekmez.

2.9. MUSÂFAHA

Musâfaha, yani görüşme sırasında karşılıklı olarak selamlaştıktan hemen sonra iki tarafın birbirlerinin ellerini içtenlik ve sevgiyle tutup dostane bir şekilde sıkmaları, Peygamber Efendimiz (sas)'in sünnet-i seniyyesindendir.

Musâfaha, affeden-merhametli olan manasına gelen safh kelimesinden türemiş olup, iki kişiden birinin diğerine ellerini uzatması, garazlardan (kötülük düşüncesinden) arınmış olarak diğeriyle iyi anlaştığını ilan etmekte, samimiyet ve dostluk bağlarını güçlendirdiğini göstermektedir. Fahr-i Risâlet Envâr-ı Ulviyyet Efendimiz (sas) pek çok hadîs-i şerîflerinde musâfaha yapmayı emretmektedir.

Buhârî-i Şerîf ve Mişkâtül-Mesabîh'de Berâ bin Âzib, Ahmed Tirmizî ve İbn-i Mâce (RadıyAllahu Teâlâ anhüm) hazretlerinden nakledilen ve rivayet edilen hadîs-i şerîflerde " Müslümanlar birbirleriyle karşılaştıklarında musâfaha etsinler, böylece bağışlanmayı hak etmiş olurlar" buyurulmaktadır.

Hazreti Atâü'l-Horasânî (radiyAllahu anh)'den nakledilen hadîs-i şerîfde " Musâfaha ediniz, kin gider. Hediyeleşiniz, birbirinizi seversiniz" hikmetli açıklaması yer almaktadır.

Musafahanın yapılma şekli, birbirleriyle karşılaşan iki kişinin sağ ellerinin safhalarını (düz taraflarını) birleştirmesi, yani birbirlerinin ellerini güçlü bir şekilde yapıştırmalarından ibarettir. Hazreti Peygamber Efendimiz (sas), musafaha eden kimse elini çekmeden mübarek ellerini çekmezdi. Sünnet-i seniyyeye uygun olarak ellerini birbirine kavuşturup birleştiren kişiler, birbirlerinin yüzüne güleryüzlü bir şekilde bakar ve güzel sözlerle hal ve hatır sorarlar. Çocuklar doğal olarak bu gibi merasimi yerine getirmede kusurlu olduklarından dolayı onların musafahası büyüklerinin ellerini öpmek şeklinde olabilir.

Yaşıt ve denk olanlar, yaş ve mevkide yüksekte bulunanlar birbirine eşit bir şekilde musafaha eder. Ancak yaş veya makamca yukarıda bulunanlar, kendi üstündekilere karşı göstermeleri gereken saygı ve hürmeti birleştirerek musafaha yapmalıdır. İşte bazı kötü gören

kimselerin Avrupalılardan olduğunu zannettikleri bu adet esas olarak İslâm'ın yapılmasını istediği adetlerden olup taklit değil gerçektir.

İslâm'ın zarif âdaplarından olan bu güzel âdeti yerine getirmek için öncelikle ellerin temiz ve pak olması gereklidir. Öyle ki musafaha ettiğimiz kişiye iğrenç ve kirli bir şey sunmuş olmayalım. Özellikle ellerin pak ve temiz olmaması yüzünden çeşit çeşit sakatlıkların ve hastalıkların bulaşması ve yayılması bilinen bir durum olduğundan, ellerimiz temiz olmazsa, musafaha ettiğimizde sevdiklerimize zarar vermiş oluruz. Tırnakların uzaması ayıptır ve çirkindir. Peygamber-i hakîm ve kerîm (sas) Efendimiz Hazretleri, tırnakların kesilmesini, yani tırnakların uzatılmayıp kesilmesini emretmiştir. Tırnak aralarına çeşitli pisliklerin dolup siyahımsı yeşil bir renk elde etmesinin ve binlerce mikrobun kötü bir şekilde toplanmasının ne kadar çirkin ve zararlı bir şey olduğu dikkate alınırsa, Peygamber Efendimiz (sas)'e karşı sonsuz bir şükranla hayran kalmamak mümkün değildir. Fransızlar gibi diş karıştırmak ve kitap kenarı kesmek için tırnakları uzatmak ve sonra da dostunun elini tutmak nasıl uygun olabilir. Uzatılmış olan tırnakların temizliğine çalışıldığı açıklansa da, tamamen temizlendiği iddiasında bulunulamaz. Öyle olmakla beraber Avrupa'nın meşhur doktorları tıbbın ilerlemesi sayesinde İslâmiyet'in güzel âdetlerinden bu gibi bir çok faydaları derlemeye başlayıp bir süredenberi tırnak kesme ve törpülemeyi tavsiye etmekte ve bizzât uygulamaktadırlar.

Daha güzel olan odur ki dilberlerin üstüne gelir
Başkalarının sözü üstüne bu söz gelir

2.10. ZİYÂRET

Sünen-i Ebî Dâvûd ve İbn-i Mâce (RadiyAllahu Teâlâ 'anhüme'l-Vedûd)'dan naklettikleri Hazreti Peygamber'in bir hadîs-i şerîfinde " Birbirinizi ziyaret ediniz. Allah Azîmüş-şân, birbirini gözeterek ziyaretleşenleri sever" veciz ifadesi yer almaktadır. Aynı şekilde Hazreti Muhammed (sas)'in emri şeriflerine uygun bir şekilde değerli din alimlerimizin " Dostluk ve sevgi bir cisimdir, rûhu ziyarettir", "Dostluk ve sevgi güzel bir ağaçtır. Ziyaret onun tatlı meyvesidir", "Dostları ziyaret, ruhun saflığına sebep olur" meallerinde bir çok kıymetli bildirileri olmuş ve bunların tamamı İslâm adap kitaplarında toplanmıştır. Gerçekte toplumların selamet ve mutluluğunun tek yolu, fertlerinin birbirleriyle anlaşmaları ve görüşmeleri ile olmakta, bu ise güzel bir şekilde kaynaşma, yaşama, görüşme ve sohbet etmelerine bağlı olduğundan yukarıda bahsedilen hadîs-i şerîfteki yüce manaya uygun olarak müslümanlar arasında gerek âile, gerek dostlar ve diğer ahbaplar arasında ziyaretleşmenin yapılması gereklidir. Geçerli olan milli adetlerimize göre ziyaretler iki kısım olup biri, akraba ve içli dışlı dostların ziyaretidir. Buna özel ziyaret denilir. Diğeri, içli dışlı olmayan dostlar ile sıfat, hâl ve mevkice eşit veya üstünde olduğu kabul edilenlerin ziyaretleridir ki buna da resmi ziyaret denilir. Özel ve resmî ziyaretler de iki

kısımdır. Biri, bayram vesâire gibi mübarek günler, diğeri sıradan günlerde yapılan ziyaretleridir. Akraba ve içli dışlı dostların ziyaretlerinde özenilmez, külfete girilmez. Özel tören yapılmaz. Çünkü "Dostluğun şartı, külfetin terkiyledir", "Birlikte yaşamanın şartı, zorlukların terkiyledir" buyurulmuştur.

Örneğin, koca ve karıdan oluşan bir ailenin anne-baba veya çok yakın akrabaları, diğer bir evde oturuyorsa, sık sık ve önceden haber vermeden onları ziyaret edebilirler. Yakınlıklığı ikinci derecede bulunan kişilerin evlerine de zaman zaman giderler. Ziyaret edilen kişi baba veyahut büyük baba ve o derecede yakın ve muteber ise onların iade-i ziyaretleri beklenmez. O gibiler birkaç gün görülmez ve kendilerinden haber alınmaz ise araştırılması gerekir. Onlarla yaş, durum ve mevkice üstte olan diğer akraba bizzat ve vasıtasız olarak küçüklerini araştırıp hâl ve hâtırlarıyla ilgili bilgi alırlar. Mazeretsiz olarak bu konulara kayıtsız kalmak ayıp karşılanmaktadır. Akraba ve dostlardan birinin hastalığı haber alındığında acilen onların hal ve hatırlarını sorma, cennetlerin efendisi Hz. Muhammed (sas)'in sünnet-i seniyyesindendir. Buna dâir rivayet edilen hadîs-i şerîfte, Hazreti Peygamber (sas) bu ziyarete "Hasta ziyareti" adını vermiş, hastalığı haber alınan kişinin üç gün içinde evine gidilerek sorulmasını, görüşme sırasında hastalığının endişe edilecek bir durumunun olmadığından ve Şâfi olan Cenâb-ı Allah'ın her dua eden için bir deva ve hastalıklara şifa verdiğinden bahsederek teselli edilmesini, gönlünün neşeli tutulmasına özen gösterilmesini ve hastanın yanında çok oturulmamasını tavsiye etmiş ve açıklamıştır.

Gerek özel ve gerek resmî ziyaretlerinizde veyahut herhangi bir sebep ve vasıfla evlerden birine girmek istediğinizde ilk iş olarak ev sahibinden izin alınması İslâm'ın en önemli adaplarındandır. Kitâb-ı Mübîn Kur'ân-ı Kerîm'de, Nur Suresi'nde " Kendi evleriniz dışında başkalarının evine sahibinden izin almadıkça girmeyin ve izin aldıktan sonra selâm verip girin. Bu sizin için daha hayırlıdır" buyurulmuştur. Yine bu Sûre-i Celîle'de " Bir evin içinde size izin verecek kimse bulunmaz ise girmeyin, eğer izin talebinize cevâben dönmenize dâir bir söz söylenir ise ısrar etmeyin, dönün. Orada durmayarak ve ısrar etmeyerek geri dönmeniz sizin iyiliğinizden ve edebinizdendir. Hakk Teâlâ bu amelinize mükâfâtla karşılık verir" emri ilâhisi ayetle sabit kılınmıştır.

Otel ve benzeri gibi herkese açık olan ve içinde sürekli oturanı olmayan yerlere girerken izin almak gerekmediği de zikredilen sûrede yer almaktadır.

Abdullah Bin Besir (RadıyAllahu Teâlâ anh) hazretlerinden rivayet edilen hadîs-i şerîfte Cenâb-ı Peygamber Efendimiz "Ziyaret etmek için birinin evine gittiğinizde kapısının sağ veya sol tarafından yaklaşın. Kapının karşı cephesinden gitmeyin" buyurmuşlardır. Kapı açıldığında örtülü ve namuslu bir kadınla karşılaşma durumunda namusunu karuma amacına dayanan Peygamber Efendimiz'in bu güzel tavsiyesi her yönüyle teşekküre şayandır.

Hazreti Ebi Said El-Hudrî (RadiyAllahu Teâlâ anh)' den rivayet edilen hadîs-i şerîfte "Bir eve vardığınızda üç defa izin isteyiniz. Eğer izin gelmezse geri dönünüz." buyurulmuştur. Evlere girerken istekte bulunma ve izin isteme bu hadîs-i şerîfle emredildiği gibi evin içinde kapısı kapalı veya perdeli odalara da aynı şekilde izin alarak girilmesi ve girildiği zaman da seslenilmesi emir ve tavsiye edilmiştir.

Avrupa âdâb-ı muâşeretinde geçerli olan "Antre" denilen izin isteme usulünün müslümanlar arasında eskiden beri var olduğu, hatta ilâhi kitabta yer olan uyulması zorunlu bir görev olduğu açıktır ve herkes tarafından kabul edilen bu mesele bizce iftihar edilecek bir husustur. Dışarıdan gelecek ziyaretçilerin uymak zorunda oldukları bu izin adabı, ev halkı tarafından da yerine getirilecektir. Nitekim Nur Sûresi'nde, sabah namazından önce elbise giyecek vakitte, yatsı namazından sonra elbisenin çıkarıldığı vakitte ve öğlen vakti uyunduğunda elbisesiz bulunulacak vakitte, hizmetçiler, küçük ve büyük çocuklar gibi nâmahrem olanların izinsiz olarak yatak odalarına girmemeleri gerektiği yer almaktadır. İslâm'ın nezih adetlerinin insanların maneviyatını nasıl süslediğini hakkıyla gösteren bu yüce emir, gerçekten yüceltilmesi gereken, insanlığın birbirini etkileyen huylarını iffet ve edep nurlarıyla tamamlayan, iftihar edilecek toplumsal güzel bir eğitim meydana getirir ki bundan dolayı Cenâb-ı Rabbi Kerîm'e ne kadar çok hamd ve şükür edilse azdır.

2.11. BAYRAMLARI VE MÜBAREK GÜNLERİ KUTLAMA VE ZİYARETLEŞME

Bayramlarda ve mübarek günlerde çocuklar, anne, baba, kız kardeş, erkek kardeş, erkek ve kız çocuklar, karı ve koca mertebelerine göre birbirlerini ziyaret ve tebrik ederler. Aile ve akrabaların tebrik edilmesi güzel bir şekilde yerine geldikten sonra dost ve ahbapların, karşılıklı olarak tanışılıp görüşülmüş ve yakınlık kurulmuş olan kişilerin evlerine gidilerek sünnete uygun olan bayramlaşma yerine getirilir.

Bayramlarda gidilen yerlerde uzun müddet kalınmayıp adet olduğu üzere ikram edilen kahve ve şekerden sonra geri dönülür. Özel ve içli dışlı olan dostlar ile akraba evlerinde kalma sürelerini uzatmakta bir sakınca yoktur. Bayramlaşma adabında küçükler büyüklerinin ellerini hürmetle öper, aynı yaşta olanlar ile birbirine denk olanlar ise birbirleriyle musafaha ederler ve kucaklaşırlar. İyilikte, kuvvette ve mevkide yukarıda olanlar ziayretçilerine gönüllerini hoş eden sözler sarfederler ve hayırlı dualar ederek güzel bir şekilde karşılık verirler. Bayramlarda mutlu ve sevinçi olunması, yeni elbiselerin veya temiz kıyafetlerin giyilmesi ve güzel kokuların kullanılması Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (sas)'in sünnet-i seniyyesindendir.

Mümkün olduğu kadar fakirlerin ve fakir çocuklarının uygun elbise ve benzeri şeyler verilerek sevindirilmesi müslümanın güzel ahlâkından kabul edilip bu konuda Peygamber Efendimiz (sas)'in müjdeler içeren nice hadîs-i şerîfleri vardır.

Nişanlı olan gelin ve damat tarafından birbirlerine uygun hediyelerin gönderilmesi çok değer verilen milli adetlerimizden olup herkes bu hediyeleri arzu ettiği şekilde ve göndereceği tarafın şerefini dikkate alarak hazırlar ve gönderir. Kurban bayramlarında adet olduğu üzere temizlenip süslenen kurbanlık koyun gönderilir. İslâm'ın seçkin faziletlerinden olduğu üzere bütün insanlar birbiriyle güzel bir şekilde anlaşıp görüşerek kimseyi incitmemek, herkese güler yüzlü ve tatlı dilli olmak, ufak tefek kusur ve eksikliklerden dolayı küsmemek gerektiğinden akrabalar, dostlar ve benzerleri arasında birbirinden kaçıp nefret ederek hatırdan çıkarma ve nefreti devam ettirme yasaklanmıştır. Eğer insalık halinden dolayı iki kişi arasında dargınlık meydana gelmişse uzatmayıp barışmaları, özellikle de mutluluk ve sevinç günleri olan mübarek bayramlarda küs kalmayıp hangi durumda olursa olsun dostluklarını ve sevgilerini yenilemeleri Peygamber Efendimiz (sas)'in mübarek emirlerinin gereklerindendir. Küçükler büyüklerinin ellerini öperek kusurlarının affedilmesini isteyerek, aynı yaştakiler ve denk olanlar da birbirlerine sevgi ve samimiyetlerini sunarak ve kardeşliğin gereklerini yerine getirerek sevinç ve mutluluk elde ederler.

Bizde ziyaret için Avrupa'da olduğu gibi bir kabul günü tahsîs edilmiş olmayıp ancak duruma ve işe göre hareket edilir. Yani ziyaret olunacak kimsenin ne zaman evinde bulunup görüşmeye uygun durumda olabileceği dikkate alınarak yola çıkılır. Önceden haber vermenin gerekmediği içli dışlı olunan dostlar müstesna olmak üzere ziyaret olunacak kişilerin tatil günleri ve boş zamanları dikkate alınır. Kainatın edep öğretmeni olan Peygamber Efendimiz (sas) Hazretleri ziyaretlerde dahi ölçülü olmaya dikkat edilmesini, çok gerekli olmayan birbirini takip eden sıkça yapılan ziyaretlerle bıkkınlık vermekten kaçınılmasını, ara sıra ziyaret edildiği taktirde iki kişi arasındaki sevginin artacağını ve ziyaret için uygun vakitlerin gözetilmesini emretmişlerdir.

İçli dışlı olmayanların, yani görüşme ve sohbetleri henüz dostluk dairesinde olmayanların sabaha karşı veya akşam olduktan sonra birbirini ziyaret etmeleri önemli bir sebebe dayanmadığı taktirde ayıp ve saygısızlık sayılır.

Ev sahibi ziyaretçisini güler yüzle ve tatlı sözle kabul eder. Mü'min kardeşinin yüzüne güler yüzle bakan ve kalbine sevinç veren kimsenin Allah-u Teâlâ'nın lütuf ve keremi ile dünya ve ahirette sevinçli ve mutlu olacağı müjdelenmiştir. Ziyaretçinin itibar ve şerefine uygun olarak ayağa kalkılır ve tebrik edilir. Hazreti Ebî Saîd el-Hudri (Radiyallahu anhul-Bâri)'den rivayet edilen Peygamber Efendimiz (sas)'in bir hadîs-i şerîfinde "Büyüğünüzü ayakta karşılayınız"

şeklinde buyurduğu görülmektedir. Özellikle küçükler büyüklerini daima terbiyeli bir şekilde ve mütevazi tavırlarla karşılar ve onlara gerektiği gibi hürmet göstererek tebrik ederler.

Baba, büyük baba veya o büyüklük ve derecede ikram edilen ve saygı gösterilen kimseler, oda kapısında ve merdiven başında karşılanır ve uğurlanırlar. Ev halkından sayılacak derecede yakın dost ve akraba olmayan ziyaretçiyi alışılagelmiş elbise dışında mesela gecelikle karşılamak hoş karşılanmaz. Ev sahibinin ne kadar işi ve sıkıntısı olursa olsun ziyaretçi ve misafirine bunu belli etmeyip onları güzel bir şekilde karşılaması gerekir.

Ziyaret edilen kişinin yanında yerine göre az veya çok müddet oturulabilir. Fakat eve girildiğinde ölçü, bir meşguliyet görülür ve ev sahibinin bir yere gitmek üzere hazırlandığı hissedilirse uygun bir şekilde kalkarak onu işlerinden alıkoymak ve rahatsız etmek gibi durumlara yol açılmaz. Peygamber Efendimiz (sas)'in hadîs-i şerîfine göre ziyaretçisine yer göstermek ev sahibinin önemli görevlerinden olduğu gibi alelacele kendiliğinden yüksekteki bir yeri elde ederek oturmamak da ziyaretçinin edebe uygun olan görevlerindendir.

Ziyaret edilen yerde hazır bulunan ister tanıdık olsun isterse olmasın herkese selâm verilir ve hürmet edilir. Avrupalılar gibi dostluk ve selam vermek için mutlaka tanışık olmak şart değildir. Ziyaretçileri birbirine tanıtma ev sahibinin tercihine kalmıştır. Bu tercihi kullanıp kullanmama ev sahibinin bileceği sebeplere bağlıdır. İslâm topraklarında geçerli olan usûl birbirleriyle tanışma ve ayrı ayrı tanıtmadır ki bu da nazik ve hoş bir davranıştır.

Misafirin oturma sırasında birbirine güzel bir davranışla yer açmaları, gerektiğinde yerlerini genişletmeleri, birinin kalkıp tekrar döneceği yere oturmamaları ve özellikle bir misafirin yerinden kaldırılıp diğerinin oturtulmaması Peygamber Efendimiz (sas)'in hâdîs-i şerîfeleriyle emredilmiştir.

Avrupa'da tesettürün olmaması kadın ve erkeğin karışık olarak otel, apartman, pansiyon ve özel evlerde ikamet etmelerine; tiyatro, konser ve balolarda karışık olarak bulunmalarına imkan sağlamakta, buralarda kendilerine özgü usûllere uygun bir tarzda tanışarak birlikte yaşama ve anlaşma zemini oluşturmaktadırlar. Memleketimizin eskiden beri var olan usûlüne göre ise; o şekilde yerleşme, ikamet etme, karışık bir halde olma ve birlikte yaşama geçerli olmadığından, uygar ailelerimiz ayrı ayrı özel mekanlarda oturur ve istirahat ederler ki kalabalık ve karışık olmayacak şekilde yaşama ve anlaşma sayesinde sağlığın ve ahlâkın korunmasıyla elde edilen bedensel ve ruhsal faydaları burada tekrar etmeye gerek yoktur.

Müslümanlar arasında tanışma, en başta camilerde, mescid-i şeriflerde, komşuların konakları ve evlerinde, tekrar eden karşılaşmalarda ve toplanmalarda, mesleğine, vaziyetine ve durumuna göre yapılan münasebetlerle kolayca gerçekleşir.

Örneğin ikamet ettiğimiz yere veya iş yerimizin olduğu bölgeye satın alma veya kiralama yoluyla yeni bir komşu geldiğinde "Gelen kimse ziyaret edilir" sözü gereğince kendisine hoş

geldine gidilir. O kişi de buna karşılık olarak iade-i ziyarette bulunur. Bu şekilde tanışma gerçekleşmiş olur.

Aynı şekilde dostlardan birinin yanında bulunduğu sırada karşılaşılan ve ev sahibi tarafından tanıtılan kişi ile tanışma meydana gelir, bir şekilde ve bir sebeple sürekli tekrar eden karşılaşmalar ile insanların kaynaşmasına vesile olan tanışma meydana gelmiş olur.

Şurası kayda ve tekrara değer ki, müslümanlar arasında dostların seçimi Avrupalılarda olduğu gibi yalnız tanışma yani tanıtma ve tanımaya bağlı olmayıp araştırma ve tecrübelere bağlı önemli bir özelliktir. Her merhaba denilen ve ismi öğrenilen, selam alıp verilen kimse ile araştırma yapmaksızın özel ve samimi bir dostluk elde edilemez.

Kalıcıdır Allah için olan tüm sevgiler
Hem sevinç hem darlıkta
Onun dışındaki tüm sevgiler
Ateşin alevine atılmış saman gibidir

Müslüman kardeşlerin sevgi ve dostlukları Allah içindir. Onun için ciddi, samimi, güçlü ve kalıcıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de sûre-i celîle-i "Hâmîm[20]"'de Müttakî olan dostun dışındakiler dost değildir. Müttaki olmayanların dışında kalanlar birbirlerine düşmandır ve yine ayet-i kerîmede "sadîk-u hamîm[21]" vasfıyla samimi dostların durumu ve şânı açıklanmış ve çok kıymetli ve güzel sözlerin sahibi olan Peygamber Efendimiz Hazretleri'nden o konuda pek çok hadîs-i şerîf rivayet edilmiştir. Dünya ve ahiret için insana yakın arkadaş gereklidir. İnsanın özel dostu ve yakın arkadaşı, bir sıkıntı meydana geldiğinde veya mutluluk ve neşeli zamanlarda değişmeyen, diğerinin sevinciyle sevinen, üzüntü ve kederini paylaşan ve kendisine bütün hayırlı işlerinde ve güzel amellerinde yardımcı olan ve yardım edendir. İnsanın dünyada kazandığı şeylerin en hayırlı ve en menfaatlisi sadık dostlarıdır. İslâm, kalpleri kazanmayı, kin ve nefreti atmayı emreder. Allah-u Teâlâ'nın bu ilahi lütuf ve nimetinin kıymetini bilmeli, şükrünü edâ edip kardeşlik üzerine sevgi ile yaklaşılmalıdır. Kendisi için istediği şeyi müslüman kardeşi için de istemedikçe kişi imanını tamamlamış olamaz.

Mü'min mü'minin aynasıdır, mü'min mü'mine duvar gibidir, birbirlerine güç ve destek verir, mü'min mü'mine güzel nasihat ile mükelleftir. Daha bu gibi bir çok mübarek emir ve önemli nasihatlerle müslümanın dostu ve ahbabının özellikleri ve görevleri açıklanmış ve belirlenmiş olup güzel ahlâk sahibi olan müttaki ve iyi olan kimselerle muhabbetin kurulması; kötü ve günahkâr kimselerden ise uzak durulması ısrarla tenbih edilmiştir.

Hatta İmrân bin Husayn (RadiyAllahu Teâlâ anh)'dan nakledilen bir hadîs-i şerîfte yalnız kalmak kötü arkadaş ile bulunmakdan hayırlıdır, iyi arkadaşla bulunmak da yalnız kalmakdan

[20] Kastedilen sûre, Zuhruf Sûresi'dir.
[21] Bu ifade Şuara Sûresi 101. âyet-i kerimede geçmektedir.

hayırlıdır buyurulmuştur. "İnsan dostuyla bilinir" hikmetli sözü gereği güzel ahlâklı insanlarla yakınlık kuranlar iyi adamlardır, kötü ahlâklı insanlarla düşüp kalkanlar da kötü adamlardır denilebilir.

Kötü arkadaşı terk et, huyundan sakın
Huy, huyuna çalan bir hırsızdır

"Kötü fiillere ve günah davranışlara sâhip olan arkadaş ve dostu terk et ve huyundan sakın, zira huy onun huyundan gizlice çalar" meâlinde olan bu beyitte ifade edildiği üzere insanın huyu, tıpkı bir ayna gibi davranışları yansıtma ve kopyalama konusunda yetenekli olup birlikte oturma ve sohbet etme gayesiyle yakınlık kurduğu kimsenin mizâcında her ne var ise onu farkında olmadan yavaş yavaş alır ve kabul eder. Örneğin üzgün ve kederli bir adamla buluşup görüşen kişi bu durumda üzüntü ve can sıkıntısına davetiye çıkarmış olur; mutlu ve neşeli bir kişi ile sohbet etmekse kişiyi sevinçli kılar ki, bu geçişlerin olması açık bir şekilde sabittir ve tecrübe edilmiştir. Bu yüzden daima güzel ahlâk sahibi olan kişilerle yakınlık kurmak, rezil ve kötü işleri yapanlarla yakınlık kurmaktan da sakınmak ve uzak durmak gerekir. Özellikle henüz temiz kalpleri kötülüklerden korunmuş çocuklar ve gençlerin yakın arkadaşları da mutlaka kötülüklerden arınmış, tertemiz iffetli ve günahsız kimselerden olmalıdır. Çünkü hayatın başlangıcında terbiyenin büyük etkisi olduğu açıktır.

2.12. SÖZ VE SOHBET

Allah-u Teâlâ'nın yüce kelamı, peygamberinin mübarek hadisleri ile insanı diğer varlıklardan üstün kılan sözün kadir ve kıymeti herkes tarafından bilinir ve anlaşılır olup, bu konudaki ayet-i kerîme ve hadîs-i şeriflerin bu özet kitapta ayrıntılı bir şekilde açıklanması mümkün değildir. Peygamber Efendimiz (sas)'in sünnet-i seniyyesinden alınarak hükme bağlanan müslümanın konuşma âdaplarının gerektirdiği şekilde sözün ağızdan güzel bir şekilde çıkarılması en çok dikkat edilmesi gereken önemli bir husus olup sözün söylendiği yere ve muhatabın şerefine uygun olması da büyük bir şarttır.

Bir sözün insanı mutlu edeceği, bir sözün de endişeli edeceği ve kırabileceği ve Allah korusun dil afetlerinin insana pek çok zarar verebileceği açık olduğundan nerede ve kiminle sohbet ve konuşma yapılırsa yapılsın yerine ve makamına uygun bir şekilde konuşulması emir ve tavsiye edilmiştir. Faydasız ve gereksiz hallerde konuşmaktan kaçınılması konusunda uyarıda ve hatırlatmada bulunulmuştur. Sohbet sırasında yüksek sesle konuşmama, yumuşak söz söyleme, gerekmedikçe söze karışmama, mümkün mertebe kısa konuşmaya özen gösterme sünnet-i seniyyenin emirlerine uymanın gereklerindendir. Özellikle de söylenen her sözün yalandan arınmış olması İslâm'ın büyük emirlerindendir. Yalanın dünyevî ve uhrevî bela ve musibetlere davetiye çıkaracağı, Allah korusun ilâhi rızadan ve Peygamber Efendimiz (sas)'in şefaatinden

mahrum kalınmasına sebep olacağı Kur'ân-ı Kerim ve hadîs-i şeriflerle sabit olup dini kitaplarımızda bu konuya dair bilgiler yer almış ve ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır.

İnsana bir ihsandır konuşma
Doğru sözdür uygun olan konuşma
Sözdür söyleyeni eden mu'teber
Söz gibi dünyada bulunmaz cevher
Çünkü cevher toprağa düşer kaybolur
Söz ise göklere kadar yol bulur
Sihri bize etmiş iken Hakk haram
Helal sihir ismini almış kelam
Hâsılı sözdür şeref-i âdemin
Âdem en güzel süsüdür âlemin.

Sözün çokluğu idrakın zayıflığına işarettir, insanın vakârını ihlâl eder, dinleyene eziyet verir. Çok söyleyen kimseye Farsca geveze (pergûyi) ve Türkçe'de tatsız sûrette geveze (yânşâk) ve boş boğaz derler. Çok sözde çok hata olur, çok söyleyen çok yanılır. İnsanın iki kulağı bir ağzı vardır, onun için iki dinleyip bir söylemelidir, iki düşün bir söyle! Her sözün bir yeri, her yerin de bir sözü vardır, söz yerinde sözdür, insanın sözü dîni gibidir, gönül sözle alınır, gönül sözle yıkılır, adamına göre söyle! Ağzından çıkanı kulağın işitsin! Kesin konuşmak cân sıkar, büyük söylerken küçük susar, damdan düşer gibi söyleme! İnsan sözüyle bilinir, insanın edebi diliyledir, dilin kemiği yoktur, dilin hacmi küçük, günahı ise büyüktür. İnsana her bela dilinden gelir, insanın selameti dilini korumakla olur. Sükût-i lisan selâmet-i insandır, tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır, dil yarası ok yarasından daha etkilidir, uygun olmayan sözü söyleyen duymak istemediği sözü işitir… Her biri başka başka hikmetli ders ve ibretlik örnek olan yukarıda ifade edilen büyüklerin sözleri ve birbirine yakın manadaki atasözleri, yeterince ve gerektiği gibi maksadımızı ve meramımızı anlatmaya yettiğini, bütün bu sözlerin temelinin Peygamber Efendimiz (sas) 'in hükümlerine dayandığını özetlemeye ve açıklamaya gerek yoktur.

Hakk'ın sözünü koyul ki dinlemeye
Kapatasın dudaklarını kötü sözlere

Hazreti Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (kaddesellâhu sırrah-ul âlî) Efendimiz, Mübârek Mesnevî kitabında bu beyt-i şerîfi yazarak her akıllı, anlayışlı ve imanın feyizli nuruna sahip olan kimselerin Allah-u Teâlâ'nın Esmâi Hüsnâ'sından olan mübarek Semî' ismini düşünüp, ağzını ve dilini uygun olmayan kelimelerden ve sözlerden uzak tutması gerektiğini, mizahi makaleler ve kıymetli açıklamalarla güzelleştirip süsleme suretiyle tamamlayarak bu hikmetli dersi tebliğ ederek anlatmışlardır.

Hazreti İbn-i Abbâs (RadiyAllah-u Teâlâ anh)'den rivayet olunmuştur ki, sohbet sırasında konuşan kişinin sözünü can kulağıyla dinleme İslâm'ın güzel adetlerinden olup, konuşurken sağına ve soluna bakınarak veya başka şeylerle ilgilenerek konuşmaya kulak vermemek de kötü edeptir. Karşımızda konuşan kişinin gözüne bakmaya, konuşmasını güzel bir şekilde karşılayıp dinlemeye önem verilmelidir.

Kardeşinin konuşmasını dinle, susarak
Ve onu muhafaza et, ona yönelerek

Nitekim Büyük alim Zemahşerî'nin Nevâbiğu'l-Kelim'inde yer alan bu değerli kafiyeli şiir, kardeşinin konuşmasını sessiz bir şekilde dinleyerek, saygı göstererek ve yüzüne bakarak onu korumaya önem ver, demektir.

Sohbet meclisinde pek çok kimse olmasına rağmen her biri bahsedilen konudan ve konuşmadan uygun bir şekilde hissedar edilmeli, konuşmanın yalnızca bir kişiye tahsis edilmesi gibi diğerlerine bıkkınlık verecek durumlardan kaçınılmalıdır. Bir kere işittiğiniz söz farkında olmadan tekrar söylenmiş olsa da hiç duymamış gibi yaparak konuşmacının kusurunu ima edecek şekilde karşılık vermekten sakınılmalıdır.

Sohbet sırasında güler yüz gösterilmeli, surat asmaktan, yorgunluk göstermekten veya yorgunluğu açığa vurmaktan kaçınılmalıdır.

Hazreti Muâ'z (RadiyAllahu Teâlâ anh) efendimiz, karşılaştıklarında birbirlerine iltifat edip güleryüz gösteren iki müslümanın bu güzel halleri sebebiyle ağaçların kuru yaprakları döküldüğü gibi onların da günahları düşer. Ağaçların güzel çiçekleri hoş meyvelerin belirtisi olduğu gibi insanın güler yüzü de iyiliğin kanıtı ve güzel adetin işaretidir, buyurmuştur. Sohbette küçükler büyüklere tercih edilmez, söz büyüğündür, sırası gelmedikçe küçük söze karışmaz. Ancak geceleri yapılan yürüyüş ve yolculuklarda, akar sulardan geçerken ve yürüyenin binen kimseyle karşılaşmasında küçüğün büyükten önce söz söylemesi caizdir.

Küçüklerin büyüklerin yanında edepsizce söze karışmaları ve kendilerine söz düşmediği veyahut sorulmadığı halde konuya girmeleri hafifliğin göstergesidir. Konuşma sırasında telaşlanma, öfkelenme, karşıdakini yanıltmak için söz söyleme ve lafı uzatma gibi durumlara kalkışmak ayıplanmıştır. Konuşma sırasında argo ve müstehcen kelimeleri ağza alma ve kullanma şiddetle yasaklanmış ve ayıplanmıştır. Özellikle alay etme, karşıdakini küçük düşürme ve kendi dediğini kabul ettirme şeklindeki bir uslupla dili kullanma, küçümsemek için isterse ima ile olsun ağzı açma ve gerekmediği halde sırf karşıdakinin sözü anlayamamasını dolaylı olarak göstermek amacıyla konuşmayı tekrar etme ayıptır. Aynı yaşta ve mevkice denk olanlarla belli bir dereceye kadar içli dışlı konuşulabilirse de mutlaka dinin hükümlerine aykırı, edep ve terbiye dışı sözlerden sakınmak gerekir. Genç kız ve kadınların yanında ev halkı ve çocuklara ait özel durumlar, kadın ve erkeklerin doğal hallerinden söz açılamaz. Örneğin, Avrupa salonlarında filan

mâdâm ve matmazelin filan mösyö ile aralarında gayri meşru ilişkileri ve anne babanın rızasına aykırı hareketleri oluyor, tarzında anlatılanlar bize göre yasaklanmış olup haram sözlerden kaçınmaya dikkat etmek ve özen göstermek gerekir. İki kişinin arasında geçen konuşmaya gerekmedikçe katılmak doğru olmaz. Ancak soru sorulduğunda veya durum icabı söze karışmakta bir sakınca yoktur. Sebepsiz yere, karşılıklı olarak konuşan iki kişinin konuşmalarına dahil olma ve iştirak etme, özellikle de gizlice konuştukları halde onların ne konuştuklarını anlamak için laf çalmaya çalışma, tamamen güzel ahlâka aykırı bir davranıştır.

Aynı şekilde iki kişinin okudukları bir şeyi anlamaya çalışma, uzaktan ve yakından özellikle ona bakma son derece sakınılması gereken bir durumdur.

Çarşı, pazar, tramvay, vapur, tren gibi herkese açık yerlerde konuşma adabına daha fazla riayet etmek ve tam olarak gerekmedikçe konuşma yapmaktan kaçınmak gerekir.

Sokakta, yol ve saat sormak gibi başkalarından gelen isteklere ve sorulara karşı kibarca ve yumuşak bir şekilde cevap vermek güzel bir davranıştır.

İslâm'ın yüce ahlâkı gereği sohbet ve konuşmalarda alçakgönüllük, yumuşak huyluluk ve dikkatli olma, kendi sınırını ve değerini geçmeme gibi şeyler en fazla dikkat edilmesi gereken durumlar olup insanın sözü vicdanının tercümanı ve insanlar arası imtihanın mihenk taşı olduğundan, iyi söz söyleyene iyilik, kötü sözün de sahibine kötülük getireceğini bilerek dili güzel kullanmaya özen gösterme hem çok önemli hem de akıl sahiplerinin en başta gelen görevlerindendir.

Nitekim Hazreti Mevlânâ-yı dânâ (kaddesAllahu sırrahu'l-a'lâ) efendimiz:

Niçin testiye vuruyorsun elini?
Ta ki bilesin kırık olanın sesini

Bu beyt-i şerîften daha önce yazmış olduğu diğer kıymetli beyitlerinde sözün, hallerin belirtisi ve yüksek sırların bir numunesi olduğunu ayrıntılı bir şekilde açıklamış, bir kasenin kırık veya sağlam olup olmadığını anlamak için ona temas edilip ortaya çıkan ses ve tınıya dikkat edildiğini benzeterek anlatmıştır.

Yüce soyluların efendisi, meşhur Sa'dî Hazretleri de:

Sözü konuşuncaya kadar kişi
Gizli kalır ayıp ve hüneri

Bu güzîde dizesiyle sözün değerine ve hakikatine tercüman olmuşlardır. Sonuç olarak, İslâm'ın sohbet etme adabı tam olarak uzun uzadıya anlatıldığı ve kayda geçirildiği şekilde oluşturulmuş, bu âdâba uyan ve riayet edenler her yerde ve her durumda beğenilmiş ve övülmüştür.

2.13. YEMEK

Rezzak olan Cenâb-ı Allah'ın ihsan sofrasından daima nimetlenen bütün yaratılmışlar, özellikle de insanlar, Cenâb-ı Hakk'ın ezelden beri pay ettiği önceden miktarı belirlenmiş ve tayin olunmuş rızıklara ulaşmış ve kanaat etmiş olup, gerçek Nimet Verici olan Allah (azze ve celle) herkesin rızkını önceden güvence altına alarak hazırlamış, doğru ve sağlam İslâm inancına göre bu konuda keder ve endişeye yer kalmamıştır.

İhsanı ve ikramı bol olan Cenâb-ı Allah, kendisine mahsus kudretiyle yarattığı türlü türlü tahıl, bitki, meyve ve hayvan etlerinden dînen mübah ve yemesi câiz olanları yemeği; sulardan ve içeceklerden sarhoş edenlerin dışındakilerini içmeği, fakat yemede ve içmede israf etmemeyi ayet-i kerîme ile bildirmiştir ki, bununla ilgili pek çok hüküm ve emir söz konusu olup ayrıntılı açıklamaları tefsir ve fıkıh kitaplarında yer almıştır. Kur'ân-ı Âzîm-uş Şân'daki bu ilahi emirden iki tane hikmetli ve lütufkar esas ortaya çıkmaktadır ki, birincisi, yenecek ve içilecek şeylerin eksiksiz bir şekilde insanların yararına olanlarının hangileri olduğunun açıklanması, diğeri de israftan kaçınarak ölçülü bir şekilde yeme ve içmenin yapılmasıdır ki bu da hepimizin sağlık ve afiyetine vesile olmaktadır. Kısaca ifade edecek olursak, müslümanlar yemek yerken öncelikle neyi yiyebileceğini ve içebileceğini bilecek ve ikinci olarak ölçülü olmaya özen gösterecektir.

Dünya doktorları bütün kuvvetiyle düşünüp yüzlerce cild kitap yazıp bunları konularına göre düzenledikleri ve sınıflandırdıkları halde yemeğe ve içmeye temel teşkil edecek bundan başka bir şey tavsiye edip açıklamada bulunabilmişler midir? Hayır! Hepsinin insanın sıhhat ve afiyeti için tavsiye ettikleri sözlerin temeli ancak bu güzide ilâhi emirden oluşmaktadır.

Yine kutsal kitabımızda her şeyde, her durumda ve her yerde özellikle yeme ve içmede temizliğe riayet etmemiz emredilmiştir ki temizliğin sınırsız faydalarının olduğu yeni dönemde tıb uzmanlarının misroskobik keşifleriyle güneşten daha parlak surette ortaya çıkmakta, sağlığın korunması ve afiyette kalınması için şiddetle ve kesin olarak temiz olmak tavsiye edilmiş ve bu konuda uyarıda bulunulmuştur.

Nitekim Peygamber-i Zî-şânımız Fahr-i âlem ve cömertlik nurunun yıldızı (sas) Efendimiz Hazretleri'nin yemeğe başlamadan önce ve yemekten sonra ellerin ve ağzın yıkanmasını hadîs-i şerifleriyle emrettikleri bilinmektedir. Tıb kitaplarında yemekten önce ellerin yıkanmasının ve yemekten sonra el ve ağzın temizlenmesinin ne kadar faydalı olduğu, bu şekilde hareket etmenin zararlara, önemli hastalıklara ve sıkıntılara ne kadar engel olduğu ayrıntılı bir şekilde anlatıldığından dolayı bu konuda sözü uzatmaya gerek yoktur.

Dünya ve ahiretin kendisi ile şereflendiği Hazreti Muhammed (sas)'in sünnet-i seniyyesinden olduğu üzere eller yıkanıp sofraya oturulur. Besmele-i şerîfe ile ve sağ el ile yemeğe başlanır. Yemekte önünden yemek, beraberinde bulunanların yediğine dikkat eylememek, yavaş yavaş yemek, yemeği güzelce çiğnemek, lokmaları bir biri ardınca ve acele ile

yememek, yemeğe büyüklerden ve yemek sahibinden önce başlamak gibi hafiflik ve sabırsızlık göstermemek, sofraya dirsekleriyle yaslanmamak, yemeğin azlığından, iyi pişmemiş olduğundan bahsetmeyip güzel bir şekilde kabul etmek, gelen yemeğe razı olmak, aza kanâat etmek, yemek sırasında öksürmemek, öyle bir durum meydana geldiğinde eliyle veya mendiliyle örtmeye çalışmak, yere düşen lokmayı güzel bir şekilde kaldırma v.s. hepsi de güzel adaplardandır. Suyu içerken yavaş hareket etmek gerekli olup hızlı bir şekilde içmek hastalığın davetçisidir. Mümkün olduğu mertebe ağır ağır içmek, ayakta içmemek, su bardağına üfürmemek ve nefesi ile suyu bozmaktan çekinmek gerekir.

Yemek bitinceye kadar sofradan kalkmamak, yemeğin sonunda Cenâb-ı Rezzâk-ı Kerîm'e hamd ve şükür ile kalkmak da aynı şekilde Peygamber Efendimiz (sas)'in sünnet-i seniyyesindendir. Nitekim kâinatın kendisiyle iftihar ettiği ve en güzel salavatların üzerine olduğu Peygamber Efendimiz Hazretleri "Yemeğe şükreden, oruca sabreden gibidir" buyurmuşlardır.

Kainatın yaratılma sebebi olan, insanlara şifa veren Peygamber-i Zî şânımız Efendimiz Hazretleri'nin yemek hakkında pek çok hadis-i şerifi vardır. "Mideyi doldurma, hastalıkların başıdır; perhiz, şifanın başıdır", "az ye hasta olma", "tokken yemek yeme kalbe yüktür" gibi manaları kapsayan mübarek sözleri basîret sahiplerince yani görüp anlayabilenler için açık bir husustur. Peygamberlerin sonuncusu ve cömertlerin efendisi olan Efendimiz Hazretleri "Yemeği cemâ'atle yiyiniz, berekettir" buyurarak medeni olma hasletlerini, cömertlik ve yardımlaşmaya işaret eden hususları yüceltmiş ve övmüşlerdir.

Müslümanların mümkün mertebe tek başlarına yemek yemeyip çoluk çocuğu ve misafirleriyle yemek yemesini emretmişlerdir.

Peygamber Efendimiz Hazretleri'nin hadîs-i şerîfinde, bir yemeğin iki kişiye, iki yemeğin dört kişiye, dört yemeğin sekiz kişiye yeteceği ifade edilmiştir.

Yine Peygamber Efendimiz'e ait bir hadîs-i şerîfte, "Cenâb-ı Hakk'a ve ahiret gününe îmân eden kimse, misafirine ikrâmda bulunur ve yemek yedirir" buyurulmuştur. Misafire ikram hakkında pek çok emir ve müjde ifade edilmiş olup dünyevi ve uhrevi ecir ve mükafata, feyiz ve berekete kavuşulacağı tekrar tekrar anlatılmıştır. Müslümanlar arasında misafirine ikramda bulunma, en önde gelen hayırlı görevlerden kabul edilip bu konudaki eserler ve haberleri saymak mümkün değildir ve her biri farklı farklı şeref ve övgüye layıktır.

Misafirseverlik ve misafirperverlik, İslâm'ın en çok önem verdiği ahlâkî özelliklerdendir. Evlerimize ve meskenlerimize vakitli veya vakitsiz olarak gelen misafire elimizden geldiği kadar hürmet ve saygı göstermemiz gerektiği gibi kendisine yemek yeme teklifinde de bulunulur. Özellikle misafir yemek yeme vaktinde veya uzakça bir yerden gelmiş ise mutlaka yemek ve kahvaltı sunulur ve teklîf edilir. Çünkü Kur'ân-ı Azîm'uş-Şân'da Nisâ suresinde misafir ve yoldan geçene yemek yedirme ve ikramda bulunma ilahi bir emir olarak geçmekte ve bu ayet-i

kerîmeye uygun şekilde hareket edenlerin ilahi nimetlere kavuşacağı müjdesi Allah-u Teâlâ'nın va'di olarak sunulmaktadır. Bazı ülkelerde yapıldığı gibi yemeğe davetli değildir diye ziyaretçilerimizi soframızdan uzak tutmayız. Bütün İslâm topraklarında konuk ve misafire özel odalar, odacıklar ve çadırlar açılmıştır. Akşam ve sabah misafirler eksik olmaz. Cenâb-ı Rezzâk-ı Kerîm'in ihsân buyurduğu yiyeceklerden bizimle beraber konuk ve misafirlerimiz de faydalanır.

"Hamd, şerefli izzetli cömert ve yüce olan Allah'adır."

2.14. SOKAKLARDA ÇARŞI VE PAZARDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN ÂDÂPLAR

İslâm Dini kadar insanların hakkını koruyan, insanlık medeniyetini süsleyip mükemmel hale getiren hiçbir din ve gelenek yoktur. Yaratılışı bakımından iyi huylu, faziletli ve kibar olan insanların her birinin tek bir nefisten yaratılmış olduklarını, fıtri olarak aynı durum ve haklara sahip olduklarını; iyilikden haz alma, kötülükten nefret etme, iyi ile kötüyü ayırtedebilme gibi duygusal etkilerin altında bulunduklarını dikkate alıp değerlendirme suretiyle, herkes insanlığa yaraşır vaziyette diğer insanlarla güzel bir şekilde geçinme ve kaynaşma vazifeleriyle mükellef kılınmış ve o surette yaratılmış, Allah-u Teâlâ'nın lütfuyla insanlığın medeni hakları, insanların şahsî kavrama ve anlama dairelerinin dışında tutulmuş ve gerçekten en yüksek mertebeye ulaşma bir gönül alma şeklinde düzenlenmiş ve bu hususta yapılması gerekenler bir bir sıralanmıştır. Cenâb-ı Rabb-i Vedûd, söz ve davranışlarıyla kimsenin kimseyi rencide ve rahatsız etmemesini, dinimizin mukaddes kitaplarında açıklandığı üzere kulların (insanların) haklarına riayet etmelerini ve buna aykırı şekilde hareket etmekten sakınmalarını emretmiştir ki bu kitabımızda ayrıntılı olarak açıklanan güzel adaplar bu kapsamda ele alınmış olup meşru medenî hukuka ve zikredilen güzel adaplara her yerde riayet edilmeli, özellikle de sokaklarda, çarşı ve pazar gibi insanların toplu halde bulunduğu ve kalabalık olduğu yerlerde daha fazla dikkat ve özen gösterilmelidir. Nitekim Kelâm-ı Kadîm Kurân-ı Kerîm'de Nisa ve İsrâ sûrelerinde kibirli bir tarzda, gururlu ve kendini beğenmiş bir şekilde salına salına gezen kimseleri Hakk Teâlâ'nın sevmediği ve yeryüzünde böbürlenerek yani büyüklük taslayarak yürümemek gerektiği ayetlerle açıkça ifade edildiğinden dolayı Yüce Rabbimizin terbiyesine uygun bir şekilde yürümek ve hareket etmek edepli olmanın gereklerinden ve kulun görevlerindendir [22] . Çarşı, pazar ve sokaklarda halka elden geldiğince eziyet vermemek, hatta yolda eziyet veren şeyleri ortadan kaldırmak, insanların geçtiği yerlerde oturmamak, alenen tükürmemek, yüksek sesle halkı rahatsız etmemek, soru sorulduğunda yol göstermek, yol güzergâhında karşılaşılan kağıt parçası

[22] Bahsi geçen hususlar: İsra Sûresi 37. ve Nisâ Sûresi 36. âyetlerde geçmektedir.

ve benzeri şeyleri kaldırmak, edepli bir şekilde yürümek İslâm'ın hoş gördüğü adaplardan ve çok kıymetli vasiyetlerin gereklerindendir.

Kendisine hürmet edilen, yüce yaratılış sahibi Peygamber Efendimiz Hazretleri (sas), cemâate uyulmasını ve saygı gösterilmesini, insanların arasında gözlere çirkin görünecek, kalplere nefret, düşüncelere kabalık verecek hallerden ve tavırlardan ve kötü kokulardan sakınılmasını ve uzak durulmasını, insanların birbirlerini katiyyen alaya almamalarını ve küçük düşürmemelerini, camilerde kaba ve sert bir yürüyüşle saflar arasından geçip halkı rahatsız etmemelerini, çarşı, pazar, cami ve mescitlere temiz ve güzel elbise ile çıkıp herkesin beğendiği güzel bir görünüme sahip olmalarını, erkeklerin kadın kıyafetlerine benzer elbise giymemelerini, sokakta giderken yemek yememelerini, her hâl ve tavırlarıyla çok değerli ve güzel sıfatlar olan iffet ve edep elbiselerini giymelerini delilleriyle beraber ortaya koymakta; kimsenin kendilerinden hoşnutsuz ve nefret ediyor olmaması gerektiği bilincini daima hareket rehberi olarak edinmelerini, bu doğru ve güzel yolda kararlı olmalarını, ihtiyaç görüldüğü zaman çocuklardan, çok yaşlı kimselerden, itibar ve hürmet edilmeye layık olan insanlardan, hasta ve aciz olanlardan biriyle yol güzergahlarında karşılaştıklarında ve sıkıntılı bir durumda olduklarını gördüklerinde, kendi cinslerine yapabilecekleri yardıma koşmaları gerektiğini, Kütüb-ü Sitte'de güzel bir şekilde işlenip anlatıldığı gibi, mübarek hadîs-i şerifleriyle tavsiye etmişler ve emir buyurmuşlardır ki bunların herbirini, dünyanın mükemmel düzeni için, insanların güzel bir şekilde anlaşıp uzlaşmasına sebep olması için, insanların selameti ve milletlerin tam olarak medenileşmesi için mana ve hitaplarıyla bütün insanlara bir vesileyle gerekli hale getirdiğinden ve müslüman olma şerefine nail olduğumuzdan dolayı Peygemberlerin Efendisi Hz. Muhammed'e daima salavât-ı şerife getirerek ona şükranlarımızı sunar, en şiddetli ihtiyaç ile muhtaç ve fakir olduğumuzu ifade ederek imdat, iyilik, yardım ve şefaatlerini yalvarıp yakararır ve niyaz ederiz.

"İlimlerin sahibi olan Allah-u Teâlâ'nın lütfuyla Söz tamamlandı"

III. BÖLÜM

TERBİYE-İ İSLÂMİYYE'NİN BAZI AÇILARDAN ANALİZİ

3.1. ŞEKİL OLARAK ANALİZİ

Nazif Sürûrî tarafından 24 Ocak 1908 yılında yazımı tamamlanmış olan bu eser, 31 Ocak 1908 yılında Maarif Nezareti'nin izniyle İstanbul'da Akdam Matbaası'nda basılmıştır. İç kapağı ile birlikte toplam 87 sayfadan oluşmaktadır. Sayfa numaraları sayfaların sağ üst ve sol üst köşesinde Arapça rakamlarla yer almaktadır. Kitabın boyutu 19 cm'dir. Matbu olan esere hem kitap olarak hem de pdf formatında İSAM Kütüphanesi'nde ulaşmak mümkündür.

Elimizdeki matbularda eserin dış kapağında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İlk sayfa iç kapak olarak düzenlenmiş olup burada eserin ismi, kim tarafından yazıldığı, Maarif Nezareti tarafından basımına izin verilmesi, basım yapılan matbaa, basım yeri ve tarihi gibi bilgiler yer almaktadır. 2. Sayfanın boş geçildiği eserin 3. Sayfasında önsöz kısmı yer almakta olup eserin niçin ve nasıl yazıldığı ile ilgili çok kısa bir bilgi verilmekte ve bir şiirle süslenmektedir. 4. sayfadan itibaren besmele ile başlayan uzun bir giriş yapıldıktan sonra eserde şu başlıklar altında bilgiler verilmektedir:

1. Mukaddes Yüce Hilâfet Makamına Sadâkat ve İtaat
2. Çocukların Anne Baba ve Öğretmenine Karşı Görevleri
3. Baba ve Annenin Çocuklara ve Akrabaya Karşı Görevleri
4. Komşuluk Hakkı
5. Eşler Arasındaki Edepler ve Haklar
6. İslâm Sevgi ve Kardeşliği
7. Çalışma ve İş
8. Selâm
9. Tokalaşma
10. Ziyaret
11. Bayramları ve Mübarek Günleri Kutlama ve Ziyaretleşme
12. Söz ve Sohbet
13. Yemek
14. Sokaklarda Çarşı ve Pazarda Dikkat Edilmesi Gereken Adaplar

Eserin giriş kısmı ve maddeli olarak sıraladığımız bölümleri nesir olarak Nesih hattıyla yazılmıştır. Fakat aralarda konuyla ilgili olarak yazılmış olan dörtlük veya dize şeklindeki şiirler Rik'a hattıyla yazılmıştır.

Konuların ele alınışında, dönemin eğitim anlayışına uygun olarak öncelikle insanların Allah'a iyi bir kul olmaları çerçevesinde uzun bir giriş bölümü ile esere başlanmış, hemen

ardından yine dönemin eğitim anlayışına uygun olarak Halife'ye Sadakat ve İtaat başlığı ile devam edilmiştir. Daha sonra da belli bir hedef dâhilinde maddeler sıralanarak konular detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu husus bu bölümün 6. Maddesinde gerekçeleriyle birlikte izah edilmeye çalışılmıştır.

3.2. DİLİN KULLANIMI AÇISINDAN ANALİZİ

Bir din ve ahlâk eğitim kitabı olarak yazılmış olan eser giriş kısmıyla birlikte pek çok alt başlıktan meydana gelmektedir. Ana metinler Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Ancak hem giriş bölümünde hem de alt başlıklarda konuya uygun olarak Mevlana'dan, Sa'dî'den veya kaynak belirtilmeden Farsça, Arapça ve Osmanlıca şiirler yer almaktadır.

Ele aldığı konuyla ilgili olarak zikrettiği âyet-i kerîmeleri[23], hadîs-i şerifleri ve alıntı yaptığı bilgileri Arapça değil Osmanlıca olarak ifade etmektedir.

Anlatımı kuvvetlendirmek için yer yer teşbih, istiare, nida, istifham, intak ve kinaye gibi edebî sanatlar kullanılmış olmakla beraber ortalama bir Osmanlı insanının anlayabileceği sadelikte yazıldığı görülmektedir.

Allah-u Teâlâ'dan bahsedilirken, Allah ism-i şerifinin yalnız başına değil sıfatlarıyla birlikte kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; Allah'ın izniyle demek yerine "Biiznillâhi Melik'il-Mennân", "Hâlık-ı Müteâl ve Rezzâk-ı Zü'l-Celâl", "Cenâb-ı Rabb'ül-Âlemîn" vb. gibi ifadeler kullanılmıştır. Yine aynı şekilde Peygamber Efendimiz'den, Kur'an-ı Kerim'den, Mevlânâ'dan, Sâ'dî'den bahsederken de bazı sıfatlarla ve saygı belirten ifadelerle birlikte kullanıldığı müşahede edilmektedir.

Paragrafların genel olarak çok uzun olduğu, pek çok cümlenin birleştirilerek verildiği görülmektedir. Bu durum, verilmek istenen mesajın özellikle de küçük yaştaki muhataplar tarafından anlaşılmasını zorlaştırdığı, bu eserin, yazının puntosu da göz önünde tutulduğunda en az lise veya daha yüksek seviyedeki okul veya yaş seviyesine hitap ettiği kanaatini uyandırmaktadır.

3.3. KAYNAKLARIN KULLANIMI AÇISINDAN ANALİZİ

Esere genel olarak baktığımızda, konuların âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şerîflerin ışığında ele alındığını, bunun yanında Hz. Ömer'den, Hz. Ali'den Mevlana'dan, Sâ'dî'den ve bazı eserlerden alıntı yapıldığını görmekteyiz. Eserde kullanılan kaynakları ve kullanılma biçimini şu şekilde değerlendirebiliriz:

---

[23] Sadece "Mukaddes Yüce Hilâfet Makamına Sadâkat ve İtaat" başlığı altında halifeye itaat etmenin farz oluşu ile ilgili olarak "...ا ِطيعُوا اللهَ و اطيعوا الرسول و اُولي الأمر مِنكُم..." (Nisâ/59) âyet-i kerimesi Arapça olarak yazılmıştır.

3.4. KUR'ÂN-I KERÎM'İN KULLANIMI

Eseri incelediğimizde neredeyse her konunun Kur'ân-ı Kerim ile irtibatlandırılarak delillendirildiğini görmekteyiz. Fakat Kur'ân-ı Kerim kaynak gösterilirken bazen sûre isimlerinin verilmeden Kur'ân'dan konuyla ilgili delil getirildiği, bazen de sûre isimlerinin verilip âyet numaralarının verilmeden kullanıldığını görmekteyiz. Şimdi bu hususu ayrıntılı olarak ele alalım:

3.4.1. Sûre Adı ve Âyet Numarası Verilmeden Kullanılan Âyetler

"Allah-u Teâlâ Peygamber Efendimiz (sas) Hazretleri'ni, Kur'ân-ı Kerîm'de en yüce ve en seçkin biçimde 'Hulukin Azîm' olarak vasıflandırmıştır" (Sürûrî, h. 1326: 8). Bu âyetin tamamı "Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin (Kalem, 68/4)" şeklindedir. Sürûrî bu âyeti kaynak göstermeden kullandığı gibi tam şeklini değil sadece âyette geçen "Hulukin Azîm" ifadesini kullanmıştır.

"Kur'an-ı Kerîm'inde 'Allah'a, Rasûlü'ne ve sizden olan emir sahiplerine itaat ediniz' buyurmuştur" (Sürûrî, h. 1326: 14). Bu ifade Nisa sûresi 59. âyetin başında geçmektedir.

"Allah-u Teâlâ'ya ibadet edin, şirk etmeyin, anne ve babanıza iyilik edin" (Sürûrî, h. 1326: 17). Bu ifade Nisa sûresi 36. Âyeti kerimesinde geçmektedir. Sürûrî âyetin tamamını değil sadece bu kısmını vermiştir.

"Cenab-ı Hakk Kur'ân-ı Kerîm'inde 'Nefsinizi, ailenizi ve çocuklarınızı ateşten koruyunuz' buyurmuştur" (Sürûrî, h. 1326: 23). Bu ifade Tahrim sûresi 6. Âyette geçmektedir. Âyetin tamamı " Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. O ateşin başında gayet katı, çetin, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır". Sürûrî, kaynak göstermediği gibi âyeti kendi cümleleriyle mealen vermiştir.

"Allah korusun küçüklerin ve yetimlerin haklarına riayet etmeyerek yetim malları zerre miktarı dahi olsa zayi edilir veya alınmaya cüret edilir, onlara haksızlık ve eziyet edilirse, ahiret gününde Cenâb-ı Allah'ın hakkı gaspeden ve kalbi kıran kişiyi en şiddetli azapla cezalandıracağı ayetle sabit kılınmıştır" (Sürûrî, h. 1326: 25). Sürûrî burada konuyla ilgili âyeti vermek yerine âyeti yorumlayarak, kendi cümleleriyle ifade etmiştir. Bu ifadeler Kurân-ı Kerîm'de "Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe gireceklerdir (Nisa, 4/10)" âyetine karşılık gelmektedir.

"Cenâb-ı Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de, erkeklerin ve kadınların tek bir nefisten yaratıldığını bilerek, sevgi üzere yaşamalarını, akraba ile ilişkiyi kesmekten sakınmalarını, güzel ahlâk, faydalı ve yumuşak sözle geçinmelerini emretmiştir" (Sürûrî, h. 1326: 31). Bu ifadelerden "erkeklerin ve kadınların tek bir nefisten yaratıldığı ve akraba ile ilişkiyi kesmekten sakınmaları" ifadeleri Nisa sûresi 1. ayette geçmektedir. "Sevgi üzere yaşama, güzel ahlâk, faydalı ve yumuşak sözle

geçinme" ifadelerine en yakın ayet Nisa sûresi 19. ayettir. Sürûrî, âyetlerin tamamını kaynağı ile birlikte vermek yerine muhtemelen birkaç ayeti birleştirerek mealen kendi ifadeleriyle vermiştir.

"Kur'ân-ı Kerîm'de ayet-i kerîmede açıkça buyurulduğu üzere bütün müslümanlar birbirinin kardeşi olup…" (Sürûrî, h. 1326: 36) ifadesi Hucurat suresi 10. ayette geçmektedir. Ayetin tamamını değil, kendi ifadeleriyle mealen vermiştir.

"Allah-u Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'inde 'Birbirinize yardım ediniz, iyilik yapınız, aranızda cömertlik ve iyilik yapmayı unutmayınız, kimseyi incitmeyiniz, tek bir nefisten yaratılmış olduğunuzu bilip hoş geçininiz, Yüce Yaratıcı Allah-u Teâlâ'ya ibadet ediniz, İslâm'ın uygun gördüğü haklara uyunuz, böylece affa nail olursunuz' buyurmuştur" (Sürûrî, h. 1326: 39). "Birbirinize yardım ediniz" ifadesi Maide suresi 2. ayette, "Aranızda cömertlik ve iyilik yapmayı unutmayınız" ifadesi Bakara suresi 237. ayette, "Yüce Yaratıcı Allah-u Teâlâ'ya ibadet ediniz" ifadesine en uygunu Bakara suresi 21. ayette geçmektedir. Ancak diğer ifadelerin karşılığı olan ayetler tespit edilememiştir. Örneğin "Tek bir nefisten yaratılmış olma" ifadesi Nisa suresi 1. ayetinde geçmektedir, ancak "…bilip hoş geçininiz" ifadesine Kur'an'da rastlayamadık.

"Allah-u Azîm'uş-Şân Kur'ân-ı Kerîm'inde insana çalışmayı ve iş yapmayı emretmiştir." (Sürûrî, h. 1326: 41). Bu ifadeye en uygun ayetler Necm suresi 39-40 ve Kasas suresi 77. ayetlerdir.

"…yine ayet-i kerîmede 'sadîk-u hamîm' vasfıyla samimi dostların durumu ve şânı açıklanmış…" (Sürûrî, h. 1326: 67). Bu ifade Şuara suresi 101. ayette geçmektedir. Ancak Sürûrî, ayetin tamamını vermek yerine "sadîk-u hamîm" ifadesini yorumlayarak kendi ifadeleri içerisinde kullanmıştır.

"…yemede ve içmede israf etmemeyi ayet-i kerîme ile bildirmiştir…" (Sürûrî, h. 1326: 79). İfadesi A'raf suresi 31. ayette geçmektedir. Yazar ayetin tamamını değil kendi ifadeleriyle yorumlayarak almıştır.

3.4.2. Sûre Adının Verilip Âyet Numarasının Verilmeden Kullanıldığı Âyetler

"Beşinci cüzdeki Nisa Sûresi'nde, akrabaya ve akraba dışındaki komşulara nezaket ve merhamet ile muamelede bulunma, onlara hayır yapma ve sıkıntılarını giderme konusunda hizmet ve yardımda bulunma emredildiği gibi…" (Sürûrî, h. 1326: 28). Bu ifade Nisa suresi 36. ayette geçmektedir. Sürûrî, ayetin tamamını değil, bir kısmını kendi ifadeleriyle mealen vermiştir.

"Kur'an-ı Kerim'de Ma'un Sûresi'nde, konu-komşu vesâirenin birbirinden ödünç olarak bazı ev eşyası ve ev için gerekli ihtiyaçları istediklerinde vermeleri; isteme durumunda red ederek vermeyenlerin azaba uğrayacakları belirtilmiştir" (Sürûrî, h. 1326: 28). Bu ifadeleri mealen kendi yorumlarıyla ifade etmiştir.

"Nisâ, Nûr ve Ahzâb sûrelerinde eşlerin hakları ve görevleri hakkında yol gösteren mübarek hükümler ayetlerle ortaya konulmuştur" (Sürûrî, h. 1326: 31). Burada ilgili ayetleri vermek yerine yönlendirmede bulunmaktadır. Sürûrî'nin de belirttiği gibi bu surelerin pek çok ayetinde karı-koca arasındaki hususlar anlatılmaktadır.

"Nitekim Sâffât Sûresi'nde Cenâb-ı Rabb-i Zül-Celâli vel-İkrâm, peygamber ve resullerine ayrı ayrı selâm ederek onları aziz ve maksatlarına nail kılmıştır" (Sürûrî, h. 1326: 47). Saffat suresi 181. ayette geçmektedir.

"Nisâ ve Nûr Surelerinde Allah'ın kullarının birbirleriyle karşılaştıklarında veya bir eve girdiklerinde gönlü hoş etmek için dua ederek, selam verme ve almaya riayet ederek güzel geçinme ve dostluk temelini kurmalarını emretmiştir" (Sürûrî, h. 1326: 48). Nur suresi 27, Nisa suresi 86. ayetlerde geçmektedir. Sürûrî, bu ayetlerde geçen selamlaşmakla ilgili hususları kendi ifadeleriyle yorumlayarak vermektedir.

"...Nur Suresi'nde 'Kendi evleriniz dışında başkalarının evine sahibinden izin almadıkça girmeyin ve izin aldıktan sonra selâm verip girin. Bu sizin için daha hayırlıdır' buyurulmuştur." (Sürûrî, h. 1326: 58). Nur suresi 27. ayette geçmektedir.

"...Nur Sûresi'nde, sabah namazından önce elbise giyecek vakitte, yatsı namazından sonra elbisenin çıkarıldığı vakitte ve öğlen vakti uyunduğunda elbisesiz bulunulacak vakitte, hizmetçiler, küçük ve büyük çocuklar gibi nâmahrem olanların izinsiz olarak yatak odalarına girmemeleri gerektiği yer almaktadır" (Sürûrî, h. 1326: 60). Bu ifadeler Nur suresi 58-59. ayetlerde geçmekte olup yazar ayetleri kendi ifadeleriyle kısaltarak vermiştir.

"*Kur'ân-ı Kerîm'de sûre-i celîle-i 'Hâmîm''de Müttakî olan dostun dışındakiler dost değildir. Müttaki olmayanların dışında kalanlar birbirlerine düşmandır"* (Sürûrî, h. 1326: 67). "Hâmîm" ismiyle vermiş olduğu sûrenin âyet numarası zikredilmemiştir. Ayrıca bu isimde bir sûre de yoktur. Zikrettiği bu sûre, ifadelerden yola çıkarak yapmış olduğumuz incelemeye göre Zuhruf sûresidir. Zuhruf sûresi diğer altı sûre[24] ile beraber "Hâmîm" harfleriyle başlamaktadır. Yazarın burada belirttiği ifadeler ise Zuhruf suresi 67. Ayette geçmektedir.

"Kur'ân-ı Azîm'uş-Şân'da Nisâ suresinde misafir ve yoldan geçene yemek yedirme ve ikramda bulunma ilahi bir emir olarak geçmekte..." (Sürûrî, h. 1326: 83). Bu ifadeler ne Nisa suresinde ne de diğer surelerde tespit edilememiştir.

"Kurân-ı Kerîm'de Nisa ve İsrâ sûrelerinde kibirli bir tarzda, gururlu ve kendini beğenmiş bir şekilde salına salına gezen kimseleri Hakk Teâlâ'nın sevmediği ve yeryüzünde böbürlenerek yani büyüklük taslayarak yürümemek gerektiği ayetlerle açıkça ifade edildiğinden..." (Sürûrî, h. 1326: 85). Bu ifadeler İsra, 17/37, Furkan, 25/63, Lokman, 31/19-63 ayetlerinde çeşitli şekillerde geçmektedir, ancak Nisa suresinde geçmemektedir.

[24] "Hâmîm" hurûf-u mukatta'ası ile başlayan 7 sûre şunlardır: Mü'min, Fussilet, Şûra, Zuhruf, Duhan, Casiye, Ahkaf

Sonuç olarak Nazif Sürûrî, konuları işlerken sık sık Kur'an-ı Kerim'den referans almaktadır. Özetleyecek olursak:

- Bazı yerlerde sadece sûre isimlerini verip âyet numaralarını vermemekte, bazen de hem sûre hem de âyet numaralarını vermeden Kur'ân-ı Kerim'den deliller getirmektedir.
- Ayetleri Kur'an'da olduğu gibi doğrudan değil, bazen ayetlerde geçen bazı ifadeleri alarak, bazen de tamamen kendi cümleleriyle yorumlayarak kullanmaktadır.
- Tespit ettiğimiz bir iki istisna dışında ayet olarak referans gösterdiği ifadelerin Kur'ân'da var olduğu sonucuna varılmıştır.

3.5. HADÎS-İ ŞERÎFLERİN KULLANIMI

Nazif Sürûrî, konuları işlerken Kur'ân-ı Kerîm'i referans gösterdiği gibi çok sayıda hadîsten de faydalanmıştır. Ancak bu hadisleri kullanırken bulundukları kaynağa işaret etme hususunda âyet-i kerîmelerde olduğu gibi tek bir yol izlemediği görülmektedir. Sürûrî'nin hadis diye kullandığı rivayetler ve kaynak belirtme açısından izlediği yollar şunlardır:

3.5.1. Kaynak ve Râvi İsmi Vermeden Kullandığı Hadisler

"Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim[25]" (Sürûrî, h. 1326: 8).

"Mü'minin güzel niyeti, güzel amelinden hayırlıdır[26]" (Sürûrî, h. 1326: 9).

"...Nebevî hadislerinde İslâm'ın yüce halifesine itaat ve bağlılığın, Cenâb-ı Bâri-i Teala'ya ve Rasûl-ü Ekremi'ne itaat ve bağlılık demek olduğunu açıklamış...[27]" (Sürûrî, h. 1326: 15).

"Cenâb-ı Rasül-ü Emin Efendimiz Hazretleri 'Cenab-ı Allah'ın rızasını elde etme, anne-babanın rızasını elde etmeye bağlıdır.[28] Cennet annelerin ayakları altındadır.[29] Allah esirgesin anne-babaya başkaldırma cehennem ateşini hak etmek demektir. Anne-babaya iyilik, cennet bahçesi nimetine ulaşmaktır. Anne-babaya başkaldıran cennetin güzel kokusunu en uzak noktadan bile koklayamaz[30]'... " (Sürûrî, h. 1326: 18) Pek çok hadîsi birleştirerek vermiştir.

"Hazreti Nebevi (sas) müderris ve muallim hakkında 'Babaların en hayırlısı' şeklinde eşsiz bir lakaplandırma ve beliğ bir şekilde iki kelimeyi birleştirip ifade ederek öz babalardan daha

[25] [*Muvatta, Husnü'l Huluk, 8; Müsned, 2(381)]*
[26] Bu hadisi et-Taberânî (1994: VI,185)'de "Mü'minin niyeti, amelinden hayırlıdır" şeklinde bulduk.
[27] Bu ifadeler; [Buhârî, Ahkâm, 1; Müslim, İmâret 33(1466)]'da geçmektedir. Hadisin tam metni "Kim bana itaat etmişse mutlaka Allah'a itaat etmiştir. Kim de bana isyan etmiş ise, mutlaka Allah'a isyan etmiştir. Kim emîre itaat ederse mutlaka bana itaat etmiş olur. Kim de emîre isyan ederse mutlaka bana isyan etmiş olur" şeklindedir.
[28] [Tirmizî, Birr, 3(1899)]. Hadisin tam metni "Allah'ın rızası, ana-babanın rızasında; Allah'ın gazabı da ana-babının kızmasındadır" şeklindedir.
[29] (Nesâi, Cihâd, 6)
[30] İnternet sitelerinde bu hadisin Taberânî'de yer aldığı geçmektedir. Ancak bu hadise ulaşamadık.

çok onların saygıya layık olduklarını tenbih etmiştir" (Sürûrî, h. 1326: 19). Bu manaya gelebilecek herhangi bir hadis tespit edilememiştir.

"Rasullullah Efendimiz Hazretleri çocuğun cennet çiçeklerinden bir çiçek olduğunu buyurmaktadır" (Sürûrî, h. 1326: 22). Bu hadisin el-Hurru'l-Âmilî'nin Vesâilu'ş-Şia[31] 'sında geçtiği bildirilmektedir (http://www.ehlibeytalimleri.com 25/05/2016). Ancak esere ulaşamadığımız için hadisin orada olup olmadığı tespit edilememiştir.

"Hazreti Peygamber pekçok hadîs-i şeriflerinde 'Anne-babanın çocukları üzerinde hakları vardır. Çocuklar anne-babaya emanettir. İlahi bir emanet olan çocukların güzel eğitimlerine, bedenlerinin sıhhat ve afiyetine, kötü ahlâktan muhafazalarına bakmak görevdir. Bakılmazsa günah olur' buyurmuşlardır[32]" (Sürûrî, h. 1326: 23)

"Peygamber Efendimiz Hazretleri 'Çocuğunu güzel bir şekilde eğiten ve terbiye eden baba, hayırlıdır. Onun bu ameli, sadakadan daha çok ödül ve mükafata yol açar.[33]' '*Hayırlı çocukların babası olanlar, vefatlarından sonra çocuklarının hayırlı amellerinden pay alırlar [34] ' buyurmuşlardır* (Sürûrî, h. 1326: 24)."

"Peygamber Efendimiz Hazretleri (sas)'nin hadîs-i şerîflerinde 'Küçüklerimize merhamet, büyüklerimize riayet etmeyen bizden değildir[35] ; Her kim bir yetimi sever, okşar ve korursa, Cenâb-ı Rabb'ül Âlemin onu iki dünyada kendisine ikram edilen ve istediğine ulaşan eyler. İçinde iyi davranılmış ve değer verlmiş bir yetim bulunan ev, Cenâb-ı Rabb'ın nazarında evlerin en sevimli olanıdır. Bir yetimi Allah'ın rızası gayesiyle öpüp koklayan, ferahlık veren cennet kokularını koklamış olur' müjdelerini vermiştir[36]" (Sürûrî, h. 1326: 25)

"Peygamber Efendimiz (sas) de 'Akrabalık bağlarını güçlendirmek için görevlendirildim' buyurmuşlardır" (Sürûrî, h. 1326: 26) Kaynaklarda böyle bir hadise rastlanılmamıştır.

"Rahmin, arşa asılıp şöyle der: Ya İlahi! Beni gözeteni sen de gözet, beni terk edeni sen de terk et[37]" (Sürûrî, h. 1326: 27).

---

[31] Bu eser Şia'nın hadis kaynaklarından birisidir (https://archive.org 25/05/2016)

[32] Bu ifadelere birebir hadis olarak ulaşılamamıştır. Ancak Sürûrî'nin " Hepiniz çobansınız ve hepiniz idaresi altındakilerden sorumludur. Devlet adamları birer çobandır ve herbiri idare ettiklerinden sorumludur. Erkek, ailesi içinde bir çobandır ve idaresi altındakilerden sorumludur. Kadın da kocasının evinde bir çobandır ve o da idaresi altındakilerden sorumludur. Hizmetçi de efendisinin malında bir çobandır ve elinin altındakilerden sorumludur (Buhârî, Vesâyâ, 9; Müslim, İmâre, 20)" hadis-i şerifini yorumlayarak yukarıdaki ifadeleri kullandığı kanaatindeyiz.

[33] [Tirmizi, Birr 33(1951)] Hadisin tam metni " Kişinin çocuğunu bir kerecik terbiye etmesi, onun bir sa' miktarında (3333 gr) yiyecek tasadduk etmesinden daha hayırlıdır" şeklindedir.

[34] Bu ifadelerin "İnsanoğlu öldüğü zaman üç şey dışında bütün amellerinin sevabı sona erer. Sadaka-i cariye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı bir evlat (Müslim, Vasiyet, 14)" hadis-i şerifinin yorumu olarak yazıldığı tahmin edilmektedir.

[35] [Tirmizî, Birr, 15(1919); Ebû Dâvûd, Edeb, 58(4943)]

[36] Pek çok hadîs birleştirerek verilmiştir. Ancak hadis kaynaklarında birebir bu ifadelerde hadislere rastlanılamamış, bu ifadeleri çağrıştıran veya bir kısmıyla temas eden hadislerin olduğu görülmüştür. Örnek olarak "Müslümanlar içinde en hayırlı ev, kendisine iyilik yapılan bir yetimin bulunduğu evdir. Müslümanlar içinde en kötü ev de kendisine kötülük yapılan bir yetimin bulunduğu evdir (İbn-i Mâce, Edeb, 6/3679)." hadisini verebiliriz.

[37] (Buhârî, Edeb 13; Müslim, Birr 17)

"Kıyamet gününde en önce muhasebe ve muhakeme olunacak olanlar iki komşudur" (Sürûrî, h. 1326: 28). Kaynaklarda böyle bir hadise rastlanılmamıştır.

"…Peygamber Efendimiz Hazretleri'ne 'Hangi komşuya öncelikli olarak yardım edilmesi gerektiğini sormalarıyla, en yakın ve yan yana bulunan komşudan başlamak gerektiği, komşuların karşılıklı olarak sevgi ve yardımlaşmada bulunmaları, birbirlerinin gönlünü hoş etme ve birbirlerini gözetmeleri gerektiği' yönünde açıklama yapmışlardır[38]" (Sürûrî, h. 1326: 31).

3.5.2. Sadece Kaynak İsmi Verilerek Kullanılan Hadisler

"Buhârî-i Şerîf'de ve Mişkâtü'l-Mesâbih[39]'in 2. cildinde Hazreti Ebu Hureyre (radıyAllahu teâlâ anh)'den rivayet edilen bir hadîs-i şerîfte, Allah-u Azîmu'ş-Şân'ın Hazreti Âdem (salavatullâhi alâ nebiyyinâ ve aleyhi's-selam)'e bir grup meleği gösterip 'Git şu meleklere selam ver. Onlar seni ne ile selamlayacak ve sana ne ile karşılık verecekler?... '[40]" (Sürûrî, h. 1326: 49).

"Buhârî-i Şerîf ve Mişkâtül-Mesabîh'de Berâ bin Âzib, Ahmed Tirmizî ve İbn-i Mâce (RadıyAllahu Teâlâ anhüm) hazretlerinden nakledilen ve rivayet edilen hadîs-i şerîflerde 'Müslümanlar birbirleriyle karşılaştıklarında musâfaha etsinler, böylece bağışlanmayı hak etmiş olurlar' buyurulmaktadır[41]." (Sürûrî, h. 1326: 53).

"Sünen-i Ebî Dâvûd ve İbn-i Mâce (RadiyAllahu Teâlâ anhüme'l-Vedûd)'dan nakledilen Hazreti Peygamber'in bir hadîs-i şerîfinde 'Birbirinizi ziyaret ediniz. Allah Azîmüş-şân, birbirini gözeterek ziyaretleşenleri sever[42]' veciz ifadesi yer almaktadır" (Sürûrî, h. 1326: 56).

3.5.3. Sadece Ravi İsmi Verilerek Kullanılan Hadisler

Hz. Tirmizi ve Hz. Ebû Hureyre (R. Anhüma)'den nakledilen hadis-i şerifte "Sizin en hayırlınız, kadınlarınıza en hayırlı olanınızdır[43]" (Sürûrî, h. 1326: 33).

"Hazreti Ebubekir (r.a.) Efendimiz'den nakledilen bir kutsi hadiste 'Cenâb-ı Hakk'ın, eğer benim rahmetimi isterseniz yarattıklarıma merhamet ediniz' buyurduğu müjdelenmiştir" (Sürûrî, h. 1326: 40). İnternetten yapmış olduğumuz taramada bu manada bir kutsi hadis kaynak belirtilmeden kullanılmaktadır. O yüzden böyle bir hadisin olup olmadığı sahih kaynaklardan tespit edilememiştir.

---

[38] Bu ifadelerin tam metni şu hadiste geçmektedir: "Hz. Aişe (r.a.)'dan rivayetle (Bir keresinde) 'Ey Allahın Resulü! dedim, iki komşum var, hangisine öncelikle hediye vereyim?' Sana kapı itibariyle hangisi yakınsa ona! cevabını verdi." [Buhari, Edeb 32; Ebû Davut, Edeb 122(5155)]

[39] Hatîb et-Tebrîzî (ö. 741/1340) tarafından Ferrâ el-Begavî'ye ait Meśâbîĥu's-Sünne'yi tamamlamak için yazılan eser (http://www.diyanetislamansiklopedisi.com 25/05/2016)

[40] (Buhârî, Enbiyâ, 1; Müslim, Cennet, 28)

[41] Yazar bu hadisin Buharî'de geçtiğini ifade etmektedir ancak Buhârî'de böyle bir hadise rastlanılamamıştır. Bu hadis tam olarak "İki müslüman karşılaşıp musafahada bulununca, ayrılmalarından önce (küçük günahları) mutlaka affedilir [Ebu Davud, Edeb, 141 (5211, 5212); Tirmizi, İsti'zan 31 (2727)" şeklinde geçmektedir.

[42] Bu hadisin Ebu Davud ve İbn-i Mâce'de değil daha geniş şekilde (Müslim, Birr,38; Müsned, II/292)'de geçtiği tespit edilmiştir.

[43] [Tirmizî, Radâ', 11; İbn Mâce, Nikâh, 50(1978)]

"Peygamber Efendimiz (sas)'in mü'minlerin halifesi Hazreti Ali (kerremellâhu vechehû), Ebû Hureyre ve İbn-i Ömer (radiyAllahu teâlâ anhum ecmeîn) Efendilerimiz tarafından nakledilen hadîs-i şerîflerinde 'Çiftçilik yapınız, çiftçilik kutsaldır, rızkınızı topraktan temin ediniz, Allah-u Teâlâ geçimini sanat ve ticaretle sağlayan mü'min kulundan râzı olur'" (Sürûrî, h. 1326: 44). Bu ifadelerde herhangi bir hadise rastlanılamamıştır.

"Hazreti Abdullâh Bin Ömer (Radıyallahu Teâlâ anh)'den rivayet edilen bir hadîs-i şerîfte Müslümanın en hayırlısının, bildiğine ve bilmediğine selâm ve yemek ile ikram eden kimse olduğu, mealen ifade edilmektedir.[44]" (Sürûrî, h. 1326: 49).

"Hazreti Katâde (Radıyallahu Teâlâ anh)'den rivayet edilen hadîs-i şerîfte, herhangi bir eve girişinizde ve çıkışınızda selam veriniz, açıklaması ifade edilmiştir[45]" (Sürûrî, h. 1326: 50).

"Hazreti Cerîr (Radıyallahu Teâlâ anh)'den rivayet edilen hadîs-i şerîfte, kadınlar ile görüşüldüğü zaman selamlaşma emredilmiştir[46]" (Sürûrî, h. 1326: 50).

"Hazreti Câbir (Radıyallahu Teâlâ anh)'den nakledilen hadîs-i şerîfte, söze başlamadan önce selâm verilmesi tenbih edilmiştir[47]" (Sürûrî, h. 1326: 50).

"Hazreti Ebi Hureyre (Radıyallahu Teâlâ anh)'den rivayet edilen hadîs-i şerîfte, binenin yürüyene, yürüyenin oturana ve az olanların çok olanlara selam vermesinin güzel bir adet olduğu açıklanmıştır[48]" (Sürûrî, h. 1326: 50).

"Hazreti Enes (Radıyallahu Teâlâ anh)'den rivayet edilen bir hadîs-i şerîfte de, bir insanın evinden çıkarken ve evine dönerken aile fertlerine selam vermesi emredilmiştir[49]" (Sürûrî, h. 1326: 50).

"Hazreti Atâü'l-Horasânî (radiyAllahu anh)'den nakledilen hadîs-i şerîfde 'Musâfaha ediniz, kin gider. Hediyeleşiniz, birbirinizi seversiniz' hikmetli açıklaması yer almaktadır [50]" (Sürûrî, h. 1326: 53).

"Abdullah Bin Besir (RadıyAllahu Teâlâ anh) hazretlerinden rivayet edilen hadîs-i şerîfte Cenâb-ı Peygamber Efendimiz 'Ziyaret etmek için birinin evine gittiğinizde kapısının sağ veya sol tarafından yaklaşın. Kapının karşı cephesinden gitmeyin' buyurmuşlardır." (Sürûrî, h. 1326: 59). Yapmış olduğumuz araştırmada bu ifadeler sünnet olarak veya ziyaret adabı olarak geçmektedir. Ancak hadis kaynaklarda böyle bir hadise rastlanılmamıştır.

---

[44] Buhârî, İsti'zân, 9

[45] Bu ifadeler "bir eve girip çıktığınızda" değil " bir meclise vardığınızda ve ayrıldığınızda" şeklinde [Ebu Davud, Edeb, 138(5208); Tirmizî, İsti'zân, 15(2706)]'da geçmektedir.

[46] Buhârî, İsti'zân, 16

[47] Tirmizî, İsti'zân ve'l-Edeb, 11(2699)

[48] Buhârî, İsti'zân, 4,5, 6; Müslim, Selâm, 1

[49] Sürûrî'nin kendi ifadeleriyle yorumlayarak verdiği bu hadisin tam metni [Tirmizî, İsti'zân ve'l-Edeb, 10(2698)]'de geçmekte, ancak sadece "evinden çıkarken" ifadesi yer almaktadır.

[50] Hadisin tam metni "Müsafaha edin ki, kalblerdeki kin gitsin, hediyeleşin ki birbirinize sevgi doğsun ve aradaki düşmanlık bitsin (Muvatta, Hüsnü'l-Hulk 16) " şeklindedir.

"Hazreti Ebi Said El-Hudrî (RadiyAllahu Teâlâ anh)' den rivayet edilen hadîs-i şerîfte 'Bir eve vardığınızda üç defa izin isteyiniz. Eğer izin gelmezse geri dönünüz' buyurulmuştur [51] *"* (Sürûrî, h. 1326: 59).

Sonuç olarak; Sürûrî'nin, eserde hadîs-i şerîflerin kullanımı ile ilgili takip ettiği yolu şu şekilde özetleyebiliriz:

- Kaynaklarla ilgili istikrarlı bir yol takip edilmemiş, bazı hadisler hem kaynak hem de râvi belirtilmeden; bazıları sadece kaynak belirtilip râvi belirtilmeden, bazıları da kaynak belirtilmeyip sadece sahabe râvisinin ismi belirtilerek kullanılmıştır.
- Bazı hadisleri kaynaklarda geçtiği şekilde birebir ifade ettiği görülmekle birlikte genellikle kendi ifadeleriyle ve yorumlayarak kullanmıştır.
- Hadisleri tek tek kullanmanın yanında bir paragraf içerisinde birden fazla hadisi sıralayarak kullanmıştır.
- Kullanılan hadislerin çoğu muteber hadis kaynaklarında yer alan hadislerden oluşmaktadır. Ancak kaynağını bulamadığımız ya da Kütüb-ü Sitte içerisinde yer almayan hadislerin yanında sadece Şia kaynaklarında yer alan hadisleri de kullanmıştır.

3.6. ŞİİRLERİN KULLANIMI

Yazar eserin nesir kısmını Osmanlıca olarak yazarken her konuya uygun olarak dize veya dörtlük şeklinde Arapça, Osmanlıca ve daha çok Farsça şiirler de kullanmıştır. Bu şiirlerin bazılarının kime ait olduğunu belirtirken bazılarını ise kime ait olduğunu belirtmeden kullanmıştır. Şimdi şiirlerin kullanımına geçelim:

Dervişin hediyesi yeşil bir yapraktır
Ne yapsın elinde olanı budur (Sürûrî, h. 1326: 3)

Farsça yazılmış olan bu dizenin kime ait olduğu belirtilmemekle beraber konunun gelişinden Nazif Sürûrî'ye ait olduğu tahmin edilmektedir.

İnsan ortak özelliklere sahiptir
Zâhiri hayvan, bâtını melek
Görünüşte hayvansal vasıfları vardır
Manevi olarak insana ait vasıfları vardır (Sürûrî, h. 1326: 4)

Farsça yazılmış olan bu dörtlüğün kime ait olduğu belirtilmemiştir.

Süt, şeker, ekmek ve ettir bedenin azığı
Hem Hakk'ın nûru hem de güzel ahlâktır rûhun azığı (Sürûrî, h. 1326: 6)

Farsça yazılmış olan bu dizenin kime ait olduğu belirtilmemiştir.

[51] Bu hadisin tam metni "İzin istemek üç defadır. İzin verilirse girersin, verilmezse geri dönersin (Buhârî, İsti'zân, 13; Müslim, Edeb 33)" şeklindedir.

Hakk'ın sözünü bilmeye koyul

Ta ki bir fesadın korkusundan endişe duymayasın (Sürûrî, h. 1326: 12)

Farsça yazılmış olan bu dizenin kime ait olduğu belirtilmemiştir.

Ey âbid kardeş dindâr ol

Gören gözünü aç uyanık ol

Din ni'meti ruhunun payı oldu

O ni'metin kadrini bil iyilerden ol (Sürûrî, h. 1326: 12)

Farsça yazılmış olan bu dörtlüğün kime ait olduğu belirtilmemiştir.

Âmin diyor Rûhul-Emîn arşın sağından

Mülkün ve milletin pâdişahına dua ettiğim zaman (Sürûrî, h. 1326: 16)

Farsça yazılmış olan bu dizenin kime ait olduğu belirtilmemiştir.

Anne ve babasını seven insan

Hakk'ın ihsânına olur şâyân

Öğretmen ve anne-babanın hakkını gözet

Olayım dersen mazhar-ı ihsân (Sürûrî, h. 1326: 20)

Osmanlıca olarak yazılmış olan bu dörtlüğün kime ait olduğu belirtilmemiştir.

Fakir komşuna yardımcı olursan

Kendini peygamberle cennette komşu görürsün (Sürûrî, h. 1326: 30)

Farsça yazılmış olan bu dizenin kime ait olduğu belirtilmemiştir.

Arayış dünyasında görmedim

Daha iyi bir ehliyyet güzel ahlâktan (Sürûrî, h. 1326: 35)

Farsça yazılmış olan bu dizenin kime ait olduğu belirtilmemiştir.

Bil ki fark çoktur

Su ve çamurdan can ve gönüle gelinceye kadar (Sürûrî, h. 1326: 36)

Farsça yazılmış olan bu dizenin Mevlânâ'ya ait olduğu belirtiliyor fakat hangi eserinde ve hangi konu altında yer aldığı belitilmemiştir.

Mü'minler sayılır fakat imanı tektir

Bedenler sayılır fakat canı tektir (Sürûrî, h. 1326: 37)

Farsça yazılmış olan bu dizenin Mevlânâ'ya ait olduğu ve Mesnevî'de yer aldığı belirtiliyor. Fakat hangi ciltte ve hangi konu altında olduğu belirtilmemiştir.

Âdem'in çocukları birbirlerinin azasıdır

Çünkü yaratılışları tek cevherdendir (Sürûrî, h. 1326: 39)

Farsça yazılmış olan bu dizenin kime ait olduğu belirtilmemiştir.

Dünya nimetinden sürekli faydalanmak istersen

Yaratılanlara ikramda bulun ki Allah da sana ikram etsin (Sürûrî, h. 1326: 40)

Farsça yazılmış olan bu dizenin kime ait olduğu belirtilmemiştir.

Allah'ın seninle olmasını istersen

Allah'ın kullarına iyilik yap (Sürûrî, h. 1326: 41)

Farsça yazılmış olan bu dizenin Muhterem Sa'dî'ye ait olduğu belirtiliyor. Fakat Sa'dî ile ilgili başka bir bilgi olmadığı gibi bu dizelerin hangi eserden alındığı da belirtilmemiştir. Bu şahsın meşhur İranlı şair Sa'dî Şirâzî olduğu tahmin edilmektedir.

El ele Allah için bir iş yap

Bir kazancın olsun dostun yardımına koş

Bir mesleğe adım atan herkes

Başka dostların yardımına koşar (Sürûrî, h. 1326: 43)

Farsça yazılmış olan bu dörtlüğün Mevlânâ'ya ait olduğu ve Mesnevi'de yer aldığı belirtilmiştir. Fakat hangi ciltte ve hangi sayfada yer aldığı belirtilmemiştir.

Daha güzel olan odur ki dilberlerin üstüne gelir

Başkalarının sözü üstüne bu söz gelir (Sürûrî, h. 1326: 55)

Farsça yazılmış olan bu dizenin kime ait olduğu belirtilmemiştir.

Kalıcıdır Allah için olan tüm sevgiler

Hem sevinç hem darlıkta

Onun dışındaki tüm sevgiler

Ateşin alevine atılmış saman gibidir (Sürûrî, h. 1326: 67)

Arapça olarak yazılan bu dörtlüğün kime ait olduğu belirtilmemiştir.

Kötü arkadaşı terk et, huyundan sakın

Huy, huyuna çalan bir hırsızdır (Sürûrî, h. 1326: 69)

Arapça olarak yazılan bu dizenin kime ait olduğu belirtilmemiştir.

İnsana bir ihsandır konuşma

Doğru sözdür uygun olan konuşma

Sözdür söyleyeni eden mu'teber

Söz gibi dünyada bulunmaz cevher

Çünkü cevher toprağa düşer kaybolur

Söz ise göklere kadar yol bulur

Sihri bize etmiş iken Hakk haram

Helal sihir ismini almış kelam

Hâsılı sözdür şeref-i âdemin

Âdem en güzel süsüdür âlemin (Sürûrî, h. 1326: 71-72)

Osmanlıca yazılmış olan bu şiirin kime ait olduğu belirtilmemiştir.

Hakk'ın sözünü koyul ki dinlemeye

Kapatasın dudaklarını kötü sözlere (Sürûrî, h. 1326: 73)

Farsça yazılmış olan bu dörtlüğün Mevlânâ'ya ait olduğu ve Mesnevî'de yer aldığı belirtilmiştir. Fakat hangi ciltte ve hangi sayfada yer aldığı belirtilmemiştir.

Kardeşinin konuşmasını dinle, susarak

Ve onu muhafaza et, ona yönelerek (Sürûrî, h. 1326: 74).

Arapça olarak yazılmış olan bu dizenin Zemahşerî'nin Nevâbiğu'l-Kelim'inde yer aldığı belirtilmekte fakat sayfa numarası verilmemektedir.

Niçin testiye vuruyorsun elini?

Ta ki bilesin kırık olanın sesini (Sürûrî, h. 1326: 77).

Farsça yazılmış olan bu dizenin Mevlânâ'ya ait olduğu belirtilmekte fakat hangi eserinde olduğu yer almamaktadır.

Sözü konuşuncaya kadar kişi

Gizli kalır ayıp ve hüneri (Sürûrî, h. 1326: 78).

Farsça yazılmış olan bu dizenin Sa'dî'ye ait olduğu belirtilmekte fakat hangi eserinde olduğu yer almamaktadır.

3.7. ESERDEKİ DİĞER KAYNAKLARIN KULLANIMI

Allah-u Teâlâ'nın insanları terbiye ve ıslah etmek için Hz. Adem (a.s.)'e sahifeler gönderdiğini, Ulu'l-Azm peygamberlerine Tevrat, Zebur ve İncil'i indirdiğini, sahifelerde ve kitaplarda da Allah'a nasıl kulluk edileceği ve insanlarla nasıl ilişkide bulunulacağının yer aldığını ifade etmektedir. (Sürûrî, h. 1326: 7)

Yazar konuları işlerken sık sık "*…dinî kitaplarda ele alınmış ve ayrıntılı olarak açıklanmıştır…, …değerli İslâmî kitaplarda yazılmış olduğu üzere…, …ayrıntılı açıklamaları dinimizin mukaddes kitaplarında uzun uzadıya anlatılmış olan bu haklara riayet…,… bununla ilgili pek çok hüküm ve emir söz konusu olup ayrıntılı açıklamaları tefsir ve fıkıh kitaplarında yer almıştır"* ifadeleriyle bahsettiği konuların İslâmi eserlerde yer aldığını belirterek bu kaynaklara başvurmak gerektiğini dile getirmektedir. Fakat bu hususta her hangi bir eser ismi zikretmemektedir.

Abdullah BEHCET tarafından hicri 1314 yılında yazılmış olan Behcet'ül-Ahlâk isimli ahlâk kitabından "*Cenab-ı Allah (c.c.), büyük peygamberlerden Hz. Musa (a.s.)'ya akrabalarına iyilik etmesini emretmiş, Hz. Musa (a.s.), ne türlü iyilik yapılırsa Allah'ın rızasına uygun olacağı hususunda kendisine danışınca…"* (Sürûrî, h. 1326: 26-27) bölümünü alıntı yapmıştır fakat sayfa numarası ya da başka bir bilgi vermemiştir.

Hicrî 8. asırda yaşamış hadîs âlimi El-Hatîbi Tebrizî tarafından yazılmış olan Mişkâtü'l-Mesâbih (Sürûrî, h. 1326: 49,54)adlı eserden iki defa bahsedip bu eserde yer alan hadîslerin rivayet edildiğini belirtmektedir.

Hicri 467 yılında doğan büyük İslâm âlimi Zemahşerî'nin Nevâbiğu'l-Kelim (Sürûrî, h. 1326: 74) adlı eserinden bir dizelik şiiri alıntı yapmıştır.

"Mü'minlerin halifesi Hazreti Ömer (r.a.)'in 'Geçiminizi elde etmek için sebeplere sarılmadan 'Allahım beni rızıklandır' duâsıyla yetinip durmayınız…'buyurmuşlardır" (Sürûrî, h. 1326: 44) sözlerini alıntı yapmıştır. Fakat bu ifadelerle ilgili herhangi bir kaynak belirtmemiştir.

Yine Hz. Ömer (r.a.) den *" Zahiri yakınlık et ve kandır, ma'nevi yakınlık ruh ve nefistir, aralarındaki fark açık şekilde bellidir"* (Sürûrî, h. 1326: 36) vecizesini de kaynak göstermeden kullanmıştır.

Hazreti Ali (r.a.) Efendimizin de *"İnsanın san'atı hazînesidir"* (Sürûrî, h. 1326: 44) veciz sözünü alıntılamıştır. Fakat bu ifadelerle ilgili de herhangi bir kaynak belirtmemiştir.

3.8. İÇERİK OLARAK ANALİZİ

Yukarıda da bahsedildiği gibi eser İslâmî din ve ahlâk eğitimi alanında yazılmıştır. Şimdi eserin içerik analizine geçelim:

3.8.1. Önsöz

Eserin önsözünde bu eseri, Allah'ın lütfu ve padişahın gölgesi altında epey araştırma neticesinde, insanların padişahlık makamına olan bağlılığını pekiştirmek hem de hayırlı işlere yöneltmek gayesi ile yazdığını, tüm gelirlerini hazineye bağışladığını ifade etmekte ve bu ifadesini bir dizelik Farsça şiirle süslemektedir.

3.8.2. Giriş

Nazif Sürûrî eserine çok uzunca bir giriş yaparak başlamıştır. Giriş kısmına besmeleyle, Allah'a hamd, Peygamber Efendimize salat ve selam, Peygamber Efendimiz'in ehl-i beytine ve sahabesine de hürmet ve duayla başlamıştır.

İnsanların yaratılışı itibariyle bedensel ve manevi olmak üzere iki yönünün bulunduğunu belirttikten sonra bedensel ihtiyaçlarının hayvanlarda da bulunduğunu, fakat hayvanlardan farklı olarak manevi yönüyle ruh, akıl ve idrake sahip olduğunu, sahip olduğu bu manevi özellikleri sayesinde doğru ile yanlışı, faydalı ile zararlı olanı, hayır ile şerri ayırt edebildiğini, sosyal bir varlık olarak diğer insanlarla sürekli ilişki içerisinde olmasından dolayı ahlâk esaslarına muhatap olduğunu ve bu çerçevede Allah-u Teâlâ'nın insanları terbiye etmesi için peygamberler ve kitaplar gönderdiğini belirtmiştir. Burada insanların ahlâk esaslarına tabi olmasının arka planına değinmiştir.

Dünyada pek çok ırk, renk, dil ve inanç sistemi olsa da hırsızlık, yalancılık ve korkaklığın her tarafta kötü; doğruluk, adalet ve cesaretin ise güzel görülen ve beğenilen özellikler olduğundan hareketle Allah'ın bir olduğu gibi ahlâkî fazilet ve terbiye esaslarının da bir olduğunu ileri sürmektedir. Burada Nazif Sürûrî'nin ahlâk esaslarının evrensel olduğuna vurgu yaptığı görülmektedir.

Allah-u Teâlâ'nın insanlardan kendisine kulluk etmelerini, bir birlerinin hukukuna riayet ederek, güzel bir şekilde geçinmelerini istediği için, sahifeleri ve ilahi kitapları gönderdiği kanaatini taşımaktadır.

Allah-u Teâlâ'nın Kurân-ı Kerîm'i Hz. Muhammed (sas)'e göndererek insanlara hem ibadet, hem de ahlâk ile ilgili hükümlerini, kanunlarını ve yasalarını bildirdiğini, Peygamber Efendimiz'i "insanlara en güzel örnek" olarak takdim ettiğini belirttikten sonra gerektiği gibi hareket eden insanların Allah'ın rızasını, Hz. Peygamber'in hoşnutluğunu kazanarak iki dünyada da saadete kavuşacağını, aksine hareket edenlerin ise hem dünyada hem de ahirette ceza ve azaba uğrayacağını açıklayarak gerek ibadetlerin gerekse ahlâk ilkelerinin Kur'ân-ı Kerîm'e ve Hz. Peygamber'e dayandığını ve hür iradesiyle tercihte bulunanların akibetlerinin ne olacağını söylemektedir.

Allah'ın kendisine karşı yapılan hataları bağışlaması umut edilirken, diğer insanlara karşı yapılan yanlışlıkların affının ancak helalleşme ile olabileceğini belirterek kul hakkına işaret etmektedir.

Selâmet-i bâtın ve zâhir kavramlarından bahseder. Selâmet-i bâtının güzel niyet ve insanın kalbinde kötülük hissinin olmaması şeklinde izah eder. Peygamber Efendimiz'den "Mü'minin güzel niyeti, güzel amelinden hayırlıdır" hadîs-i şerîfini delil olarak kullanır. Herhangi bir kimse hakkında hayırlı bir şey düşünmenin Allah (c.c.) katındaki karşılığının ödül ve sevap olduğunu belirtir. En alıcı cümlelerinden biri de "*Amellere ve fiillere şirk kirinin karışabileceği düşünülse dahi, güzel niyetlerin riya şüphesinden uzak olacağı"* ifadesidir ki bu iyi niyetin ne kadar önemli olduğunun veciz bir ifadesidir. Bu hususu eserinde ele alan Akseki de, ahlâkî değerin görülen fiilerden ziyade niyette aranması gerektiğini belirtir. Ona göre, bizim insanda görebildiğimiz yalnız fiiller ve fiillerin neticeleridir. Buna göre insanın kıymetini anlayabilmek için, amellerinin sebebini ve niyetlerini bilmemiz gerekiyor. Ahlâkî kanunun ancak niyete baktığını, iyi niyete dayanmayan fiillerin zahiren iyi görünse bile ahlâkî bir değerinin olmadığı ifade eder (1991: 94). Zâhirin selametini ise, Hakk'a ibadet ile insanların haklarına riayet etmekten ve bunun aksine hareket etmekten sakınma olarak izah eder. Selâmet-i bâtın ve zâhire mazhar olan kimsenin, Cenâb-ı Rabbi'l Âlemin'in ebedi lütfü ve inayetine nail olacağını ileri sürer.

İnsanın sadece diğer insanlara karşı değil hayvanlara da iyi davranması gerektiğini, hayvanların da haklarının olduğunu ve bu haklara riayet etmesinin lüzumundan bahseder. Burada

hayvan haklarının da İslâm'ın güvencesi altında bulunduğunu ve buna riayet etmenin dini bir görev olduğunu açıklamaktadır.

Din ile ahlâkı ikiz olarak nitelemiştir. Dindar olanların aynı zamanda ahlâklı olacağını bununla beraber dindar olmayanların ahlâktan yoksun olacağını belirtmiştir [52]. Zira din hakkı tanımayan, Hakk'tan korkmayan, Yüce Yaradan'ın, Rızık verenin Allah (c.c.) olduğunu bilip hamd ve şükür etmeyen kimselerin elbette yaratılanların da hukukunu tanımayacağını, insanlığın değerine ria'yet etmeyeceğini, kendi haz ve nefsinin isteklerinden başka bir amaç gözetmeyeceğini[53] ifade ederek din olmadan ahlâkın da olamayacağını belirtmiştir.

Bu, ahlâkın kaynağının ilâhî olduğunu kabul eden İslâm ahlâkçılarının da ortak görüşüdür. Müslüman ahlâkçılara göre ahlâkın dine dayandığını, İslâm dininin ahlâk dîni olduğunu ifade eden Akseki, faziletlerin gelişme devirlerinin, daima akide ve imanın kuvvetli olduğu zamanlara tesadüf ettiğini, aksine olarak imanın gevşemeye başladığı devirlerde ise ahlâkî kuralların da etkisini kaybederek, kötülük ve rezaletlerin insanlara hükmettiğini, dolayısıyla bu hakikatin ahlâkın dinden meydana geldiğini ıspatladığını ve dine dayanmayan ahlâkın gerçekte yok demek olduğunu belirtir (1991: 7). Erdem de ilâhî dinlerin en önemli vasıflarından birisinin, insanlara bir ahlâkî yaşayış biçimi sunarak ahlâken yükselmelerini sağlamak olduğunu, bu açıdan din ile ahlâk arasında çok güçlü bir bağ olduğunu, ahlâkın kaynağının dîn olduğunu, ahlâkın dinden doğduğunu ve dinin neticesi olduğunu ifade eder (2010: 84). Başka bir eserinde ise, İslâm'da ahlâk ilkelerinin, bütün insanlığa seslenen genel mahiyetteki kurallar olduğunu ve bu kuralların bizzat İslâm'ın temel prensipleri olduğunu belirtir. İslâm'da ahlâki emirlerin aynı zamanda dînin de emirleri olduğunu ifade eder (2012: 165). Aynı şekilde Peker (1991: 142) de dinle ahlâkın aynı kaynaktan çıktığını ve bir bütün oluşturduklarını belirtir. Ona göre, ahlâkın, güzel davranışların, hayırlı işlerin geliştiği zamanlar, Dinî inancın kuvvetli olduğu, dine önem verildiği dönemlerdir. Dindarlığın azaldığı, Dinî inancın zayıfladığı devirlerde de kötülükler alabildiğine yayılmış, toplumların hayatına haksızlıklar ve zulümler hakim olmuştur. Bu durumun ahlâkın en sağlam desteğinin ve koruyucusunun dinler olduğunu gösterdiğini ifade eder.

Dindar insanın Allah tarafından verilen nimetlere karşı şükürde bulunacağını, başına gelen musibetlerden dolayı da sabırlı olacağını ifade ederek, dindar bir müslümanın takınması gereken tavrı açıkça ortaya koymaktadır.

Kendisine akıl, ruh ve sınırsız şekilde nimetler veren Allah'a âsi olan kimsenin insan vasfını dahi haketmediğini belirtir. Allah'ın hakkını vermeyen böyle kimselerin insanların da hukukuna riayet etmeyeceğini hatta onların kötülüğünü isteyeceğini ifade eder. Ahlâk

[52] Bkz: (Sürûrî, h. 1326: 11)

[53] Hüsamettin Erdem "Osmanlı'da Ahlâk ve Bazı Ahlâk Risaleleri" başlıklı makalesinde Nazif Sürûrî'nin bu paragraftaki bilgilerinden de alıntı yapmıştır. Bkz: Erdem, Hüsamettin (2000), "Osmanlı'da Ahlâk ve Bazı Ahlâk Risaleleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2000, S. 10, s. 42

kavramının içerisinde insanın Allah'a karşı sorumluluğu olsa da burada Surûrî, kişinin Allah'a karşı ahlâkî görevlerini dindarlık çerçevesi içerisinde ele almakta ve dindar olmayan kimselerin diğer insanlara karşı ahlâkî sorumluluklarını asla yerine getirmeyeceğini belirtmektedir. Kısaca, Hakk'ın hatırını takmayanların insanların hatırını hiç takmayacağı görüşünü savunmaktadır.

3.9. MUKADDES YÜCE HİLÂFET MAKAMINA SADÂKAT VE İTAAT

Halifeye sadakat ve bağlılık mevzusu, İslâm ahlâkı olarak yazılan bu eserde önemli bir başlık altında ele alınmıştır. Çalışmamızın Giriş kısmında da ele aldığımız gibi bu durum, eserin yazıldığı Sultan II. Abdülhamid dönemi eğitim politikalarıyla doğrudan ilgilidir. Zira o dönemde eğitimin en önemli amacı, çağın gerektirdiği bilgilere sahip olmanın yanında başta Allah'a, Hz. Peygamber'e, devlete ve halifeye bağlı dindar nesillerin yetiştirilmesi olarak belirlenmiştir.

Nazif Sürûrî, halifeyi Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve insanların efendisi olarak vasıflandırıp ona bağlılığın ve itaatin farz olduğunu ifade etmekte ve buna da Nisa sûresi 59. âyet-i kerîmesini delil olarak sunmaktadır.

Müslümanların kıyamete kadar yüce bir merci ve kutsal bir merkeze devamlı bağlı olmalarının gerekli olduğunu, ilâhi hikmetin gereği olarak mü'minlerin halifeye dini bir bağla kolay bir şekilde bağlandığını ve itaat ettiklerini ifade etmiştir. Halifelik makamına bağlanmanın ve itaat etmenin dinin emri olması nedeniyle kolayca gerçekleştiğini ileri sürmektedir.

Halifenin İslâm'ın asıl bekçisi ve himaye edeni, İslâm ümmetinin reisi ve imamı olduğunu, dini hükümlerin korunması, uygulanması ve devam etmesinin Allah-u Teâlâ tarafından padişahlıklarının yaptırım gücüne emanet edilmiş olduğunu ve İslâm ümmetinin halifelik makamı altında bir araya geldiğini belirterek halifelik makamının niçin gerekli olduğunu açıklamaktadır.

Halifeye itaatin Allah'a ve rasulüne itaat olduğunu, ona itaat edenin Allah-u Teâlâ tarafından mükafatlandırılacağını ve ona karşı gelenlerin de cezalandırılacağını belirterek hilafet makamına saygı gösterme, itaat etme ve hayır duada bulunmanın hem kulluk görevi hem de güzel ahlâk ve iyi yaşantının en iyi göstergesi olduğunu ileri sürmektedir.

3.10. ÇOCUKLARIN ANNE BABA VE ÖĞRETMENİNE KARŞI GÖREVLERİ

Burada çocukların ebeveynine karşı görevleri öğretmenine karşı görevleriyle aynı başlık altında ele alınmıştır. Bu, öğretmeni tıpkı bir anne-baba gibi görmesinden kaynaklanmaktadır.

Dinimizde anne, baba ve öğretmene sevgi, itaat ve saygının emredildiğini ifade etmektedir.

" Allah-u Teâlâ'ya ibadet edin, şirk etmeyin, anne ve babanıza iyilik edin"[54] âyetini delil göstererek anne babaya sevgi ve itaatın, Allah-u Teâlâ'ya ibadet etme ve şirkten sakınmak kadar önemli ve gerekli olduğu yorumnda bulunur.

Ana ve babaya nâhoş kelimelerin en küçüğü olan "üf" ile dahi karşılık verilmemesi, onlara daima yumuşak söz söylenmesi ve hayır duada bulunulması gerektiğini ifade etmektedir ki bu husus İsra suresi 23-24. ayetlerde açıkça emredilmektedir.

Annenin türlü türlü zorluklar içerisinde çocuğunu karnında taşıyıp yine çeşitli acılarla onu dünyaya getirdiğini ve sütüyle beslediğini belirterek anneye karşı teşekkür duyguları içerisinde hareket edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Anne baba hakları için Peygamber Efendimiz'in pek çok hadîs-i şerîfini bizlere delil olarak sunmaktadır[55]

Kendisinden ilim ve ma'rifet elde edilen öğretmenin anne ve baba kadar, hatta onlardan daha çok saygı ve hürmete layık olduklarını belirterek her durumda hocanın hakkının gözetilmesinin tavsiye edildiğini ifade etmiştir. Peygamber Efedimiz'in öğretmenler için "Babaların en hayırlısı" ifadesini kullandığını ve bu manada öz babalardan daha çok öğretmenlerin saygıya layık olduğunu belirtmiştir.

Öğretmenlerin ilim ve irfanı öğreterek insanların maddi ve mânevi karanlıklardan kurtulmalarına vesile olduklarını, insanların itibar ve şereflerini yükselttiklerini, dolayısıyla da onlara teşekkür etmenin, hayır duada bulunmanın ve layık oldukları şekilde hürmet etmenin bir görev olduğunu ileri sürmektedir.

Bir insanın ahlâk ve manevi yaşamındaki ölçüsünün anne baba ve hocasına karşı göstermiş olduğu davranışlar olduğunu ileri sürerek bu hususu gelenek ve kültürümüzde yer alan nikah kıyma sürecini örnek vererek şöyle açıklamaktadır: Evlenmek isteyen müslüman gençlerin ahlâk ve manevi yaşantısı soruşturulur, olması istenen özelliklerin yanında anne-baba ve öğretmeni tarafından razı olup olmadığı ve onlara sevgi ve itaatinin ne derecede bulunduğu sorulur, istenilen özelliklere sahip olduğu anlaşıldığında o gencin iyi insan olduğuna karar verilir ve nikahı kıyılırdı.

"Anne ve babasına hayrı olmayanın kimseye hayrı olmaz" darb-ı meselini örnek vererek iyi insanların ancak anne babasına karşı hayırlı kimseler olduğunu belirtir.

[54] Bkz: Nîsâ Sûresi, 36. âyet
[55] Bkz: Sürûrî, a.g.e., s. 18

3.11. BABA VE ANNENİN ÇOCUKLARA VE AKRABAYA KARŞI GÖREVLERİ

Allah-u Teâlâ'nın çocuk sevgisi ile anne babaların nesli devam ettirme hizmetini yerine getirmelerini emrettiğini ve bu sayede insanoğlunun neslinin devam ettiğini belirterek insan neslinin devamının çocuk sevgisine dayandığını ifade etmiştir.

Çocukları büyütüp yetiştirmenin çok zor ve sıkıntılı olduğunu fakat Allah-u Teâlâ'nın anne-babanın kalbine vermiş olduğu çocuk sevgisi, şefkat ve merhamet duygusu sayesinde onların bu görevi seve seve yaptıklarını ileri sürer. Aksi durumda tam bir acziyet içerisinde doğan bir günlük bebeklerin hemen ölüp yok olacağını ifade ederek çocuk sevgisinin insanlık için ne kadar önemli ve hayatî olduğunu anlatmaktadır.

Herkesin bir zamanlar aciz bir bebek olduğunu düşünerek, kendilerini himaye edip büyüten ancak şu anda yaşlanıp aciz duruma düşen anne babalarına sahip çıkarak onlara en iyi şekilde bakmalarını; kendileri de ilerde yaşlanıp aciz duruma düştüklerinde çocuklarının kendilerini himaye edip iyi bakmaları için onları en iyi şekilde terbiye etmeleri gerektiğini beyan eder. Yani yaşlandığında çocuklarının kendilerine bakmasını, sahip çıkmasını isteyen anne babanın, çocuklarını en güzel şekilde terbiye etmeleri gerektiği kanaatini paylaşmaktadır.

Anne babanın çocuklara olan sevgisinin yalnızca öpüp koklamak gibi şekilsel olamayacağını, hatta şekilsel sevginin zararlı olduğunu belirtmektedir. Bunun yerine çocuğun maddi ihtiyaçlarının giderilmesi ve manevi olarak güzel ahlâk sahibi olmaları için iyi bir şekilde terbiye edilmeleri gerektiğini ifade eder. Çocuğun kuru sözle sevilemeyeceğini aksine onları gerçekten sevmenin ancak onları maddi ve manevi yönden en iyi şekilde terbiye etmekle olacağını ileri sürer.

"Nefsinizi, ailenizi ve çocuklarınızı ateşten koruyunuz"[56] âyet-i kerîmesini sunarak ateşten korunmanın ancak dinin hükümlerine sarılmak ve uymakla olacağını belirtir.

" Çocuklar anne-babaya emanettir. İlahi bir emanet olan çocukların güzel eğitimlerine, bedenlerinin sıhhat ve afiyetine, kötü ahlâktan muhafazalarına bakmak görevdir" hadîs-i şerîfini sunarak çocukların emanet olduğunu ve ancak iyi bir şekilde terbiye edilmeleri halinde emanete riayet edileceğini belirtir.

İlmi, dini ve dünyayı çocuklara öğretmek veya öğrettirmenin babaların üzerine tayin edilmiş bir hak olduğunu, bu hakkın yerine getirilmemesinin ahiret gününde hesaba çekilmeye ve cezaya sebep olacağını ifade eder.

Peygamber Efendimiz'in *"Çocuğunu güzel bir şekilde eğiten ve terbiye eden baba, hayırlıdır. Onun bu ameli, sadakadan daha çok ödül ve mükafata yol açar. Hayırlı çocukların babası olanlar, vefatlarından sonra çocuklarının hayırlı amellerinden pay alırlar"* hadîs-i şerîfi

[56] Tahrim Sûresi, 6. âyet

ile hayırlı evlat yetiştirmenin önemini vurgulamaktadır ki bu durum sadakâ-i câriye olarak kabul edilmektedir.

Velayet hakkı, infak hakkı, beslenme, yetiştirme ve terbiye hakkı, süt emme hakkı ve malları koruma hakkının çocukların anne-baba üzerineki haklarından olduğunu ileri sürer.

İlahi emanet olarak verilen çocukların ilk iş olarak sağlık ve esenliklerinin muhafaza edilmesi, onlara dinin emir ve yasaklarının, kültür ilimlerinin ve faydalı sanatların ve son olarak İslâmî âdab-ı muaşeretinin öğretilmesi ve anlatılması gerektiğini ifade ederek anne babanın çocukları üzerindeki görevlerini özetlemiştir.

Çocukların, özellikle de yetimlerin hakkına temas ederek onların hakkının çiğnenmesi halinde Cenâb-ı Hakk'ın hesap gününde en ağır şekilde cezalandıracağını, bilakis hakları ve mallarının tam olarak korunması halinde bu hayırlı amelin, Allah katında diğer hayırlı amellerden daha çok makbul olacağını ve en güzel mükafata nail olacağını beyan eder.

Babaların mal cimriliğinden daha çok ilimdeki, eğitim ve öğretimdeki cimriliklerinin rezillik sayılacağını ve ayıplanacağını ileri sürer.

Aynı başlık altında insanın akrabalarına karşı olan görevleri de zikredilmektedir. Buna göre insanın, çocuklarını korumak, kollamak, onlara merhamet ve şefkat etmekle görevlendirildiği gibi akraba ve yakınlarına da sevgi, şefkat ve yardımla görevlendirilmiş olduğunu belirtmektedir.

Sıla-i rahimin anlamını, akraba ve yakınlarını unutmayıp arayıp sorma, ziyaret etme ve elden geldiği derecede yardım etme, olarak tanımlar.

Sılâ-i rahmin insanın malını ve ömrünü bereketlendireceğini, onu kesmenin ise kişiyi cennetten uzaklaştıracağını belirtir.

Akrabaya ve aileye hayrı; onlara iyi muamelede bulunmaya çalışmak, sıla-i rahim vazifesini yerine getirmek, elden geldiği kadar akrabaya yardım ve ihsanda bulunmak, ilim ve irfan öğretmeye özen göstermek şeklinde tarif eder.

İslâm'ın getirmiş olduğu bu tür hükümlerle uygar bir dünya oluşturduğunu ve böyle bir dine mensup olduğu için Allah'a hamd ettiğini ifade eder.

3.12. KOMŞULUK HAKKI

Nisa Sûresi'nde, akrabaya ve akraba dışındaki komşulara nezaket ve merhamet ile muamelede bulunma, onlara hayır yapma ve sıkıntılarını giderme konusunda hizmet ve yardımda bulunmanın emredildiğini belirterek komşu ve komşuluk hakkının İslâm dinindeki yerini ve önemini ayet-i kerimeyle[57] delillendirerek ortaya koyar.

Kıyamet gününde en önce iki komşunun hesaba çekileceğini, oturup kalması için ev ve meskenin çok gerekli olduğunu fakat ondan önce iyi komşunun daha çok gerekli olduğunu ifade

[57] Bahsedilen ayet-i kerime Nisa Suresi 36'dır.

ederek komşunun ne kadar değerli ve kıymetli olduğunu anlatmaktadır ki, bu husus "Ev alma komşu al" atasözüyle günümüzde de hala geçerliliğini korumaktadır.

Komşuları, akraba olan müslüman komşu, akraba olmayan müslüman komşu ve müslüman olmayan komşu olmak üzere üçe ayırır. Her birinin diğer komşusuna karşı güzel muaşeret, yardım ve en küçük derecede bile olsa eza ve hoş olmayan durumdan kaçınmak ile mükellef ve mesul olduğunu ifade eder. Burada komşuyu üç sınıfa ayırsa da muamelat konusunda herhangi bir ayrım yapmamaktadır.

Komşuların birbirinden ödünç olarak bazı ev eşyası ve ev için gerekli ihtiyaçları istediklerinde vermeleri; isteme durumunda red ederek vermeyenlerin azaba uğrayacaklarını belirtmiştir.

Cenab-ı Allah (c.c)'ın, kimsenin kimseyi rencide etmemesini, diğerinin hakkını çiğnememesini ve hakkına saldırmamasını emrettiğini, bu ilahi emre uyanların ve boyun eğenlerin ihsan ve bağışlanmaya mazhar olacaklarını; aksine hareket edenlerin cezaya ve hüsrana uğrayacaklarını ileri sürerek, her hususta olduğu gibi komşuluğun da sorumluluk alanlarından biri olduğunu, kişinin komşuluğunun ceza veya mükafatla karşılık bulacağını hatırlatmaktadır.

İslâm topraklarında iki komşunun birbirine sevgi dolu ve yan yana bulunan meskenlerinin bekçisi olduğunu, komşunun komşuya hayır dua etmesi, selam vermesi ve hatır sormaya önem vermesi, hasta ise ziyaret etmesi, kendisinden başka evine bakacak kimsesi yoksa ihtiyacını karşılaması, mutluluk ve kederine ortak olması, cenazesinde hazır bulunması, çoluk çocuğuna güzel davranarak onları sevindirmesi gibi yapmakla yükümlü görevlerinin olduğunu; komşunun hata ve noksanlarının hoş görülmesi, komşunun ayıplarının araştırılmaması, evine getirdiği eşya, erzak ve hane-i haremine bakılmaması, izni olmaksızın evine ve bahçesine girilmemesi gibi kötü ahlâkî durumlardan da kaçınılması gerektiğini ifade eder.

Komşuluk haklarına riayet edenlerin dünyevi ve uhrevi çeşitli mükafatlara kavuşacağını ve özellikle fakir komşusuna yardım eden kimsenin cennet bahçelerinde Hz. Muhammed (sas)'e komşuluk şerefine nail olacağını ileri sürer.

Yardım etmeğe en yakın ve yan yana bulunan komşudan başlamak gerektiğini belirterek İslâm'ın bu husustaki anlayışını dile getirmektedir.

3.13. EŞLER ARASINDAKİ ÂDAPLAR VE HAKLAR

Allah-u Teâlâ'nın hikmeti ve ilâhî emriyle erkek ve kadının insan neslinin soy ve üreme vesilesi olduğunu, insanlığın refah ve mutluluğunun kadın ve erkeğin sevgi ve muhabbet üzere birleşmeleriyle mümkün olduğunu ifade ederek hem insan neslinin ana unsurlarına temas etmekte, hem de bunun kendiliğinden değil Allah'ın iradesiyle gerçekleştiği vurgusunu yapmaktadır.

Karı ve kocanın güzel bir şekilde anlaşmaları ve geçinmelerinin sadece kendilerini ilgilendirmediğini, aralarındaki ilişkinin doğrudan doğruya topluma sirayet edeceği kanaatini taşır.

Karı ve kocanın bazı büyük ayıplar dışında ufak tefek hata ve noksanlardan dolayı birbirlerinden uzaklaşmamaları ve nefret etmemeleri, her durumda dinin hükümlerine uyarak hoş geçinmeleri, sabırlı ve dikkatli hareket etmeleri gerektiğini ifade eder.

"Sizin en hayırlınız, kadınlarınıza en hayırlı olanınızdır" hadîs-i şerîfi ile İslâm'ın kadınlara verdiği değeri açıkça ortaya koyar.

İslâm'da karı ve kocanın küfüvvetinin, yani birbirine uygun olmalarının şart kılınmış olduğunu beyan eder.

Karı-koca hakları ve görevlerini şöyle sıralar:

a. Koca, karısının geçimini ve elbisesini İslâm'ın kabul edeceği değer üzere getirecek, oturacakları evi tedarik edecek ve hazırlayacaktır.

b. Karı da kocasının meşru olarak getirdiği nafaka ve elbiseye, hazırladığı meskene kanaat edecek ve razı olacaktır.

c. Karı, kocasının dine uygun, akıl ve hikmetle uyumlu emir ve yasaklarını güzel bir şekilde dinleyecek ve kabul edecektir.

d. Koca da karısına dine uygun, akıl ve hikmetle uyumlu emir ve yasakta bulunacak ve güzel söz söyleyecektir.

e. Karı, kocasının gözlerinin göreceği çirkin eşya ve burnunun koklayacağı kötü kokulardan evini ve elbiselerini temizleyecek, istirahat ederek yatıp uyuması, lezzetle yiyip içmesi için gücünün yettiği ölçüde dikkat ve özen ile evin hizmetinde kusur etmemeğe çalışacaktır.

f. Karı ve koca birbirlerinin vakıf olduğu sırlarını, yani evdeki özel durumlarını dışarıya ifşadan kaçınacaklardır.

g. Koca, karısının diktiği elbisenin, pişirdiği yemeğin eksiklerinden ve lezzetsizliğinden bahsederek gönlünü rencide etmeyecek, ev işlerini çok fazla araştırıp inceleyerek karısını rahatsız edip daraltmayacaktır.

h. Karı, kocasının malını zayi olmaktan koruyacak, çocuklarını annelik hissine layık surette güzel terbiye ve himaye edecek, yiyip içmelerinin, yatak ve elbiselerinin düzenine bakacaktır.

i. Koca, karısının baba, anne ve diğer yakınlarıyla görüşmelerine müsaade edecek ve her iki taraf birbirinin akraba ve ailesini gözetecektir.

j. Koca, karısını dinin farzlarını yerine getirmeye teşvik etmekle, dini konularda bilinmesi gereken bilgileri öğretmekle, dine uygun olmayan hallerden yasaklamakla görevlidir.

k. Karı da hükümler ve edepler dairesinde kocasına itaat edecektir.

Sonuç olarak İslâm Dini'nin, eşler arasında gözetilmesi gereken bir çok hakkı tayin ve tertip etmiş olduğunu ve bu haklara riayet edenlerin iki dünyada da aziz ve mutlu olacağını, fakat Dinî hükümlere uygun olarak karısına bakmayan, ona eza ve cefa eden uygunsuz erkek ve kocasına meşru daire içinde uymayan, güzel uyum ve münasebetten uzaklaşan yaramaz, huysuz kadının lanete uğrayıp, her ikisinin de hakkında dini hüküm ve cezaların uygulanacağını beyan eder.

3.14. İSLÂM SEVGİ VE KARDEŞLİĞİ

Kur'ân-ı Kerîm'de bütün müslümanların birbirinin kardeşi olduğunun bildirildiğini ve bu ilâhi hüküm gereğince Mekke'den Medine'ye hicret esnasında Peygamber Efendimiz'in sahabeler arasında kardeşlik bağlarını geliştirmek için sözleşme yaptığını, o tarihten itibaren bütün müslümanlar arasında sünnete uygun olan kardeşlik bağının yayıldığını ve sağlamlaştığını belirterek islâm kardeşliğinin kaynağına vurgu yapar.

Hangi soy, kavim ve kabileden olursa olsun, dünyanın neresinde bulunursa bulunsun bütün müslümanların birbirlerine karşı samimi kardeşlik duyguları ile bağlandığını ileri sürerek din bağının kan bağından daha önemli olduğu kanaatini taşır.

Müslümanların, Kelimetullâh'ın içerisinde toplandığını, kalplerinin tevhit ve iman nuruyla birleşerek aydınlanmış ve dolmuş olduğunu, aynı vücutta birleşip şekillendiğini ve aynı görevlerle mükellef kılındığını ifade eder.

Pek çok hadîs-i şeriften örnekler sunarak islâm kardeşliğine vurgu yapmakta, islâm kardeşliğinin müslümanların sorumluluk alanlarından biri olduğundan hereket ederek bu hususta gösterilen anlayış ve yaşantıya göre ahirette ceza veya mükafatla karşılaşılacağını iddia etmektedir.

Hadîs-i şerîflerin yanında Allah-u Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli âyet-i kerîmelerde kardeşlikle ilgili şu mealde emirlerde bulunduğunu ifade eder:

"Birbirinize yardım ediniz, iyilik yapınız, aranızda cömertlik ve iyilik yapmayı unutmayınız, kimseyi incitmeyiniz, tek bir nefisten yaratılmış olduğunuzu bilip hoş geçininiz, Yüce Yaratıcı Allah-u Teâlâ'ya ibadet ediniz, İslâm'ın uygun gördüğü haklara uyunuz, böylece affa nail olursunuz"

Allah-u Teâlâ'nın emri ve Rasûl-i Ekrem'in tavsiyesi gereği İslâm kardeşliğinin kaidelerinin baştanbaşa iyiliklerden ve yüce ahlâktan meydana gelmiş olduğunu izah ederek islâm kardeşliğinin ahlâkî boyutuna dikkat çeker.

Tüm insanların Hz. Âdem'in çocukları ve tek cevherden yaratılmış olduğundan hareket ederek Müslümanların kendi din kardeşlerinden sonra bütün insanlara karşı da güzel davranmakla ve iyi geçinmekle görevli olduğunu ileri sürer. Yani sadece müslümanlara değil hangi din veya

mezhepten olursa olsun bütün insanlara iyilikle muamelede bulunmanın dinimizin bir emri olduğu kanaatini taşır ki bu kanaatini *"İnsanların en hayırlısı insanlara faydası olandır ve insanların en şerlisi insanlara zarar verendir", "Yaratılanların gülü insanlardır. İnsanlara en çok faydalı olanlar Allah'ın en sevgilisi olanlardır"* hadisleriyle delillendirir.

3.15. ÇALIŞMA VE İŞ

Çalışma ve işin güzel ahlâk, güzel ahlâkın da çalışma ve işten olduğunu ifade ederek çalışmanın ahlâkî boyutuna vurgu yapar.

Allah-u Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de insana çalışmayı ve iş yapmayı emrettiğini, dini ve dünyası için gerekli olan şeyleri ancak çalışarak elde edebileceğini, buna mukabil çalışmaksızın hiçbir şey elde edemeyeceğini ileri sürer.

Çalışmanın ne kadar önemli olduğunu anlatmak için ekmeğin yapılmasını örnek olarak verir. Buna göre tarlanın sürülmesi, nadasa bırakılması, tohum atılması, biçilmesi, samanından ayrılması, tanelendirilmesi, tarladan kaldırılması, değirmende öğütülmesi, yoğurulması, mayalandırılması ve pişirilmesi gibi süreçlerde gayret ve çalışmaya ihtiyacımızın olduğunu ifade eder. Aynı şekilde sıcaktan ve soğuktan korunmak için elbiseler tedarik etme, yerleşme ve oturmak için evler ve konutlar inşa etmenin de ancak türlü türlü gayretlere ve çalışmalara bağlı olduğunu belirtir.

İnsanoğlunun Allah vergisi olan akli melekeleri, eli, ayağı, ağzı, gözü, kulağı, kısaca ruhsal ve bedensel duyguları, her bir uzvu ve organı ile sürekli bir makine gibi hareket halinde olduğunu ve çalışmaksızın duramayacağını, işsiz olamayacağını ifade eder.

İnsanın emek harcamadan temel ihtiyaçlarını gidermede başarılı olamayacağını, yaşamında sıkıntı içinde kalacağını ve bu sıkıntılarının onu, başkasının çalışmaları sonucunda elde ettiği şeylere rızası olmadan saldırmaya zorlayarak kötülük yapmasına ve sefalete düşmesine sebep olacağını iddia ederek çok önemli bir noktaya temas etmekte, günlük hayatımızda çokça rastladığımız önemli bir sosyal yaraya dikkat çekmektedir.

Ruhsal ve bedensel melekelerinde herhangi bir noksanlık olmadığı halde çalışmadan ve işten uzak duran, tembellik yapan kimsede her türlü kötü ahlâkın ortaya çıkacağını iddia eder.

Kişinin kendisine nimet olarak verilen elini çalışarak, bir kazanç kapısı oluşturarak kullanması gerektiğini, bu sayede hem kendisine hem de diğer insanlara faydalı olacağını iddia ederek çalışmanın bireysel ve toplumsal boyutuna vurgu yapar.

Hazreti Ömer'in *"Geçiminizi elde etmek için sebeplere sarılmadan 'Allahım beni rızıklandır' duâsıyla yetinip durmayınız, zîrâ gökten altın ve gümüş yağmadığını bilirsiniz"* veciz ifadesiyle çalışmanın gerekliliğine vurgu yapar.

Çalışıp kazanmanın ve iş yapmanın Peygamber Efendimiz'in sünneti olduğunu, ümmetini emek ve çalışma yoluna sevk ve teşvik ettiğini ifade eder.

İnsana çaba ve gayretin tavsiye edildiğini ve boş geçen vaktin en büyük bela olduğunu iddia eder.

Tembel ve yararsız adamın ışığı kaybolmuş mum gibi, yani sönmüş bir hayat ateşi olarak kabul edildiğini ileri sürerek harika bir benzetmede bulunur. Buna göre, tembel adamın ne kendisine ne de başkasına hiçbir faydası olmaz. Âdeta yok hükmündedir.

Allah-u Teâlâ'nın izniyle insanın hem düşünsel hem de bedensel çalışmalarıyla dünyayı imar etme ve insanların mutluluğunu sağlamakla görevli olduğunu ifade ederek, çalışmanın bireysel fayda sağlamasının yanında sosyal boyutana da vurgu vardır ki hayatın temel düzeninin ve devamının çaba ve gayretten meydana geldiği açıktır.

Allah-u Teâlâ'nın boş duranları sevmediğini, çalışmaya gücü yettiği halde çalışmayan kimsenin hayatının yüce duygularını ve becerilerini kendi eliyle söndürmüş ve yok etmiş olacağını, böyle bir bedenin ise varlığına karar verilemeyip adeta cansız varlıklar kategorisinden sayılacağını iddia ederek mükemmel bir benzetmede bulunmaktadır.

Ahlâk İlmi'ne göre tembellik ve işsizliğin en büyük hastalık olduğunu, her türlü ahlâksal ve bedensel rahatsızlıkların bu acı ve korkunç hastalıktan meydana geleceğini ileri sürerek çalışmanın ahlâkî boyutuna vurgu yapar.

Tembel kimsenin Allah-u Teâlâ'nın yüce ihsanı olan yaşama nimetini suistimal ettiği, hatta ortadan kaldırmış olacağı ve bu yönüyle de Allah-u Teâlâ'ya en büyük nankörlüğü yapmış olacağı kanaatindedir.

Tembelliğin insanın dünyasının yıkılmasına ve sefaletine sebep olacağını fakat sünnete uygun bir şekilde çalışan ve gayret edenlerin iki dünyada da sevinçli ve mutlu olacağını ileri sürerek her hususta olduğu gibi insanın sorumluluk alanlarından birinin de çalışma olduğunu vurgulamakta, bunun hem dünyada hem de ahirette ceza veya mükafat olarak karşılığının olacağını hatırlatmaktadır.

Din İlmi, Tıp İlmi, Ekonomi İlmi, Hukuk İlmi ve Ahlâk İlmi'nin ittifakla çalışmayı tavsiye ettiğini ve olanca gücüyle tembellik ve avareliği yasakladığını belirterek çalışmanın evrensel boyutuna vurgu yapar.

Tarih kitaplarında güçlü, mutlu ve bahtiyar olanların çalışkan milletlerden meydana geldiğini ileri sürerek, çalışmanın geçmiş milletlerdeki olumlu yansımalarından bahseder.

3.16. SELÂM

Selâm kelimesinin Allah-u Teâlâ'nın Esmâ-yı Hüsnâ'sından olduğunu, Allah-u Teâlâ'nın zâtı ve sıfâtının her türlü eksiklikten münezzeh ve uzak olması, mukaddes iradesiyle dilediğine dünya ve ahiret kurtuluşunu bahşetmesi ve ihsân etmesi anlamına geldiğini belirtir. Burada selam kavramını ıstılahî olarak tanımlamıştır.

Ayrıca sözlük manasını, dünyevî ve uhrevî her türlü kusurlardan, tehlikelerden, belalardan ve sıkıntılardan korunmuş olmaktır, şeklinde açıklar.

Selâm kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli yerlerde geçmekte olduğunu, örneğin; Sâffât Sûresi'nde "Selâmun alel-mürselîn" ifadesini, Allah-u Teâlâ'nın bütün peygamber ve resullerine ayrı ayrı selâm ederek onları aziz kılması, onların şanını yücelterek isimlerinin insanların dillerinde dua ve selam ile anılması ve hatırlanması şeklinde izah eder.

Nisâ ve Nûr Surelerinde Allah-u Teâlâ'nın, kullarının birbirleriyle karşılaştıklarında veya bir eve girdiklerinde selam verme ve almaya riayet ederek güzel geçinmelerini ve dostluk temelini kurmalarını emrettiğini belirtir. Burada selâmlaşmanın Kur'ân-ı Kerîm'deki delillerini [58] göstermektedir.

Tahiyyat ve selâmın gerek veren ve gerek alan için Allah katında sevap ve mükâfatı gerektirdiğini, selam alırken ilave olarak söylediğimiz rahmet ve bereket dua kelimelerinin daha fazla hayır ve sevaba neden olduğunu ileri sürerek selamlaşmanın uhrevî karşılığına vurgu yapar.

Peygamber Efendimiz'in, ümmetine selam ile duada bulunduğunu, müslümanların birbirleriyle selamlaşmalarını pek çok hadîs-i şerîflerinde emrettiğini, selamlaşmanın sünnet haline geldiğini ve o zamandan beri duayı celbederek yaygınlaştığını ifade eder.

Selamlaşmanın kaynağının Buhârî ve Mişkâtü'l-Mesâbih'de Ebu Hureyre'den rivayet edilen şu hadîs-i şerîfe dayandığını belirtir. Buna göre Allah-u Azîmu'ş-Şân'ın Hazreti Âdem'e bir grup meleği gösterip *"Git şu meleklere selam ver. Onlar seni ne ile selamlayacak ve sana ne ile karşılık verecekler? Dinle ki onların hayır duaları ve selâmı senin zürriyetinin hayır duası ve selâmı olacaktır"* buyurduğunu ve Hazreti Âdem'in bu ilâhî emir üzerine gidip bu meleklerle 'Es-selâmu aleyküm ve aleykümü's-selâm ve rahmetullâhi' diyerek selamlaştığını ve selamlaşmanın bu şekilde ilk olarak Hz. Âdem'e dayandığını ifade eder.

Selamlaşmayla ilgili olarak pek çok hadîs-i şerifi sunmaktadır. Bu hadislerde mealen şu hususlar yer alır:

- Müslümanın en hayırlısı, bildiğine ve bilmediğine selâm ve yemek ile ikram eden kimsedir
- Herhangi bir eve girişte ve çıkışta selam vermek gerekir.

[58] Nisa suresi, 4/86 – Nur suresi, 24/27

- Kadınlar ile görüşüldüğü zaman selamlaşma emredilmiştir. Günümüzde kadınlara selam verilmez anlayışıyla hareket edenler vardır. Oysa bu hadiste kadınlara da selam verilmesi emredilmektedir. Hz. Peygamber'in mahremi olmayan kimi kadınlara selam verdiğini ya da onların selamını aldığını gösteren uygulama örnekleri vardır. Örneğin, Esma binti Yezîd (r. anha) Allah Rasulünün bir kadınlar topluluğuna uğradığını ve kendilerine selam verdiğini nakletmiştir. (Ebü Davud, Edeb, 127)
- Söze başlamadan önce selâm verilmesi gerekir.
- Binenin yürüyene, yürüyenin oturana ve az olanların çok olanlara selam vermesi tavsiye edilmiştir ki bu, selamlaşma adaplarından birisidir.
- Bir insanın evinden çıkarken ve evine dönerken aile fertlerine selam vermesi emredilmiştir.

Yerine ve durumuna göre küçüğün büyüğe veya büyüğün küçüğe selâm vermesinin âdâptan olduğunu belirtir.

Meclislere ve toplantı yerlerine girerken çocukların selam vermek yerine büyüklerinin ellerini öpmeleri ve onlara hürmet etmelerinin güzel adetlerimizden olduğunu, buna mukabil büyüklerin de çocukların başını okşamalarının ve gönüllerini hoş etmelerinin Peygamber Efendimiz (sas)'in sünnet-i seniyyelerinden olduğunu belirtir. Burada gelenek ile sünnet birleştirilerek verilmiştir.

Selamın usulünün "Selâmun aleyküm" ve cevap olarak " Ve aleyküm'üs-selâm" olduğunu belirtir.

Dua kelimesini telaffuz etmeksizin "temennâ" denilen edeb ve tevâzu ile elleri hareket ettirerek yükseltmekten ibâret olan işaret ile de yapılabildiğini fakat temennâ işaretini yaparken, kalben veya dil ile selâmun aleyküm ve aleykümü's-selâm denilmesi gerektiğini ifade eder. Temennâ işaretinin suistimal edilerek tuhaf haller ve acayip tavırlar sergilenmesinin İslâm âdâbına aykırı olduğunu belirtir. Temennâ şeklinde ifade ettiği selâmlaşma şekli günümüzde de yaygın olarak uygulanmaktadır. Ancak temennâ hareketi yaparken aynı anda dille selâm sözünü söylemek bu hareketin de sünnet olan selâma dönüşmesine neden olmaktadır. Aksi halde sünnet olma özelliğini yitirmektedir. Bu hususun özellikle selam konusunda zikredilmesi ve Müslümanların bilgilendirilmesi kanaatimizce çok önemlidir.

Selam vermenin Allah'ın rızasını kazanmaya, kardeşler arasında sevgi ve muhabbetin artmasına sebep olacağını iddia eder.

Selam vermenin yanında hal ve hatır sorarak iki tarafın da hayır duada bulunması gerektiği kanaatini taşır.

Hamam ve benzeri yerde çıplak olanlara, eğlence gibi günahlarla meşgul olanlara ve tuvalet ihtiyacını gideren kimselere selâm verilmeyeceğini ifade eder.

Mahkeme huzuruna çıkan düşmanının selamının reddedilemeyeceğini belirtir.

Namaza başlayan, açıktan Kur'ân'ı Kerîm okuyan, dini ilimleri okutan, ezan okuyan kimselerin selama cevap vermelerinin gerekmediği açıklamasında bulunarak selamlaşmanın nerede yapılıp nerede yapılamayacağını izah eder.

3.17. MUSÂFAHA

Musâfahanın, yani görüşme sırasında karşılıklı olarak selamlaştıktan hemen sonra iki tarafın birbirlerinin ellerini içtenlik ve sevgiyle tutup dostane bir şekilde sıkmalarının, Peygamber Efendimiz (sas)'in sünnet-i seniyyesinden olduğunu belirterek musafahanın nasıl yapılacağını izah eder.

Musâfahanın, affeden-merhametli olan manasına gelen safh kelimesinden türemiş olduğunu, iki kişiden birinin diğerine ellerini uzatmasının, garazlardan arınmış olarak diğeriyle iyi anlaştığını ilan etmesi, samimiyet ve dostluk bağlarını güçlendirdiğini göstermesi manasına geldiğini ifade ederek musafaha kelimesinin sözlük ve terim manasını verir.

Peygamber Efendimiz (sas)'in pek çok hadîs-i şerîflerinde musâfaha yapmayı emrettiğini ifade ederek şu hadîs-i şerîfleri bizlere sunmaktadır:

"Müslümanlar birbirleriyle karşılaştıklarında musâfaha etsinler, böylece bağışlanmayı hak etmiş olurlar"

"Musâfaha ediniz, kin gider. Hediyeleşiniz, birbirinizi seversiniz"

Musafahayı, birbirleriyle karşılaşan iki kişinin sağ ellerinin safhalarını (düz taraflarını) birleştirmesi ve güçlü bir şekilde yapıştırması, şeklinde tarif eder.

Peygamber Efendimiz (sas)'in, musafaha eden kimse elini çekmeden mübarek ellerini çekmediğini belirterek musafahanın sünnet olan kısmına vurgu yapar.

Musafaha eden kimselerin birbirlerinin yüzüne güleryüzlü bir şekilde bakarak güzel sözlerle hal ve hatır sormaları, çocukların musafahasının büyüklerinin ellerini öpmek şeklinde olabileceğini, yaş ve mevki olarak denk olanların birbirine eşit bir şekilde musafaha edebileceğini ancak yaş veya makamca kendilerinden üstün olanlara karşı saygı ve hürmeti birleştirerek musafaha yapmaları gerektiğini ifade ederek musafaha adabına vurgu yapar.

Musafaha yapma adabının Avrupalılardan taklit edilerek alınmadığını aksine bu güzel âdetin İslâm'ın bir emri olduğunu savunur.

Musafahayı İslâm'ın zarif bir âdabı olarak değerlendirir ve bu güzel âdeti yerine getirirken hem karşımızdaki kişiye pis ve iğrenç bir el sunmamak hem de ellerin temiz olmaması yüzünden

çeşit çeşit hastalıkların bulaşarak yayılmasını önlemek için öncelikle ellerin temiz ve pak olması gerektiğini ileri sürmektedir.

Tırnakların uzamasını ayıp ve çirkin bir durum olarak değerlendirirken Peygamber Efendimiz'in tırnakların uzatılmayıp kesilmesini emrettiğini belirtir.

Tırnak aralarında çeşitli pisliklerin dolup siyahımsı yeşil bir rengin meydana geldiğini ve binlerce mikrobun kötü bir şekilde toplandığını, bu durumun hem çirkin hem de zararlı olduğu dikkate alınırsa Peygamber Efendimiz'in bu emrinin ne kadar isabetli olduğunu görüleceğini ifade eder.

Fransızların diş karıştırmak ve kitap kenarı kesmek için tırnakları uzattığını ve sonra da dostunun elini tuttuğunu ifade ederek bunun nasıl uygun olabileceğini soruyor. Musafahanın (tokalaşma) Avrupa'da da olduğunu ancak bunun kaynağının bizatihi İslâm olduğunu ve özellikle tırnakların kesilmesi ve ellerin temizliği hususunda müslümanların hassas davranmasının gerekli olduğunun altını çiziyor.

Avrupa'nın meşhur doktorlarının, tıbbın ilerlemesi sayesinde İslâmiyet'in tırnak kesme ve törpüleme adetini tavsiye etmekte ve bizzât uygulamakta olduklarını belirtir.

3.18. ZİYÂRET

Hazreti Peygamber'in "Birbirinizi ziyaret ediniz. Allah Azîmüş-şân, birbirini gözeterek ziyaretleşenleri sever" hadis-i şerifi ile değerli din alimlerimizin " Dostluk ve sevgi bir cisimdir, rûhu ziyarettir", "Dostluk ve sevgi güzel bir ağaçtır. Ziyaret onun tatlı meyvesidir", "Dostları ziyaret, ruhun saflığına sebep olur" meallerindeki veciz sözlerini naklederek toplumların selamet ve mutluluğunun ancak fertlerinin birbirleriyle anlaşmaları, görüşmeleri ve sohbet etmeleriyle gerçekleşeceğini, bunun da aile, dost ve akraba arasındaki ziyaretleşmeyle mümkün olacağını ileri sürmektedir.

Milli adetlerimize göre ziyaretlerin iki kısım olduğunu belirtiyor. Ona göre ziyaretlerin ilki, akraba ve dostların ziyaretidir. Buna özel ziyaret denilir.

İkincisi ise, içli dışlı olmayan dostlar ile sıfat, hâl ve mevkice eşit veya üstünde olduğu kabul edilenlerin ziyaretleridir ki buna da resmi ziyaret denilir. Özel ve resmî ziyaretleri de iki kısma ayırır. Birincisinin bayram vesâire gibi mübarek günlerde, diğerinin ise sıradan günlerde yapılan ziyaretler olduğunu ifade eder.

Akraba ve samimi dostların ziyaretlerinde "Dostluğun şartı, külfetin terkiyledir" veciz sözü gereği özenilmeyeceğini, külfete girilmeyeceğini ve özel tören yapılmayacağını, koca ve karıdan oluşan bir ailenin anne-baba veya çok yakın akrabalarını sık sık ve önceden haber vermeden ziyaret edebileceğini, yakınlıklığı ikinci derecede bulunan kişilerin evlerine ise zaman zaman gidebileceğini iddia etmektedir. Ziyaret edilen kişi baba veyahut büyük baba ve o derecede yakın

ve muteber ise onların iade-i ziyaretlerinin beklenmeyeceğini, hatta birkaç gün görülmez ve kendilerinden haber alınmaz ise araştırılması gerektiğini ifade ederek ziyaret adabına vurgu yapmaktadır.

Akraba ve dostlardan birinin hastalığı haber alındığında Peygamber Efendimiz (sas)'in sünnet-i seniyyesine uygun olarak en kısa zamanda olmak kaydıyla üç gün içinde evine gidilerek sorulması, görüşme sırasında hastalığının endişe edilecek bir durumunun olmadığından ve Şâfi olan Cenâb-ı Allah'ın her dua eden için bir deva ve hastalıklara şifa verdiğinden bahsederek teselli edilmesi, gönlünün neşeli tutulmasına özen gösterilmesi ve hastanın yanında çok oturulmaması gerektiğini ileri sürerek hasta ziyaretinde dikkat edilmesi gereken kuralları belirtir.

Gerek özel ve gerek resmî ziyaretlerde veya herhangi bir sebep ve vasıfla evlerden birine girmek istenildiğinde ilk iş olarak ev sahibinden izin alınmasının İslâm'ın en önemli adaplarından olduğunu ifade eder. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, Nur Suresi'nde "Kendi evleriniz dışında başkalarının evine sahibinden izin almadıkça girmeyin ve izin aldıktan sonra selâm verip girin. Bu sizin için daha hayırlıdır" ve " Bir evin içinde size izin verecek kimse bulunmaz ise girmeyin, eğer izin talebinize cevâben dönmenize dâir bir söz söylenir ise ısrar etmeyin, dönün. Orada durmayarak ve ısrar etmeyerek geri dönmeniz sizin iyiliğinizden ve edebinizdendir. Hakk Teâlâ bu amelinize mükâfâtla karşılık verir" ayet-i kerimeleriyle ev ziyaretlerinde dikkat edilmesi gereken tavırların ne olduğunu izah etmektedir.

Otel ve benzeri gibi herkese açık olan ve içinde sürekli oturanı olmayan yerlere girerken izin almak gerekmediğini ifade eder.

Peygamber Efendimiz (sas)'in "Ziyaret etmek için birinin evine gittiğinizde kapısının sağ veya sol tarafından yaklaşın. Kapının karşı cephesinden gitmeyin" buyurduğunu ve bu tavsiyenin kapıyı açan kadının namusunu karuma amacına dayanandığını belirtir. Yine burada ziyaret adabına vurgu yapmaktadır.

Dışarıdan gelecek ziyaretçilerin uymak zorunda oldukları bu izin adabının, ev halkı tarafından da yerine getirilmesi gerektiğini ifade eder. Nitekim Nur Sûresi'nde, sabah namazından önce elbise giyecek vakitte, yatsı namazından sonra elbisenin çıkarıldığı vakitte ve öğlen vakti uyunduğunda elbisesiz bulunulacak vakitte, hizmetçiler, küçük ve büyük çocuklar gibi nâmahrem olanların izinsiz olarak yatak odalarına girmemeleri gerektiği ifadesinin yer aldığını, İslâm'ın bu nezih adetlerinin insanların maneviyatını süsleyen, huylarını iffet ve edep nurlarıyla tamamlayan, iftihar edilecek toplumsal güzel bir eğitim olduğunu iddia eder.

3.19. BAYRAMLARI VE MÜBAREK GÜNLERİ KUTLAMA VE ZİYARETLEŞME

Bayramlarda ve mübarek günlerde öncelikle çocuklar, anne, baba, kız kardeş, erkek kardeş, erkek ve kız çocuklar, karı ve koca gibi birinci derece yakınların mertebelerine göre birbirlerini ziyaret ve tebrik edeceklerini, ardından dost, ahbap ve arkadaşların evlerine gitme suretiyle sünnete uygun olan bayramlaşmanın yerine getirileceğini ifade eder.

Bayramlarda gidilen yerlerde uzun müddet kalınmayıp adet olduğu üzere ikram edilen kahve ve şekerden sonra geri dönülmesi gerektiğini ancak içli dışlı olan dostlar ile akraba evlerinde kalma sürelerini uzatmakta bir sakınca olmadığını belirtir.

Bayramlaşma adabında küçüklerin büyüklerinin ellerini hürmetle öpeceğini, aynı yaşta olanlar ile birbirine denk olanların ise birbirleriyle musafaha ederek kucaklaşmaları gerektiğini ileri sürer.

Bayramlarda mutlu ve sevinçli olmanın, yeni veya temiz kıyafetler giymenin ve güzel kokular kullanmanın Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (sas)'in sünnet-i seniyyesinden olduğunu beyan eder.

Mümkün olduğu kadar fakirlerin ve fakir çocuklarının uygun elbise ve benzeri şeyler verilerek sevindirilmesi gerektiğini, bunun müslümanın güzel ahlâkından kabul edildiğini ve bu konuda Peygamber Efendimiz (sas)'in müjdeler içeren nice hadîs-i şerîfleri olduğunu belirtir.

Nişanlı olan gelin ve damat tarafından birbirlerine uygun hediyelerin gönderilmesi gerektiğini ve bu hususun çok değer verilen milli adetlerimizden olduğunu, örneğin Kurban bayramlarında temizlenip süslenen kurbanlık koyun gönderilmesinin bu adetlerden olduğunu belirtir.

Bütün insanların birbiriyle güzel bir şekilde anlaşıp görüşmesinin, kimseyi incitmeden güler yüzlü ve tatlı dilli olmanın, ufak tefek kusur ve eksikliklerden dolayı küsmemenin İslâm'ın seçkin faziletlerinden olduğunu, aksine akrabalar ve dostlar arasında birbirinden kaçıp nefret ederek hatırdan çıkarma ve nefreti devam ettirmenin ise yasaklanmış olduğunu ifade eder.

İki kişi arasında dargınlık meydana gelmişse uzatmayıp barışmalarının, özellikle de mutluluk ve sevinç günleri olan mübarek bayramlarda küs kalmayıp hangi durumda olursa olsun dostluklarını ve sevgilerini yenilemelerinin Peygamber Efendimiz (sas)'in mübarek emirlerinden olduğunu, küçüklerin büyüklerinin ellerini öperek kusurlarının affedilmesini isteyerek, aynı yaştakiler ve denk olanların ise birbirlerine sevgi ve samimiyetlerini sunarak sevinç ve mutluluk elde etmeleri gerektiğini belirtir.

Avrupa'da ziyaret için bir kabul günü tahsîs edildiğini ancak bizde böyle bir günün olmayıp ancak duruma ve işe göre hareket edilmesi, ziyaret olunacak kimsenin evinde bulunup görüşmeye uygun durumda olup olmayacağının dikkate alınarak yola çıkılması, içli dışlı olunan dostlar

müstesna olmak üzere ziyaret olunacak kişilerin tatil günleri ve boş zamanlarının dikkate alınması gerektiği kanaatindedir.

Peygamber Efendimiz (sas)'in ziyaretlerde ölçülü olmaya dikkat edilmesini, sıkça yapılan ziyaretlerle bıkkınlık vermekten kaçınılmasını, ara sıra ziyaret edildiği taktirde iki kişi arasındaki sevginin artacağını ve ziyaret için uygun vakitlerin gözetilmesini emrettiğini belirtir.

İçli dışlı olmayanların, yani görüşme ve sohbetleri henüz dostluk dairesinde olmayanların sabaha karşı veya akşam olduktan sonra birbirini ziyaret etmelerinin önemli bir sebebe dayanmadığı taktirde ayıp ve saygısızlık sayılacağını ifade ederek ziyaretleşmenin yapılması gereken vakti hakkında bilgi verir.

Ev sahibinin ziyaretçisini güler yüzle ve tatlı sözle kabul edeceğini, ziyaretçisinin itibar ve şerefine uygun olarak ayağa kalkarak tebrik edeceğini, özellikle de küçüklerin büyüklerini daima terbiyeli bir şekilde ve mütevazi tavırlarla karşılayarak onlara gerektiği gibi hürmet göstererek tebrik etmesi gerektiğini iddia eder.

Mü'min kardeşinin yüzüne güler yüzle bakan ve kalbine sevinç veren kimsenin Allah-u Teâlâ'nın lütuf ve keremi ile dünya ve ahirette sevinçli ve mutlu olacağının müjdelendiğini belirtir.

Baba, büyük baba veya o büyüklük ve derecede ikram edilen ve saygı gösterilen kimselerin, oda kapısında ve merdiven başında karşılanması ve uğurlanması gerektiğini belirtir.

Ev halkından sayılacak derecede yakın dost ve akraba olmayan ziyaretçiyi alışılagelmiş elbise dışında mesela gecelikle karşılamanın hoş karşılanmadığını ifade eder.

Ev sahibinin ne kadar işi ve can sıkıntısı olursa olsun ziyaretçi ve misafirine bunu belli etmeyip onları güzel bir şekilde karşılaması gerektiğini beyan eder.

Ziyaret edilen kişinin yanında yerine göre az veya çok müddet oturulabileceğini, fakat eve girildiğinde bir meşguliyet görülürse veya ev sahibinin bir yere gitmek üzere hazırlandığı hissedilirse uygun bir şekilde kalkarak onu işlerinden alıkoymak ve rahatsız etmek gibi durumlara yol açmamak gerektiği kanaatini taşır.

Avrupalılar gibi dostluk ve selam vermek için mutlaka tanışık olmanın şart olmadığını, ziyaret edilen yerde hazır bulunan tanıdık olsun ya da olmasın herkese selâm verilmesi gerektiğini ileri sürer.

Ziyaretçileri birbirine tanıtmanın ev sahibinin tercihine kaldığını, bu tercihi kullanıp kullanmamanın ev sahibinin bileceği sebeplere bağlı olduğunu, ancak İslâm topraklarında geçerli olan usûlün birbirleriyle tanışma ve ayrı ayrı tanıtma olduğunu iddia eder.

Misafirlerin oturma sırasında birbirine güzel bir davranışla yer açmalarının, gerektiğinde yerlerini genişletmelerinin, birinin kalkıp tekrar döneceği yere oturmamalarının ve özellikle bir

misafirin yerinden kaldırılıp diğerinin oturtulmamasının Peygamber Efendimiz (sas)'in hâdîs-i şerîfeleriyle emredildiğini belirtir.

Avrupa'da tesettür olmadığı için kadın ve erkeğin karışık olarak otel, apartman, pansiyon ve özel evlerde ikamet ettiklerini, tiyatro, konser ve balolarda karışık olarak bulunduklarını, buralarda kendilerine özgü usûllere uygun bir tarzda tanışarak birlikte yaşama ve anlaşma zemini oluşturduklarını ancak memleketimizin eskiden beri var olan usûlüne göre o şekilde yerleşme, ikamet etme, karışık bir halde olma ve birlikte yaşamanın geçerli olmadığını, uygar ailelerimizin ayrı ayrı özel mekanlarda oturduğunu ve istirahat ettiğini, kalabalık ve karışık olmayacak şekilde yaşadığı ve anlaştığı için de sağlığını ve ahlâkını koruduğunu beyan eder.

Müslümanlar arasında tanışmanın, en başta camilerde, mescidlerde, komşu evlerinde, tekrar eden karşılaşmalarda ve toplanmalarda, mesleğine, vaziyetine ve durumuna göre yapılan münasebetlerde kolayca gerçekleştiğini ifade eder. Örneğin ikamet ettiğimiz yere veya iş yerimizin olduğu bölgeye satın alma veya kiralama yoluyla yeni bir komşu geldiğinde "Gelen kimse ziyaret edilir" sözü gereğince kendisine hoş geldine gidileceğini, o kişinin de buna karşılık olarak iade-i ziyarette bulunacağını ve bu şekilde tanışmanın gerçekleşmiş olacağını, aynı şekilde dostlardan birinin yanında bulunulduğu sırada karşılaşılan ve ev sahibi tarafından tanıtılan kişi ile tanışmanın meydana geleceğini, bir şekilde ve bir sebeple sürekli tekrar eden karşılaşmalar ile kaynaşmanın olacağını ifade eder.

Avrupalılarda dost seçiminin yalnız tanıtma ve tanımaya bağlı olduğunu, oysa müslümanlar arasında dostların seçiminin araştırma ve tecrübelere bağlı olarak gerçekleştiğini, her merhaba denilen ve ismi öğrenilen, selam alıp verilen kimse ile araştırma yapmaksızın özel ve samimi bir dostluğun elde edilemeyeceği kanaatindedir.

Müslüman kardeşlerin sevgi ve dostluklarının Allah için olduğunu, o yüzden ciddi, samimi, güçlü ve kalıcı olduğunu, nitekim Zuhruf suresine göre Müttakî olan dostun dışındakilerin dost olmadığını aksine düşman olduğunu beyan eder.

Dünya ve ahiret için yakın bir arkadaşın gerekli olduğunu, yakın arkadaşın ise bir sıkıntı meydana geldiğinde veya mutluluk ve neşeli zamanlarda değişmeyen, diğerinin sevinciyle sevinen, üzüntü ve kederini paylaşan ve kendisine bütün hayırlı işlerinde ve güzel amellerinde yardımcı olan kimse olduğunu ifade eder.

İnsanın dünyada kazandığı şeylerin en hayırlı ve en menfaatlisinin sadık dostlar olduğunu, İslâm'ın kalpleri kazanmayı, kin ve nefreti atmayı emrettiğini ifade eder. Bu yüzden Allah-u Teâlâ'nın bu ilahi lütuf ve nimetinin kıymetinin bilinmesi, şükrünün edâ edilip kardeşlik üzerine sevgi ile yaklaşılması gerektiğini, kendisi için istediği şeyi müslüman kardeşi için de istemedikçe kişinin imanını tamamlamış olamayacağını iddia eder.

Mü'minlerin birbirlerinin aynası olduğunu, birbirlerine güç ve destek verdiğini ve nasihat ile mükellef oldukları kanaatindedir.

Güzel ahlâk sahibi, müttaki ve iyi olan kimselerle muhabbetin kurulması, kötü ve günahkâr kimselerden ise uzak durulması gerektiğini ifade eder.

"Yalnız kalmak kötü arkadaş ile bulunmakdan hayırlıdır, iyi arkadaşla bulunmak da yalnız kalmakdan hayırlıdır" hadis-i şerifinden hareketle güzel ahlâklı insanlarla yakınlık kuranların iyi adamlar, kötü ahlâklı insanlarla düşüp kalkanların da kötü adamlar olduğunu iddia eder.

İnsan huyunun, tıpkı bir ayna gibi davranışları yansıtma ve kopyalama konusunda yetenekli olduğunu, o yüzden birlikte oturma ve sohbet etme gayesiyle yakınlık kurduğu kimsenin mizâcında her ne var ise onu farkında olmadan yavaş yavaş alarak kabul ettiğini belirterek daima güzel ahlâk sahibi olan kişilerle yakınlık kurmak, rezil ve kötü işleri yapanlarla yakınlık kurmaktan da sakınmak ve uzak durmak gerektiğini ileri sürer.

Özellikle henüz temiz kalpleri kötülüklerden korunmuş çocuklar ve gençlerin yakın arkadaşlarının mutlaka kötülüklerden arınmış, tertemiz iffetli ve günahsız kimselerden olması gerektiğini ifade eder.

3.20. SÖZ VE SOHBET

Sözün insanı diğer varlıklardan üstün kıldığını, konuşma âdabının Peygamber Efendimiz (sas)'in sünnet-i seniyyesine dayandığını belirttikten sonra dikkat edilmesi gereken adapları özetle şu şekilde ifade eder:

Söz, ağızdan güzel bir şekilde çıkarılmalı

Söz, söylendiği yere ve muhatabın şerefine uygun olmalı

Söz, yerine ve makamına uygun bir şekilde konuşulmalı

Faydasız ve gereksiz hallerde konuşmaktan kaçınılmalı

Sohbet sırasında yüksek sesle konuşulmamalı

Yumuşak söz söylenmeli

Gerekmedikçe söze karışılmamalı

Mümkün mertebe kısa konuşmaya özen gösterilmeli

Söylenen her söz yalandan arınmış olmalı, çünkü yalan konuşma, dünyevî ve uhrevî bela ve musibetlere davetiye çıkarır, Allah'ın rızasından ve Peygamber Efendimiz'in şefaatinden mahrum bırakır.

Konuşma kısa ve öz olmalı, çünkü sözün çokluğu kişinin idrakinin zayıflığına işaret eder, insanın vakârını ihlâl eder ve dinleyen kimseye eziyet verir, çok sözde çok hata olur, çok konuşan çok yanılır.

İki dinleyip bir söylenmeli, çünkü insanın iki kulağı, bir ağzı vardır.

Bu konuda şu atasözlerini aktarır: “İki düşün bir söyle”, “Her sözün bir yeri, her yerin de bir sözü vardır”, “İnsanın sözü dîni gibidir”, “Gönül sözle alınır, gönül sözle yıkılır”, “Ağzından çıkanı kulağın işitsin”, “Kesin konuşmak cân sıkar”, “Büyük söylerken küçük susar”, “Damdan düşer gibi söyleme”, “İnsan sözüyle bilinir”, “İnsanın edebi diliyledir”, “Dilin kemiği yoktur, dilin hacmi küçük, günahı ise büyüktür”, “İnsana her bela dilinden gelir”, “İnsanın selameti dilini korumakla olur”, “Sükût-i lisan selâmet-i insandır”, “Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır”, “Dil yarası ok yarasından daha etkilidir”, “Uygun olmayan sözü söyleyen duymak istemediği sözü işitir”. Bu atasözlerinin temelinin Peygamber Efendimiz (sas) ‘in hükümlerine dayandığını iddia eder.

Her akıllı, anlayışlı ve imanlı kimse Allah-u Teâlâ’nın Esmâi Hüsnâ’sından olan mübarek Semî’ ismini düşünmeli, ağzını ve dilini uygun olmayan kelimelerden ve sözlerden uzak tutmalıdır.

Sohbet sırasında konuşan kişinin sözü can kulağıyla dinlenmeli, konuşurken sağa ve sola bakınılmamalı, başka şeylerle ilgilenilmemeli, konuşan kişinin gözüne bakarak konuşması güzel bir şekilde karşılanmalıdır.

Sohbet meclisinde konuşma yalnızca bir kişiye tahsis edilmemeli, bahsedilen konudan ve konuşmadan orada bulunan herkesin istifade etmesinin sağlanmalıdır.

Aynı cümlenin tekrar edilmesi halinde ilk defa duyarmış gibi dinlenmelidir.

Sohbet sırasında güler yüz gösterilmeli, surat asmaktan, yorgunluk göstermekten veya yorgunluğu açığa vurmaktan kaçınılmalıdır.

Hazreti Mu’âz (r.a.)’dan rivayetle, karşılaştıklarında birbirlerine iltifat edip güleryüz gösteren iki müslümanın bu güzel halleri sebebiyle ağaçların kuru yapraklarının döküldüğü gibi onların da günahlarının dökülecegini, ağaçların güzel çiçeklerinin hoş meyvelerin belirtisi olduğu gibi insanın güler yüzünün de iyiliğin kanıtı ve güzel adetin işareti olduğunu ileri sürer.

Sohbette söz büyüğün hakkıdır, sırası gelmedikçe veya geceleri yapılan yürüyüş ve yolculuklar, akar sulardan geçmek gibi çok önemli durumlar dışında küçüğün söze karışmaması, büyükten önce söz söylememesi gerekir.

Konuşma sırasında telaşlanma, öfkelenme, karşıdakini yanıltmak için söz söyleme ve lafı uzatma gibi durumlara kalkışmanın ayıp olduğu kanaatindedir.

Konuşma sırasında argo ve müstehcen kelimeler ağza alınmamalı ve kullanılmamalıdır. Çünkü bu tür ifadelerin şiddetle yasaklanmış ve ayıplanmış olduğunu ileri sürer.

Konuşma sırasında alay etmemeli, karşıdakini küçük düşürmemeli, kendi dediğini kabul ettirme şeklinde bir uslupla dili kullanmamalıdır.

Küçümsemek için isterse ima ile olsun ağzı açmanın ve gerekmediği halde sırf karşıdakinin sözü anlayamamasını dolaylı olarak göstermek amacıyla konuşmayı tekrar etmenin ayıp olduğu kanaatini taşır.

Aynı yaş ve mevkide olanlar belli bir dereceye kadar içli dışlı konuşulabilir. Ancak bu durumda dahi dinin hükümlerine aykırı, edep ve terbiye dışı sözlerden sakınılmalıdır.

Genç kız ve kadınların yanında ev halkı ve çocuklara ait özel durumlardan, kadın ve erkeklerin doğal hallerinden söz açılamaz. Burada kişi ve aile mahremiyetine vurgu yapmaktadır.

Avrupa salonlarında filan mâdâm ve matmazelin filan mösyö ile aralarında gayri meşru ilişkileri ve anne babanın rızasına aykırı hareketleri oluyor, tarzında anlatılanların bize göre yasaklanmış olduğunu, haram sözlerden kaçınmaya dikkat etmek ve özen göstermek gerektiğini ifade eder. Burada hem gayr-i meşru ilişkinin hem de bu tür ilişkilerin konuşulmasının dinimizce haram olduğunu vurgulamaktadır.

Soru sorulmadıkça veya çok gerekmedikçe iki kişinin arasında geçen konuşmaya katılınmamalı, ayrıca gizlice konuştukları halde onların ne konuştuklarını anlamak için laf çalmaya çalışılmamalıdır.

Çarşı, pazar, tramvay, vapur, tren gibi herkese açık yerlerde konuşma adabına daha fazla riayet etmek ve tam olarak gerekmedikçe konuşma yapmaktan kaçınmak gerekir.

Sokakta, yol ve saat sormak gibi başkalarından gelen isteklere ve sorulara karşı kibarca ve yumuşak bir şekilde cevap verilmelidir.

Sohbet ve konuşmalarda alçakgönüllü ve yumuşak huylu olunmalı, kendi sınırını ve değerini geçmemeye dikkat edilmelidir.

Görülüdüğü gibi Nazif Sürûrî, diğer konularda olduğu gibi söz ve sohbet konusunda da hem dinin ana kaynaklarına hem de geleneğe dayanarak hayatta karşılaşılabilecek neredeyse her durumla ilgili adaplardan bahsederek çeşitli emir ve tavsiyelerde bulunmakta, bunların gerekçelerini ortaya koymakta, uhrevî karşılıklarını hatırlatmakta ve şu özet cümleyle konuyu sonlandırmaktadır: Söz vicdanının tercümanı ve insanlar arası imtihanın mihenk taşıdır, iyi söz sahibine iyilik, kötü sözün de kötülük getirir. O yüzden dili güzel kullanmaya özen göstermek hem çok önemli hem de akıl sahiplerinin en başta gelen görevlerindendir.

3.21. YEMEK

Rezzak olan Cenâb-ı Allah'ın bütün yaratılmaşların rızkını önceden güvence altına alarak hazırlamış olduğunu, İslâm inancına göre bu konuda herhangi bir keder ve endişeye yer kalmadığını beyan eder.

Cenâb-ı Allah'ın türlü türlü tahıl, bitki, meyve ve hayvan etlerinden dînen mübah ve yemesi câiz olanları yemeği; sulardan ve içeceklerden sarhoş edenlerin dışındakilerini içmeği, fakat yemede ve içmede israf etmemek gerektiğini ifade eder.

Kur'ân-ı Kerim'de yeme ve içme ile ilgili olarak; ilki, yenilecek ve içilecek şeylerin hangileri olduğunun açıklanması, diğeri de yeme ve içmede israftan kaçınarak ölçülü olunması şeklinde iki hikmetli esasın olduğunu, o yüzden Müslümanların yemek yerken öncelikle neyi yiyebileceğini ve içebileceğini bilmesi, ikinci olarak da ölçülü olmaya özen göstermesi gerektiğini ileri sürer.

Dünya doktorlarının bütün kuvvetiyle düşünüp yemeğe ve içmeye temel teşkil edecek yüzlerce cild kitap yazıp bunları konularına göre düzenledikleri ve sınıflandırdıkları halde insanın sıhhat ve afiyeti için tavsiye ettikleri sözlerin temelinin ancak bu güzide ilâhi emirden oluşmakta olduğunu iddia eder.

Kutsal kitabımızda her durumda özellikle de yeme ve içmede temizliğe riayet etmemizin emredildiğini, temizliğin sınırsız faydalarının olduğunu, bunun tıb uzmanlarının misroskobik keşifleriyle açıkça ortaya çıktığını, sağlığın korunması ve afiyette kalınması için kesin olarak temiz olmanın tavsiye edilmiş olduğunu belirtir.

Peygamber Efendimizin yemeğe başlamadan önce ve yemekten sonra ellerin ve ağzın yıkanmasını emrettiğini, bu emrin Tıb kitaplarında da tavsiye edilerek hastalıklara ve sıkıntılara engel olacağının ayrıntılı bir şekilde anlatıldığını ileri sürer. Gerek bu paragrafta gerekse yukarıdaki paragraflarda dinimizin emirleriyle tıp ilminin verilerinin paralellik arzettiğine dikkat çekmekte, yemek yerken ölçülü olmanın ve temizliğe dikkat etmenin, sadece dinin önemli bir emrini yerine getirmek olmadığını aynı zamanda sağlıklı olmaya da vesile olacağı kanaatini taşımaktadır.

Hazreti Muhammed (sas)'in sünnet-i seniyyesinden olduğu üzere eller yıkandıktan sonra sofraya oturmak, Besmele-i şerîfe ile ve sağ el ile yemeğe başlamak, yemekte önünden yemek, beraberinde bulunanların yediğine dikkat eylememek, yavaş yavaş yemek, yemeği güzelce çiğnemek, lokmaları bir biri ardınca ve acele ile yememek, yemeğe büyüklerden ve yemek sahibinden önce başlamak gibi hafiflik ve sabırsızlık göstermemek, sofraya dirsekleriyle yaslanmamak, yemeğin azlığından, iyi pişmemiş olduğundan bahsetmeyip güzel bir şekilde kabul etmek, gelen yemeğe razı olmak, aza kanâat etmek, yemek sırasında öksürmemek, öyle bir durum meydana geldiğinde eliyle veya mendiliyle örtmeye çalışmak, yere düşen lokmayı güzel bir şekilde kaldırma v.s. hepsinin de güzel adaplardan olduğunu beyan eder.

Suyu içerken yavaş içmek gerektiğini, hızlı bir şekilde içmenin hastalığın davetçisi olacağını, mümkün olduğu mertebe ağır ağır içmek, ayakta içmemek, su bardağına üfürmemek ve nefesi ile suyu bozmaktan çekinmek gerektiğini söyler.

Yemek bitinceye kadar sofradan kalkmamanın ve yemeğin sonunda Cenâb-ı Rezzâk-ı Kerîm'e hamd ve şükür ile kalkmanın Peygamber Efendimiz (sas)'in sünnet-i seniyyesinden olduğunu, Peygamber Efendimiz Hazretleri'nin "Yemeğe şükreden, oruca sabreden gibidir" buyurduğunu ifade eder.

"Mideyi doldurma hastalıkların başı, perhiz şifanın başıdır", "Az ye hasta olma", "Tokken yemek yeme kalbe yüktür" gibi Peygamber Efendimiz Hazretleri'nin yemek hakkında pek çok hadis-i şerifi olduğunu, ayrıca "Yemeği cemâ'atle yiyiniz, berekettir" buyurarak medeni olmaya, cömertlik ve yardımlaşmaya işaret ettiğini, müslümanların mümkün mertebe tek başlarına yemek yemeyip çoluk çocuğu ve misafirleriyle yemek yemesini emrettiğini belirtir.

Peygamber Efendimizin hadîs-i şerîfinden hareketle, bir yemeğin iki kişiye, iki yemeğin dört kişiye, dört yemeğin de sekiz kişiye yeteceği kanaatini taşır.

Peygamber Efendimiz (sas)'in bir hadîs-i şerîfte "Cenâb-ı Hakk'a ve ahiret gününe îmân eden kimse, misafirine ikrâmda bulunur ve yemek yedirir" buyurduğunu, müslümanlar arasında misafirine ikramda bulunmanın, en önde gelen hayırlı görevlerden kabul edildiğini iddia eder.

Misafirseverlik ve misafirperverliğin İslâm'ın en çok önem verdiği ahlâkî özelliklerden olduğunu, evlerimize ve meskenlerimize vakitli veya vakitsiz olarak gelen misafire elimizden geldiği kadar hürmet ve saygı göstermemiz ve yemek yeme teklifinde bulunmamız gerektiğini, özellikle yemek yeme vaktinde veya uzakça bir yerden gelmişse mutlaka yemek ve kahvaltı sunulmasını, bunun Kur'ân-ı Azîm'uş-Şân'da Nisâ suresinde ilahi bir emir olarak geçmekte olduğunu ve bu ayet-i kerîmeye uygun şekilde hareket edenlerin ilahi nimetlere kavuşacağının Allah-u Teâlâ'nın va'di olarak sunulduğunu ifade eder.

Müslümanların aksine bazı ülkelerde yemeğe davetli değildir diye ziyaretçilerin sofradan uzak tutulduğunu oysa bütün İslâm topraklarında konuk ve misafire özel oda ve çadırların açıldığını, akşam ve sabah misafirlerin eksik olmadığını, Cenâb-ı Rezzâk-ı Kerîm'in ihsân buyurduğu yiyeceklerden bizimle beraber konuk ve misafirlerimizin de faydalandığını belirtir.

Sonuç olarak Surûrî, yemek yemenin öncesinde, yemek sırasında ve sonrasında dikkat edilmesi ve uyulması gereken hususları Kur'an ve sünnet çerçevesinde çok detaylı bir şekilde ele almakta, yemek yeme ile sağlıklı olma arasındaki ilgiye dikkat çekmekte ve yemek yeme adabı ile ilgili olarak modern tıp ilminin verilerinin de İslâm'ın ortaya koyduğu emir ve tavsiyelerle aynı doğrultuda olduğuna vurgu yapmaktadır.

3.22. SOKAKLARDA ÇARŞI VE PAZARDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN ÂDÂPLAR

İslâm Dini kadar insanların hakkını koruyan, insanlık medeniyetini süsleyip mükemmel hale getiren hiçbir din ve geleneğin olmadığını ifade eder.

İnsanların yaratılışı bakımından iyi huylu, faziletli ve kibar olarak yaratıldığını, fıtri olarak aynı durum ve haklara sahip olduklarını, iyilikden haz alma, kötülükten nefret etme, iyi ile kötüyü ayırtedebilme gibi duygusal etkilerin altında bulunduklarını ve tüm bu özellikleriyle insanlığa yaraşır vaziyette diğer insanlarla güzel bir şekilde geçinme ve kaynaşma vazifeleriyle mükellef kılınmış olduğunu ileri sürer.

Allah-u Teâlâ'nın lütfuyla insanlığın medeni haklarının, insanların insiyatifine bırakılmadığını, en yüksek mertebeye ulaşmanın gönülleri kazanmaya bağlı olduğunu ve bu hususta yapılması gerekenlerin bir bir sıralandığını iddia eder. İnsnaların medeni haklarının insanların insiyatifine bırakılmayıp bizzat Allah-u Teâlâ tarafından belirlenmesi çok önemli bir vurgudur. Çünkü insanların insiyatifine bırakılmasının ne anlama geleceği, bugün modern olduğunu, ileri demokrasiye sahip olduğunu iddia eden ülkelerin uygulamalarına bakarak rahatlıkla anlaşılabilir

Cenâb-ı Allaâh'ın, söz ve davranışlarıyla kimsenin kimseyi rencide ve rahatsız etmemesini, insanların haklarına riayet etmelerini ve buna aykırı şekilde hareket etmekten sakınmalarını emrettiğini belirtir.

Meşru medenî hukuka ve zikredilen güzel adaplara her yerde riayet edilmesi, özellikle de sokaklarda, çarşı ve pazar gibi insanların toplu halde bulunduğu ve kalabalık olduğu yerlerde daha fazla dikkat ve özen gösterilmesi gerektiğini iddia eder.

Kurân-ı Kerîm'de Nisa ve İsrâ sûrelerinde kibirli bir tarzda, gururlu ve kendini beğenmiş bir şekilde salına salına gezen kimseleri Hakk Teâlâ'nın sevmediği beyan edildiğinden dolayı yeryüzünde böbürlenerek yani büyüklük taslayarak yürümemek gerektiğini, Yüce Rabbimizin terbiyesine uygun bir şekilde yürüme ve hareket etmenin edepli olmanın gereklerinden ve kulluk görevlerinden olduğunu ileri sürer.

Çarşı, pazar ve sokaklarda halka elden geldiğince eziyet vermemenin, hatta yolda eziyet veren şeyleri ortadan kaldırmanın, insanların geçtiği yerlerde oturmamanın, alenen tükürmemenin, yüksek sesle halkı rahatsız etmemenin, soru sorulduğunda yol göstermenin, yol güzergâhında karşılaşılan kağıt parçası ve benzeri şeyleri kaldırmanın ve edepli bir şekilde yürümenin İslâm'ın hoş gördüğü adaplardan olduğunu beyan eder.

Peygamber Efendimiz (sas)'in dünyanın mükemmel düzeni, insanların güzel bir şekilde anlaşıp uzlaşmasına sebep olması, insanların selameti ve milletlerin tam olarak medenileşmesi için şu emir ve tavsiyelerde bulunduğunu ifade eder:

Cemâate uyulmalı, saygı gösterilmelidir.

İnsanların arasında gözlere çirkin görünecek, kalplere nefret, düşüncelere kabalık verecek hal ve tavırlardan, kötü kokulardan uzak durulmalıdır.

İnsanlar birbirlerini katiyyen alaya almamalı ve küçük düşürmemelidir.

Camilerde cemaati rahatsız edecek şekilde kaba ve sert bir yürüyüşle saflar arasından geçip gidilmemelidir.

Çarşı, pazar, cami ve mescitlere temiz ve güzel elbise ile çıkılmalı, herkesin beğendiği güzel bir görünüme sahip olunmalıdır.

Erkekler, kadın kıyafetlerine benzer elbise giymemelidir.

Sokakta giderken yemek yenilmemelidir.

Her hâl ve tavırda, çok değerli ve güzel sıfatlar olan iffet ve edep elbiseleri giyilmelidir.

İnsanların hoşnutsuzluğunu ve nefretini kazanmaktan uzak bir anlayışla, doğru ve güzel bir şekilde hareket edilmelidir.

Çocuklardan, çok yaşlı kimselerden, itibar ve hürmet edilmeye layık olan insanlardan, hasta ve aciz olanlardan biriyle yol güzergahlarında karşılaşıldığında ve sıkıntılı bir durumda oldukları gördüğünde yardımlarına koşulmalıdır.

Surûrî son olarak, bu emir ve tavsiyelerinden dolayı Peygemberlerin Efendisi Hz. Muhammed (sas)'e daima salavât-ı şerife getirerek ona şükranlarımızı sunmamız, muhtaç ve fakir olduğumuzu ifade ederek iyilik, yardım ve şefaatlerini yalvarıp yakararak ve niyaz ederek talep etmemiz gerektiğini ifade eder. Tartışmalı da olsa şefaat talebi bir yana Peygamber Efendimizden yalvarıp yakararak iyilik ve yardım istenmesinin Kur'an'ın pek çok ayetine aykırı olduğu kanaatindeyiz. Zîrâ başta Fatiha suresi olmak üzere pek çok âyet-i kerîmede yardımın ancak Allah-u Teâlâ'dan isteneceği açıkça ifade edilmektedir.

3.23. ESERDE İSLÂM AHLÂKIYLA AVRUPA AHLÂKININ KARŞILAŞTIRILMASI

Eserde çok fazla olmasa da bazı konularda İslâm ahlâkıyla o dönemdeki Avrupa'nın ahlâk ve âdâpları karşılaştırılmakta, ortak ve farklı yönleri ele alınmaktadır. Şimdi bunları inceleyelim:

Allah-u Teâlâ tarafından insanoğlunu terbiye ve ıslah için gönderilen Tevrat, Zebur ve İncil'in hükmü kesin olarak kaldırılmış olan ve artık asılları olmayan bugünkü hallerinde bile insanın kulluğuna işaret eden, insanlar ile güzel ilişki kurarak ve onlarla iyi geçinerek Yüce Allah'ın rızasını kazanma ve iki cihanda da mutluluğa ulaşmayı emreden pek çok güzel nasihat ve etkileyici öğütün göze çarpmakta olduğunu ileri sürerek İslâm dini ile, tahrif olsalar dahi, bugünkü Tevrat, Zebur ve İncil'in bazı noktalarda ortak ahlâk anlayışına sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Yeryüzüne yayılmış olan insanların bir çok kola ve parçaya ayrılmış olduğunu, bunca kavim, din ve çeşitli mezheplerin ortaya çıkmış olduğunu ancak ahlâk konusunda birleştiklerini ifade eder. Örneğin, biri dünyanın bir köşesinde, diğeri öbür köşesinde bulunan ve aralarında lisan, memleket, soy ve milliyetçe pek çok farklılıkları olan iki insan veya iki kavim arasında yalancılığın yasaklanıp ayıplandığını, doğruluğun ise makbul kabul edilip övüldüğünü, aynı şekilde hırsızlığın yasaklandığını, adaletten ayrılmamanın takdir edilip meşru görüldüğünü, korkaklığın ayıplandığını ancak cesaretin beğenilip tercih edildiğini belirterek ahlâkî faziletlerin esasının bir olduğu kanaatini ortaya koyar.

Yaş veya makamca yukarıda bulunanların kendi üstündekilerine karşı göstermeleri gereken saygı ve hürmeti birleştirerek musafaha yapmaları gerektiğini, bu âdetin Avrupalılarda da olduğunu ancak esas olarak İslâm'ın yapılmasını istediği adetlerden olduğunu, taklit değil gerçek olduğunu belirtir. "Taklit değil gerçek" ifadesinden o dönemde böyle düşünen insanların da olduğu sonucu çıkmaktadır. Sürûrî burada, musafahanın bizzat İslâmî bir uygulama olduğunu vurgulamaktadır.

İslâm'ın zarif âdaplarından olan musafahayı yerine getirmek için musafaha ettiğimiz kişiye iğrenç ve kirli bir şey sunmuş olmamak için öncelikle ellerin temiz olması gerektiğini, tırnakların uzatılmayıp kesilmesi gerektiğini, nitekim Peygamber Efendimiz (sas)'in de tırnakların kesilmesini emrettiğini ifade ediyor. Buna mukabil Fransızların diş karıştırmak ve kitap kenarı kesmek için tırnakları uzattığını ve sonra da dostunun elini tuttuğunu ve bu durumun uygun olmadığını ifade ediyor. Uzatılmış olan tırnakların temizliğine çalışıldığının açıklandığını ancak tamamen temizlendiği iddiasında bulunulamayacağını, Avrupa'nın meşhur doktorlarının tıbbın ilerlemesi sayesinde bir süredenberi İslâmiyet'in güzel âdetlerinden olan tırnak kesme ve törpülemeyi tavsiye etmekte ve bizzât uygulamakta olduklarını iddia eder.

Avrupa âdâb-ı muâşeretinde geçerli olan "Antre" denilen izin isteme usulünün müslümanlar arasında eskiden beri var olduğunu, hatta ilâhi kitapta yer olan uyulması zorunlu bir görev olduğunu ileri sürer.

Avrupa'da insanları ziyaret etmek için bir kabul günü tahsîs edildiğini, bizde ise böyle bir adetin olmadığını, ziyaret olunacak kimsenin durumuna göre hareket edildiğini, görüşmeye uygun durumda olup olmadığına bakılarak yola çıkıldığını, samimi olunan dostlar müstesna olmak üzere ziyaret olunacak kişilerin tatil günleri ve boş zamanlarının dikkate alındığını iddia eder.

Ziyaret edilen yerde hazır bulunan ister tanıdık olsun isterse olmasın herkese selâm verilip hürmet edildiğini, Avrupalılarda ise dostluk ve selam vermek için mutlaka tanışık olmanın şart olduğunu ifade eder.

Avrupa'da tesettürün olmaması kadın ve erkeğin karışık olarak otel, apartman, pansiyon ve özel evlerde ikamet etmelerine; tiyatro, konser ve balolarda karışık olarak bulunmalarına

imkan sağlamakta, buralarda kendilerine özgü usûllere uygun bir tarzda tanışarak birlikte yaşama ve anlaşma zemini oluşturmakta olduklarını, memleketimizin eskiden beri var olan usûlüne göre ise o şekilde yerleşme, ikamet etme, karışık bir halde olma ve birlikte yaşamanın geçerli olmadığını, uygar ailelerimizin ayrı ayrı özel mekanlarda oturduğunu ve istirahat ettiğini, kalabalık ve karışık olmayacak şekilde yaşama ve anlaşma sayesinde sağlığını ve ahlâkını koruduğunu belirtir.

Müslümanlar arasında dostların seçiminin Avrupalılarda olduğu gibi yalnız tanışma yani tanıtma ve tanımaya bağlı olmadığını, araştırma ve tecrübelere bağlı önemli bir özellik olduğunu belirtir. Her merhaba denilen ve ismi öğrenilen, selam alıp verilen kimse ile araştırma yapmaksızın özel ve samimi bir dostluk elde edilemeyeceği kanaatini taşır.

Avrupa salonlarında filan mâdâm ve matmazelin filan mösyö ile aralarında gayri meşru ilişkileri ve anne babanın rızasına aykırı hareketleri oluyor tarzında anlatılanların bize göre yasaklanmış olup haram sözlerden olduğunu ve bu tür konuşmalardan kaçınmaya dikkat etmek ve özen göstermek gerektiğini ifade ederek hem yapılan davranışların uygunsuzluğunu hem de bu tür konularda konuşup dedikodu yapmanın yanlış olduğunu belirtmektedir.

Bazı ülkelerde yemeğe davetli değildir diyerek ziyaretçilerin sofradan uzak tutulduğunu, oysa bütün İslâm topraklarında konuk ve misafire özel odalar ve çadırlar açıldığını, buralarda akşam ve sabah misafirlerin eksik olmadığını, misafirperverliğin İslâm'ın en çok önem verdiği ahlâkî özelliklerden olduğunu, evlerimize vakitli veya vakitsiz olarak gelen misafire elimizden geldiği kadar hürmet ve saygı göstermemiz gerektiği gibi kendisine yemek yeme teklifinde de bulunduğumuzu, Cenâb-ı Rezzâk-ı Kerîm'in ihsân buyurduğu yiyeceklerden bizimle beraber konuk ve misafirlerin de faydalandığı kanaatinde bulunmaktadır.

3.24. ESERİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN ANALİZİ

Eseri din eğitimi açısından değerlendirirken dikkate alınan kriterler; amaç, konular, metotlar, değerlendirme ve ilkeler ışığında olacaktır.

3.24.1. Amaç

Amaç, eğitime konu olacak dersin hedefleridir.

Din eğitimi, günümüz din eğitimi literatüründe, bireyin dini davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve istendik değişme meydana getirme denemeleri süreci olarak tanımlanırken, bu tanımın kapsamına hem yaygın hem de örgün eğitim, yani formal eğitim girmekte, informal eğitim ise betimleme, açıklama ve kontrol altına alma açılarından imkansız olduğu için bu kapsama girmemektedir (Tosun, 2002: 23). Bu tanımdan hareketle Terbiye-i İslâmiyye'ye, Sultan II. Abdülhamid dönemi din eğitimi anlayışıyla birebir örtüşmekte olup belirlenen (istendik)

hedeflere hizmet ettiğinden dolayı Maarif Nezareti'nin kontrolü ve izniyle basılmış formal din eğitimine uygun bir materyal olarak görülebilir.

Terbiye-i İslâmiyye, hedef kitlesi olan müslüman toplumun istendik yönde (Kur'an, sünnet ve hakim siyasi anlayış çerçevesinde bir ahlâkî yaşam) değiştirilmesi için yapılan bir din ve ahlâk eğitimi çabasının ürünüdür.

Eserde din ve ahlâk eğitimine, ferdin çeşitli terbiye edici vasıtalarla, ruhen ve manen geliştirilerek Allah'ın buyruklarına boyun eğecek hale getirilmesi ve bununla ilgili gerekli bilgileri öğrenmesi ve özümsemesi (Yavuz, 1988: 52) çerçevesinde ele alındığı açıkça görülmektedir.

Eserde eğitimle öngörülen insan modeli; Allah'a, Hz. Peygamber'e ve ardından padişaha kayıtsız şartsız itaat eden, aynı zamanda dindar olan kimse şeklinde formüle edilmiştir.

Eğitim psikolojisi olarak, çocukları sadece sevmenin yeterli olmayacağı, bununla beraber davranış kazandırma sorumluluk ve faaliyetlerinin de üzerinde durmuştur. Anne-babanın oğluna ve kızına olan sevgisinin öpüp okşamak gibi şekilsel şeylerle açıklanamayacağını, hatta bu yolda kuru sevgiden zarar dahi görüleceğine işaret ederek, çocukların beslenmesinin ve terbiyesinin onların sorumluluğuna ve şefkatlerine emanet edilmiş bir görev olduğunu ifade etmektedir.

Din eğitimi, çocukların ve gençlerin, büyüklerin başta Dinî ve ahlâkî olmak üzere kültürel ve sosyal dünyalarına uyumlu bir şekilde katılmaları ve oraya uyum sağlamaları ile meşgul olur (Yavuz, 1988: 50). İslâm dini için düşündüğümüzde, Hz. Peygamber'den itibaren yüzyıllardır inanılan dinin eğitimidir. Terbiye-i İslâmiyye de bu dinin öğretilmesi gayesiyle yazılmış bir din ve ahlâk eğitimi kitabıdır.

İnanılan dinin eğitiminin temel amacı; çocuğun ilâhî iradeye uygun olarak yetiştirilmesine, insanların hayatın bütünlüğü içinde ilâhî iradeye uygun davranışlar geliştirmelerine yardımcı olmaktır (Cebeci, 1996'dan aktaran Tosun, 2002: 67). Bu yaklaşım dindarlık merkezlidir ve Terbiye-i İslâmiyye'nin, dindar ve devletine bağlı bireyler yetiştirme amacına hizmet eden bir eser olduğu söylenebilir.

Sürûrî, selamlaşma, musafaha, ziyaret v.s. gibi konuları ayet ve hadisler ışığında işleyerek hedef kitlesini eğitmek ve sonuçta içinde yaşadığı toplumla uyumlu hale getirmek istemektedir. Bu hususlarda nasıl davranacağını bilmeyen bir bireyin toplumda sıkıntı yaşayacağından hatta dışlanabileceğinden hareketle din ve ahlâk eğitiminin toplumsal temellerine vurgu yapmaktadır. Zîra eğitimden beklenen görevlerden birisi de yeni yetişen nesilleri toplumsallaştırması, toplumun sahip olduğu bütün davranış kurallarını benimsetmesidir. Dolayısıyla Sürûrî'nin o dönemde geçerli olan toplumsal kuralları işleyerek öğretmeye çalışmasının önemi açıkça görülmektedir.

Her millî eğitim sisteminin yetiştirmek istediği "insan tipi" vardır. Bu istek, o milli eğitim sisteminin şekil ve muhteva olarak belirlenmesinde önemli rol oynar. Buna milli eğitim politikası

da denilebilir (Tosun, 2002: 92). Terbiye-i İslâmiyye, Sultan II. Abdülhamid döneminde yazılmış bir kitaptır. O dönemin eğitim politikası Dinî bir nitelik taşıyordu ve eğitimin amacı başta Allah'a ve Hz. Muhammed'e itaat eden aynı zamanda halifeye de bağlı bireyler yetiştirmekti. Eğitim faaliyetleri bu amacı gerçekleştirecek şekilde icra ediliyordu. Ayrıca ders kitaplarının basımı Maarif Nezareti'nin iznine tabiydi ve belirlenen hedeflere uygun olan kitapların basılmasına müsaade ediliyordu. Terbiye-i İslâmiyye'nin basımına izin verilen kitaplardan biri olması o dönemin eğitim politikalarıyla bire bir örtüştüğü anlamına gelmektedir.

3.24.2. Konular

Konular, istenen hedeflere ulaşılması için belirlenen içeriktir.

Terbiye-i İslâmiyye'nin uzun bir giriş kısmından sonra sırasıyla şu konu başlıklarından oluştuğu görülmektedir:

1. Mukaddes Yüce Hilâfet Makamına Sadâkat ve İtaat
2. Çocukların Anne Baba ve Öğretmenine Karşı Görevleri
3. Baba ve Annenin Çocuklara ve Akrabaya Karşı Görevleri
4. Komşuluk Hakkı
5. Eşler Arasındaki Edepler ve Haklar
6. İslâm Sevgi ve Kardeşliği
7. Çalışma ve İş
8. Selâm
9. Tokalaşma
10. Ziyaret
11. Bayramları ve Mübarek Günleri Kutlama ve Ziyaretleşme
12. Söz ve Sohbet
13. Yemek
14. Sokaklarda Çarşı ve Pazarda Dikkat Edilmesi Gereken Adaplar

Surûrî'nin bu konu başlıklarını bir plan dahilinde mi yoksa rastgele sıralayarak mı ele aldığı konusunda bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak esere bütüncül olarak yaklaşıldığında ve o dönemin eğitim politikalarıyla birlikte değerlendirildiğinde seçilen konu başlıklarının rastgele değil, bilinçli bir şekilde ele alınıp işlendiği tahmin edilmektedir. Şöyle ki, çalışmanın giriş bölümünde detaylı bir şekilde ele alındığı gibi, o dönemde, devlete ve halifeye bağlı, çağın gerektirdiği bilgilere sahip, aynı zamanda Dinî değerlere bağlı nesillerin yetiştirilmesi eğitimin genel amaçları olarak belirlenmiş, din ve ahlâk öğretiminin bu amacın gerçekleştirilmesinde önemli bir vasıta olacağı düşüncesiyle hareket edilmişti. Maarif Nezareti'nin izniyle basılan din ve ahlâk eğitimi

niteliğindeki Terbiye-i İslâmiyye'nin belirlenen eğitim politikasına uygun olarak yazıldığı görülmektedir. Eserdeki konu başlıklarını detaylı bir şekilde inceleyecek olursak;

a. Allah'a karşı sorumluluğunun farkında olan dindar ve ahlâklı bireyler yetiştirme: Bu husus eserin giriş kısmında uzun uzun anlatılmıştır. Çalışmamızın sadeleştirme ve içerik analizi kısmında detaylı bir şekilde görülebilir.

Allah'a karşı sorumluluk, inanç, ibadet ve ahlâk ekseninde değerlendirilebilir. Eğitim sistemlerinin yetiştirmek istediği ideal insan profili zihnen, ruhen, manen ve bedenen sağlıklı bireyler yetiştirmektir. Bunların başında da manevi olarak bilişsel boyutu sağlıklı bireyler yetiştirmenin hem Allah'a hem de topluma karşı bir vazife addedilmesidir. Bilişsel olarak bireyin düşünme, anlama, anlamlandırma, analiz ve sentez yapabilme, olaylar arasında nedensellik ilişkileri kurabilme, benzerlik ve farklılıkları fark edebilme, eleştirel bir bakışa sahip olabilme ekseninde Allah'a karşı sorumluluğunu bilen ve Kur'an'ı bu bakış açısıyla okuyan bireyler yetiştirmektir. (Tekingür, 2022: 186).

b. Halifeye bağlı bireyler yetiştirme: Sürûrî, eserin ilk maddesini bu konuya ayırmış, "Mukaddes Hilafet Makamına Sadakat ve İtaat" başlığıyla halifeye itaat etmenin dinî bir vecibe olduğunu anlatmıştır.

c. Anne ve babasının haklarına riayet eden bireyler yetiştirme: İslâm dini insanın anne babasına itaat etmesini, onlara iyiliklerde bulunmasını, onlara karşı yumuşak davranmasını, öf dahi dememesini emretmiştir. Sürûrî de İslâm'a uygun olarak sırasıyla Allah'a ve halifeye itaatten hemen sonra "Çocukların Anne Babasına ve Öğretmenlerine İtaati" başlığıyla bu konuyu ele almıştır. Çocukların öğretmenlerine itaat hususu aynı başlık altında ancak sıralamaya göre anne babaya itaatten hemen sonra ele alınmıştır.

d. Çocuğunu dinen ve ahlâken iyi yetiştiren aynı zamanda akrabalarının da hakkını gözeten anne babalar yetiştirme hedefi: Dikkat edilirse konular dar çerçeveden geniş olana doğru ve önemine göre belli bir sıra halinde ele alınmaktadır. Bir çocuğun başta Allah'a, sonra sırasıyla halifeye, anne babasına karşı sorumluluklarını yerine getirebilmesi ancak dinen ve ahlâken iyi bir eğitim almasına bağlıdır ki bunu sağlayacak olan da anne babadır. Bu husus "Anne Babanın Çocuklarına ve Akrabaya Karşı Görevleri" başlığıyla yine çok detaylı bir şekilde ele alınmıştır. İslâm'ın en önemli emirlerinden biri de akrabayı gözetme, yardım etme, ilişkiyi daima sıcak tutma ve irtibatı koparmamadır. Bu önemli husus da yine aynı başlık altında ele alınmıştır.

e. Komşusunun hakkına riayet eden bireyler yetiştirme: Komşuluk hakkı da İslâm'ın üzerinde durduğu ve önem verdiği bir konu olarak ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

f. Mutlu ve huzurlu bir aile hedefi: Kanaatimizce eserin en önemli maddelerinden biri de "Karı Koca Arasındaki Haklar ve Edepler" başlığıyla bu konudur. Çünkü sağlıklı ve dindar bireyler ancak İslâm'ın emrettiği şekilde birbirlerinin hakkına riayet eden, sorumluluklarını

yerine getiren, dinen ve ahlâken kendilerini iyi yetiştirmiş karı kocanın olduğu bir ailede yetişir. Bunun için de öncelikle karı kocanın İslâm'a uygun bir şekilde eğitilmesi gereklidir. Sürûrî de karı koca arasındaki haklar ve adapları İslâm'a göre ele alarak mutlu ve huzurlu bir aile olmanın yolunu göstermektedir.

g. Bir başka Müslümanı kardeşi olarak gören ve onu seven bireyler yetiştirme: İslâm'a göre Müslümanlar kardeştir (Hucurat, 49/10). İslâmiyet kan bağından ziyade din bağına önem verir ve Müslümanlar arasında sevgi, muhabbet ve yardımlaşmayı emreder. Bir hadislerinde Hz. Peygamber " Hiçbiriniz, kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe tam iman etmiş olmaz (Buharî, İman, 7) " buyurarak İslâm kardeşliğinin imânî boyutuna dikkat çekmiştir. Konunun İslâm dinindeki öneminden dolayı Sürûrî, "İslâm Sevgi ve Kardeşliği" başlığı altında detaylı bir sunum yapmıştır. Meseleye din eğitimi biliminden yaklaşırsak bu madde II. Abdülhamid dönemi eğitim politikalarıyla da uyumludur. Zira Zengin'e göre Tanzimat'ta hâkim olan "Osmanlıcılık" politikası, o dönemde yerini "İslâmcılık" merkezli politikaya terk etmeye başlamıştır (2009, 32). Bu konunun eğitim politikasına uygun olduğu söylenebilir.

h. Çalışan, emek harcayan bireyler yetiştirme: İslâm dinî çalışmayı emreder; tembelliği ve başkasına yük olmayı da yasaklar. Bu hususu "Çalışma ve iş" başlığı altında güzel bir şekilde izah eder.

ı. Toplum içerisinde İslâm'a uygun davranışlar sergileyen bireyler yetiştirme: Selâmlaşma, tokalaşma, ziyaretleşme, bayramlaşma, mübarek günleri kutlama, konuşma, sokak-çarşı-pazarda dolaşma gibi bir toplumda bireyler arası iletişimin en yoğun yaşandığı hususlarda da İslâm dîni bir takım kurallar ve prensipler belirlemiş, emir ve tavsiyelerde bulunmuş ve bunun neticesinde mutlu ve huzurlu bir toplum oluşturmayı hedeflemiştir. Bu konuda Müslüman bir bireyden istenen, İslâm'ın uygun gördüğü şekilde hareket etmesi ve sağlanacak olan toplumsal huzura katkı sağlamasıdır. Sürûrî de bu konuların her birini ayrı ayrı başlıklar altında ele alarak işlemiştir.

i. Yeme ve içme hususunda ölçülü ve bilinçli bireyler yetiştirme: İslâm dîni hayatın hiçbir alanında boşluk bırakmamış, her konuda bir takım kurallar ve prensipler koymuş, emir ve tavsiyelerde bulunmuştur ki bunlardan biri de yemek yeme ve su içme adabıdır. Sürûrî, "Yemek" başlığı ile ele aldığı bu konuya hem Dinî, hem sosyal, hem de sağlık açılarından yaklaşarak müslüman bireye yemek ve içmek hususlarında İslâmî bir perspektif, bilinç ve davranış kazandırmayı hedeflemiştir.

Sonuç olarak; Nazif Sürûrî Terbiye-i İslâmiyye'de, insanın öncelikle bireysel boyutuyla Allah'a karşı sorumlu bir kul olduğunu hatırlatıyor. Halifeye bağlanmanın ve itaat etmenin gerekleri üzerinde durarak sorumlu bir vatandaş olması gerektiğini belirtiyor. Çocuğun anne babasına karşı, anne babanın çocuğuna karşı, eşlerin birbirine karşı görev ve sorumluluklarını ele alarak mutlu ve huzurlu bir aile olmanın yollarını gösteriyor. Toplum içerisinde yaşayan insanın

uyması gereken kuralları ve prensipleri ortaya koyarak bireyin topluma entegre olarak sosyalleşmesini ve böylece huzurlu bir toplumun oluşmasını hedefliyor. Çalışma konusunu ele alarak insana çalışması gerektiğini, çalışmadan hiçbir başarının ve kalkınmanın olmayacağını, hiçbir şeyin kendiliğinden gerçekleşmeyeceğini gösteriyor. Yemek konusunu da çeşitli açılardan ele alarak bu konuda İslâmî bir bilinç ve davranış kazandırmak istiyor.

Burada diğer bir husus, bu maddelerin din ve ahlâk eğitimi açısından yeterli olup olmadığı sorusudur. Elbette din ve ahlâk eğitiminin konu alanı sadece yukarıdaki maddelerden ibaret değildir. Ancak din ve ahlâk eğitiminin bütün konularını da içine alacak bir eser yazmanın zorluğu yanında Terbiye-i İslâmiyye'de olduğu gibi, belirlenen hedef doğrultusunda buna uygun sınırlı konuları ele alarak yazmanın, din eğitimini planlı ve programlı yapma açısından daha isabetli olacağı düşünülmektedir. Nitekim Nazif Surûrî, kitabın önsözünde bu eseri, insanları halifelik makamına celbetmeye yani bağlı olmaya ve hayırlı işleri yapmaya davet etme amacıyla yazdığını belirtmekte ve eserini hedefine uygun bir içerikte oluşturmaktadır.

3.24.3. Metotlar

Metotlar, hedeflere ulaşmak üzere işlenen konulara uygun yöntem, teknik ve yaklaşımlardır. Din eğitimi, temelde inanılan dinin eğitimidir (Tosun, 2002: 8). Terbiye-i İslâmiyye'nin, içeriği itibariyle, İslâm ahlâkı niteliğinde bir din ve ahlâk eğitimi kitabı olması karakteri öne çıkmaktadır. Din eğitimi; iman, ibadet ve ahlâk eğitimini içermekle beraber, bu eserde ibadet konusuna neredeyse hiç değinilmemiş, iman ve ahlâk ekseninde bir eğitim programı öne çıkmıştır. İmanla ilgili hususlar işlenirken ahlâki davranışların pratik karşılıkları üzerinden, uhrevi mükâfat ve ceza eksenli yorumlar yapılmıştır.

Din eğitiminin neliğinden amaçlarına, muhtevalarına, metotlarına kadar her şey dinin ana kaynaklarından hareketle belirlenmelidir. Dinin ana kaynakları İslam dini için Kur'an, sünnet ve bunlara ilaveten geleneksel görüştür. Nitekim Terbiye-i İslâmiyye bu ilke ışığında kaleme alınmıştır. Zira ele alınan bütün konular âyetler ve hadîsler merkeze alınarak ve geleneksel anlayış yansıtılarak işlenmiştir.

Dinî eğitim ve Din eğitimi kavramları arasında ciddi bir fark vardır. Dinî eğitim, eğitimin tamamının dinî özellikli olmasına işaret ederken, din eğitimi örgün ve yaygın eğitim içerisindeki din ile ilgili eğitim süreçlerine işaret etmektedir (Tosun, 2002: 24). Terbiye-i islâmiyye'nin adından da anlaşılacağı üzere dinî eğitim kapsamına girdiği söylenebilir.

Din pedagojisinin ilk sorusu: "Çocuğuma ne söylerim?" dir. Konusu ise dinin kaynakları ile insanın (öğrencinin) karşılıklı kategorik ilişkilendirme sürecidir (Tosun, 2002: 69). Terbiye-i İslâmiyye'de, çocuğa (kişiye) ne kazandırılması gerektiği hususunda bir müfredat önerilerek bu temel soruya cevap verme gayreti ortaya koyulmaktadır.

Terbiye-i İslâmiyye, din ve ahlâk eğitimi açısından normatif-dedüktif yönteme uygun tarzda yazılmış bir eserdir. Bu yöntem, belli normları esas alan ve bu normlardan tümdengelim yoluyla sonuca ulaşmaya çalışan bir yöntemdir. İnanç, fikir ve davranış normlarını bir üst değer olarak kabul eden bir yaklaşımdır. Bu anlayışa göre din eğitiminin bütün boyutlarında o dinin kutsal metinlerinde ve geleneğinde yer alan normlar esas alınmalıdır. Böyle bir anlayışta öğretmen, öğretmesi gereken davranışları kesin, mutlak doğrular olarak verir. Normatif-dedüktif yöntem, eğitimde ve din eğitiminde kullanılan en eski yöntemdir. Konu ve öğretmen merkezlidir (Tosun, 2002: 74).

Sürûrî, Terbiye-i İslâmiyye'de, ahlâki kavramları tanımlayarak, analiz ederek onların kökenleri ve pratik hayattaki karşılıklarını göstermekte, kutsal metinlere (ayet ve hadislere) olduğu gibi, bir bütünlük içerisinde yer vermektedir. Bu yönüyle eserde deskriptif ahlâk eğitimi özelliği görülmektedir, ancak belirli ahlâkî kuralların kesin doğrular olarak önerilmesi, eserin daha çok normatif ahlâk eğitimi esas alınarak yazıldığını belirgin olarak ortaya koymaktadır.

Terbiye-i İslâmiyye'de kullanılan kavramlar ve bu kavramlara yüklenen anlamların kutsal metinlere ve geleneğe ugun olarak tanımlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Surûrî, konularını temellendirirken başta âyet-i kerîmeler olmak üzere, hadîs-i şeriflere, sahabe sözlerine, geleneksel islâm anlayışına yer vermiş; anlatımı zenginleştirmek için neredeyse her konu başlığı altında Farsça, Osmanlıca ve Arapça şiirler kullanmıştır.

3.24.4. Değerlendirme

Değerlendirme, hedeflere ulaşılıp ulaşılmadığının tespit edilmesidir.

Terbiye-i İslâmiyye'nin içeriğinde böyle bir amaç olmadığı gibi değerlendirme daha çok öğretmen faaliyetidir. Yapılan bir eğitimin neticesinde gözlem yaparak veya soru sorarak hedeflere ulaşılıp ulaşılmadığına dair bir değerlendirmede bulunulabilir. Ancak elimizde böyle bir değerlendirme yapma imkanı bulunmadığından bu eserle belirlenen hedeflere ulaşılıp ulaşılmadığının tespiti ile ilgili herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

3.24.5. İlkeler

İlkeler, eğitim ve öğretimde belirlenen hedeflere ulaşılabilmesi için gözönünde bulundurulması gereken prensiplerdir.

3.24.6. Amaca Dönüklük İlkesi

Öğretim etkinliğinin belirlenen amaçlara uygun olmasıdır. Eğitim programlarında üç temel amaç vardır:

Uzak Amaç: Devletin eğitim politikası

Genel Amaç: Uzak amaçlar doğrultusunda belirlenen okulların amaçları

Özel Amaç: Genel amaçlar doğrultusunda belirlenen derslerin hedefleri. Her ders, kendi hedeflerini gerçekleştirirken, okulun genel amacına ve devletin eğitim politikasının gerçekleşmesine katkıda bulunmak zorundadır (Aydın, 2007:12-13). Terbiye-i İslâmiyye, Sultan II. Abdülhamit dönemi eğitim politikalarıyla birebir örtüşmekte ve bu yüzden Maarif Nezaretini'nin basımına izin verilmi bir din ve ahlâk eğitimi kitabıdır. Ünite ve Konular bölümünde de ayrıntılı olarak ele alındığı gibi eserdeki amaç; Allah'a karşı sorumlulularını yerine getiren dindar bir kul, Ulu'l-emr olan padişaha itaat eden iyi bir vatandaş, kendi ailesiyle, komşularıyla ve diğer insanlarla iyi geçinen, onların haklarına riayet eden İslâm kardeşliği şuuruyla hareket eden bireyler yetiştirmektir. Eserin bu amaçlara uygun olarak yazıldığı görülmektedir.

3.24.7. Öğrenciye Görelik İlkesi

Öğretim etkinliklerinin öğrencinin gelişim seviyesine uygun olarak yürütülmesi gerekir. Bu uygunluk sağlanamadığı taktirde yapılan öğretimin öğrenci üzerinde hedeflenen etkiyi gerçekleştirmesi beklenemez Türkyılmaz (1966'dan aktaran Aydın, 2007: 14). Terbiye-i İslâmiye'nin okullarda okutulmak için yazılıp yazılmadığı bilgisine ulaşılamamıştır. O yüzden kesin olarak bir sonuca ulaşmak mümkün görünmemektedir. Ancak eserin çok uzun bir girişle başlaması okullarda ders kitabı olarak okutulmak gayesiyle yazılmış olmasından ziyade yetişkinler için yazıldığı ihtimalini güçlendirmektedir. Okullarda okutulmak üzere yazıldığı gözönünde bulundurularak bir değerlendirmede bulunulacak olursa, en az lise veya üniversite seviyesinde olduğu izlenimi oluşmaktadır.

3.24.8. Aktiflik İlkesi

Bu ilkeye göre etkinlikte bulunan bizzat öğrencinin kendisidir. Öğretmen, öğrencinin etkinliklerini yöneten ve kontrol eden bir rehberdir (Aydın, 2007:15). Terbiye-i İslâmiyye, öğrenci değil öğretmen ve konu merkezli olarak yazılmıştır. Ahlâkî ilkeler İslâm'ın ana kaynakları olan Kur'an ve hadislerle delillendirilerek uyulması ve uygulanması gereken kesin doğrular şeklinde ele alınarak işlenmiştir.

3.24.9. Somuttan Soyuta İlkesi

Çocuklar veya zihnî düzeyleri çocuklara yakın olan halk, öğrenme faaliyetlerinde daha çok duyulara dayanır. Öğrenmek istedikleri şeyleri gözleriyle görmek, kulaklarıyla duymak, kısaca bütün duyularıyla algılamak isterler. O yüzden eğitimcinin herhangi bir konuyu öğrencilerine öğretirken bu ilkeyi gözönünde bulundurması gerekir (Fersahoğlu, 1996: 586). Esere bütüncül olarak baktığımızda bu ilkenin gözönüne alındığı görülmektedir. Örneğin, ekmeğin yapılmasını;

tarlanın sürülmesi, nadasa bırakılması, tohum atılması, biçilmesi, samanından ayrılması, tanelendirilmesi, tarladan kaldırılması, değirmende öğütülmesi, yoğurulması, mayalandırılması ve pişirilmesi gibi süreçlerle somut olarak anlatmakta, çalışma ve gayret olmadan ekmek yapılamayacağını belirtmekte ve buradan yola çıkarak neden çalışmamız gerektiğini, çalışmanın bütün boyutlarını detaylarıyla birlikte aktarmaktadır.

3.24.10. Bilinenden Bilinmeyene İlkesi

Yeni öğretilecek her şeyin, öğrencinin bildiği şeylerden başlayarak öğretme ilkesidir (Aydın, 2007: 18). Bir konu işlenirken önce konuyla doğrudan veya dolaylı olarak ilgisi olan bilgilerden işe başlamalı, daha sonra bilinmeyene doğru ilerlemelidir. Eski bilgiler üzerine bina edilecek yeni bilgiler böylece daha sağlam bir temele oturmuş olur (Fersahoğlu, 1996: 591). Eserin genel olarak bu ilkeye uygun olarak yazıldığı söylenebilir. Örneğin Sürûrî, Karı-koca arasındaki edepler ve haklar başlıklı maddede öncelikle Allah (c.c.)'ın karı ve kocayı insan neslinin soy ve üreme vesilesi kıldığını, insanlığın mutluluğunun bu iki asıl unsurun güzel anlaşması ve uzlaşmasıyla meydana geldiğini ifade ederek konuya giriş yapmış ve daha sonra karı ve koca arasındaki edep ve hakları detaylarıyla birlikte anlatmıştır.

3.24.11. Hayata Yakınlık İlkesi

Ders konuları, anlatım sırasında verilen örnekler hayatın içinden seçilmelidir. Çocuklara öğretirken kullanılan dil ve oluşturulan sosyal ortam, gerçek hayata yakın olmalıdır (Aydın, 2007: 18). Eserin bu ilkeye uygun olarak yazıldığı söylenebilir. Ele alınan konuların teorik anlatımı yapıldıktan sonra gerçek hayattaki karşılıkları örneklerle izah edilmiş, uyulması ve uygulanması gereken bilgiler bu ilke ışığında sunulmuştur. Örneğin "Selam" maddesi işlenirken, öncelikle selam kavramının mana ve kökenine dair bilgiler verildikten sonra İslâmiyet'de selâmın yeri ve önemi ayet ve hadislerle izah edilmekte, bu şekilde teorik yapısı oluşturulduktan sonra selamın gerçek hayattaki yansımaları, nasıl uygulanması gerektiği detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

3.24.12. Bütünlük İlkesi

Çocuk bedensel ve ruhsal kuvvetler bakımından bir bütün olarak ele alınmalı ve her yönü dengeli olarak eğitilmelidir. Aksi durumda dengesiz, hem topluma hem de kendine zararlı olacak insanlar yetiştirilmiş olur (Aydın, 2007: 18-19). Eser, din ve ahlâk eğitimi üzerine yazıldığı için daha çok ruhsal, yani manevi yönü ağır basan bir eğitim öngörmektedir. Ancak eserin gerek "Giriş" kısmında, gerekse "Baba ve annenin çocukları üzerindeki görevleri" maddesinde insanın hem maddi hem de manevi yönünün olduğundan bahsedilmekte, çocukların her iki yönden

bakılmasının, yetiştirilmesinin ve eğitilmesinin anne ve babanın sorumluluğuna bırakılmış bir görev olduğu ifade edilmektedir.

3.24.13. Otoriteye İtaat İlkesi

Eğitimin en öneli görevlerinden biri çocukları sosyalleştirmektir. Bu sosyalleştimenin içinde anne baba, okul yönetici ve öğretmenleri, yönetmelikler, din, ahlâk, gelenek, töre gibi güçleri tanımalı ve saygı göstermelidir. Bunun yanında çocuğa, kendi kararlarını verebilmesi, kritik durumlarda özgür kalabilmenin, bağımsız kararlar verebilmenin mutluluğu ve sorumluluğu da verilmelidir (Aydın, 2007: 19). Terbiye-i İslâmiyye'nin tahminimizce yazılma gayesi zaten Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getiren dindar bir kul, halifeye itaat eden iyi bir vatandaş, anne babasına, öğretmenlerine, komşularına, akrabalarına ve din kardeşlerine karşı görev ve sorumluluklarının farkında olan ve bu bilinçle hareket eden bireyler yetiştirmektir. Bu açıdan "Otoriteye itaat" ilkesine uygun olduğu söylenebilir.

3.24.14. Güncellik İlkesi

Öğretim program ve etkinliklerinin hayata uygun güncel konular ve olaylardan seçilerek planlanması ve uygunlanmasıdır (Aydın, 2007: 20). Eserde ele alınan bütün konuların o dönemin toplumsal hayatında geçerli olan ahlâkî ve Dinî yaşantıya uygun olanlar arasından seçilerek ele alındığı ve öğretilmeye çalışıldığı görülmektedir.

3.24.14. Ferdî Farklılıklar İlkesi

Allah herkesi aynı güç ve kabiliyette yaratmamıştır. Bazı insanlar duyma ve sezme açısından, bazıları düşünme ve akıl yürütme açısından, bazıları ise ezberleme açısından daha yetenekli olabilir (Fersahoğlu, 1996: 578) Dolayısıyla eğitim ve öğretimin bu ilkenin de dikkate alınarak yapılması gerekmektedir. Eserin anlatım üslubuna baktığımızda; konuların öncelikle teorik olarak temellendirildiğini, ayet ve hadislerle delillendirildiğini, güncel örneklerle detaylandırıldığını, şiirlerle ve bazı veciz sözlerle süslendiğini, yer yer edebî sanatlarla kuvvetlendirildiğini ve böylece çok zengin bir anlatımla işlendiği görülmektedir. Bu durum, eserin "Ferdi farklılıklar ilkesi"ne kısmen de olsa uygun olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

3.24.15. Hürriyet İlkesi

İslâm dini, insanları tercihlerinde özgür bırakmış, bunun karşılığı olarak da ona sorumluluk yüklemiştir. İnsan kendi hür iradesiyle hayatını yaşamakta, tercihlerde bulunmaktadır. Bunun neticesinde yaşadıklarından ve tercihlerinden dolayı sorumlu olduğu ve bir gün mutlaka hesaba

çekileceği pek çok ayette bildirilmektedir. Dolayısıyla eğitim öğretim faaliyetlerinin bu ilke gözönünde bulundurularak yapılması, konuların hürriyet ve sorumluluk ekseninde işlenilmesi gerekir. Terbiye-i İslâmiyye'de ahlâkî ilkeler anlatılırken kesin doğrular olarak sunulmakta, tartışmaya açılmamaktadır. Ancak uyulması ve uyulmaması gereken kurallar ortaya konulduktan sonra hem dünya hem de ahirette olumlu ya da olumsuz, mükafat ya da ceza şeklinde bir sonucunun olduğu belirtilmekte, böylece konular, iki şeçenek birlikte verilerek bir tercihte bulunulması gerektiğini ifade edecek şekilde işlenmektedir. Bu yönüyle eserin "Hürriyet ilkesi"ne uygun olduğu ifade edilebilir.

SONUÇ

Bütün toplumlar, sahip olduğu maddi ve manevi değerlerini eğitim ve öğretim faaliyetleriyle toplum bireylerine aktarma gayreti içerisinde olmuştur. Bu faaliyet alanlarından birisi de bir toplumun temel yapı taşlarından birini oluşturan din ve inanç hususudur. Her toplum sahip olduğu din ve inancın kabul edilmesi ve yaşanması için çeşitli şekil ve yöntemlerle din eğitimi faaliyetlerini yürütür ve daha sonra gelecek nesle aktarmanın gayreti içerisinde olur.

İslâm'da dinin ana bölümlerinden biri olan ahlâk da din eğitimi ve öğretimi faaliyetleri kapsamında yapılan çalışma alanlarından biridir. İnsanın kendisi de dâhil tüm varlıklara karşı görevlerini yerine getirmesi için sahip olması gereken olumlu özelliklerin tümüne verilen addır. İslâmiyet'in sunmuş olduğu hayat tarzını anlatmak içinse "İslâm Ahlâkı" ifadesi kullanılır. İslâm ahlâkının kaynağı Kur'an ve sünnettir.

İslâm'da din ve ahlâk eğitimi Kur'ân'ın nüzulü ile başlar ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerek İslâmî devletlerin eğitim politikası olarak gerekse kendisini bu işe adamış veya bu işi meslek edinmiş kişilerin özel gayretleriyle günümüze kadar devam etmiştir.

Din ve ahlâk eğitiminin en önemli alanlarından biri de bu konuda eserler yazarak bu sürece katkı sağlanmasıdır. Bu eserlerden biri de çalışmamızın konusunu oluşturan, Nazif Sürûrî tarafından kaleme alınan İslâm ahlâkı niteliğindeki "Terbiye-i İslâmiyye" dir. H. 1326 (m. 1908) yılında Sultan II. Abdülhamid'in son zamanlarında Maarif Nezareti'nin izniyle basılan eser, yazıldığı dönemin eğitim politikasını da yansıtmakta, sadece Dinî değil aynı zamanda siyasî ahlâk ve vatandaş profili de çizmektedir.

II. Abdülhamit döneminde, devlete ve halifeye bağlı, çağın gerektirdiği bilgilere sahip, aynı zamanda Dinî değerlere bağlı nesillerin yetiştirilmesi eğitimin genel amaçları olarak belirlenmiş, bu amaçları gerçekleştirme gayesiyle özellikle okullarda hedeflenen amaçlar doğrultusunda bir eğitim öğretim faaliyeti yürütülmüş, sadece Maarif Nezareti'nin basılmasına izin verdiği ders kitapları bu hedef çerçevesinde okutulmuş, okullarda müstakil ahlâk dersi müfredata konulmuş, zamanla ders saatleri arttırılmış, gerek okullarda okutulmak üzere gerekse genel olarak ahlâklı bireyler yetiştirmek için ahlâk risaleleri yazdırılarak veya Maarif Nezareti'nin belirlediği ölçülere uygun olarak yazılan ahlâk risaleleri basılmıştır. Bu dönemde Maarif Nezareti'nin onayından geçerek basılmasına izin verilmiş ahlâk risalelerinden biri de Terbiye-i İslâmiyye'dir.

Nazif Sürûrî tarafından insanları Halifelik makamına bağlı olmaya ve hayırlı işleri yapmaya davet etme amacıyla yazılmış olan bu eser önemli bir İslâmî din ve ahlâk eğitimi kitabıdır.

24 Ocak 1908 yılında yazımı tamamlanmış olan eserin ana metinleri Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olup, konularına göre yer verdiği dize ve dörtlüklerden oluşan şiirlerin büyük bir kısmı Farsça'dır. Giriş kısmıyla birlikte toplam 14 bölümden oluşmaktadır.

Konu başlıklarını belli bir plan dahilinde sıraladığı gözlenmekte olup ele aldığı konuları anlaşılır ve sade bir dille ancak detaylı bir şekilde işlemiş, ayet, hadis, şiir ve atasözleriyle destekleyerek insanların istifadesine sunmuştur.

II. Abdülhamit dönemi eğitim politikalarıyla bire bir örtüşmekte olan Terbiye-i İslâmiyye'nin okullarda ders kitabı olarak okutulup okutulmadığına dair yoğun bir belgesel tarama yapılmasına, o dönemle ilgili yapılan çalışmalardan ulaşılabilenler tek tek incelenmesine rağmen herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

Terbiyye-i İslâmiyye, bir ahlâk kitabı olarak o dönemin eğitim anlayışına uygun olarak ele aldığı konularla Allah'a iyi bir kul, Peygamber Efendimize hayırlı bir ümmet ve halifeye de itaat eden, bağlı olan dindar bireyler yetiştirme amacı taşımaktadır.

İslâm ahlâkına uygun olarak yazılmış bir ahlâk kitabıdır. Çünkü ele aldığı bütün konuları âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şeriflerle delillendirerek işlemekte, Hz. Ömer, Hz. Ali gibi râşid halifelerin görüşlerine yer vermekte, kitabı yazarken İslâm'ın ana kaynaklarına başvurarak yazdığını bizzat önsözde ifade etmektedir.

Sürûrî, Mevlana'nın Mesnevi'sinden ve Sadi'den alıntıladığı veya kaynak belirtmeksizin kullandığı çoğunluğu Farsça olan şiirlerle konuların anlatımını süsleyerek zenginleştirmektedir.

Sürûrî, konularını temellendirirken hem ayetlerden hem de hadîs-i şerîflerden faydalanmakta, ancak bunları kullanırken kaynakların ayrıntılı bilgisini vermemektedir. Şiirlerin kullanımında da benzer bir yol izlemekte, bazı şiirlerin kime ait olduğu ve hangi eserde olduğu belirtilmekte ancak bazı şiirlerin kime ait olduğu zikredilmemektedir. Kime ait olduğu belirtilmeyen şiirlerin Nazif Sürûrî'ye ait olduğu tahmin edilmektedir. Zira onun edebî vasfının olduğu ve edebiyat alanında eserler yazdığı bilinmektedir.

Terbiye-i İslâmiyye'nin bir diğer özelliği de teorik değil pratik ahlâk çerçevesinde yazılmıştır. Eserde nasıl öğreteceğimizden ziyade ne öğreteceğiz anlayışı hâkimdir. O yüzden metot üzerinden değil, direk olarak nelerin kazandırılması gerektiği üzerinden bir eser yazılmıştır.

Eserde dikkat çeken başka bir özellik bireysel ahlâkdan ziyade toplumsal ahlâk ilkesiyle yazılmış olmasıdır. Yani bireylerin sahip olması veya sahip olmaması gereken ahlâkî özelliklerin yerine toplumsal bir varlık olan bireyin başta Allah'a karşı kulluk görevleri hatırlatılmakta, halifelik makamına itaatin gerekliliğinden bahsedilmekte, sonra da yakından uzağa doğru çevresiyle ilgili dikkat etmesi gereken ahlâki davranışları dinin ana kaynaklarından faydalanarak ortaya koymaktadır.

Eserde yer alan ahlâk anlayışı günümüz ahlâk anlayışıyla benzer karakteristik özelliklere sahiptir. Ancak siyasi ve toplumsal yapının değişmesiyle bazı konularda ahlâk anlayışının da değiştiğini görmekteyiz. Bunun en güzel örneği hilafet konusudur. Hilafet bir zamanlar ahlâkın konusu iken bugün daha çok demokrasi eksenli ahlâk anlayışının kabul edildiği söylenebilir. Bu açıdan hilafet konusunu dışarıda tutmak kaydıyla Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bir din ve ahlâk eğitimi kitabı olan bu eserin günümüz Türkçesiyle sadeleştirilerek insanların istifadesine sunulmasının din ve ahlâk eğitimine ciddi bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Akseki, A. H., (1991), Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı, (2. Baskı), Nur Yayınları, Ankara

Aydın, M. Z., (2012), "Ailede Din Eğitimi", *Din Eğitimi,* (1. Baskı), ed. Recai Doğan, Remziye Ege, Grafiker Yayınları, Ankara

Aydın, M. Z., (2007), Din Öğretiminde Yöntemler, (3. Baskı), Nobel Yayınları, Ankara

Bilgin, B. ve Selçuk, M., (1997), Din Öğretimi, (3. Baskı), Gün Yayıncılık, Ankara

Bilgin, B., (1998), Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, Gün Yayıncılık, Ankara

Cebeci, S., (1996) Din eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi, Akçağ Yayınları, Ankara; s. 29'dan aktaran Tosun, C., (2002) Din Eğitimi Bilimine Giriş, Pegem A Yayıncılık, Ankara

Cebeci, S., (2003), Dinî İletişim, İz Yayıncılık, İstanbul

Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, (H., Karaman, M., Çağrıcı, İ. K., Dönmez, S., Gümüş), (2007), DİB Yayınları, Ankara

Doğan, N., (1994), Ders Kitabı ve Sosyalleşme (1876-1918), (1. Baskı), Bağlam Yayıncılık, İstanbul

Döndüren, H., (2003), İnsanlığa Son Çağrı Kur'an-ı Kerim Yüce Meali ve Açıklaması, (1. Baskı), Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, İstanbul

Erdem, H., (2010), Problematik Olarak Din Felsefe Münasebeti, (4. Baskı), Hü-Er Yayınları, Konya

Erdem, H., (2012), Bazı felsefe Meseleleri, (3. Baskı), Hü-Er Yayınları, Konya

Fersahoğlu, Y., (1996), Kur'ân'da Zihin Eğitimi, Marifet Yayınları, İstanbul

Gövsa, İ. A., (1933), "Sürurî Paşa", *Meşhur Adamlar Hayatları-Eserleri* , C. IV, Haz. Sedat Simavi, İstanbul

Karasar, N., (2012), Bilimsel Araştırma Yöntemi, (23. Baskı), Nobel Yayıncılık, Ankara

Kılıç, R., (2008), "İslâm Ahlâkı", *İslam'a Giriş Evrensel Mesajlar",* (1. Baskı), ed. Mehmet Paçacı, DİB Yayınları, Ankara

Kodaman, B., (1991), Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, (2. Baskı), TTK Basımevi, Ankara

Peker, H., (1991), Din ve Ahlâk Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları, Eser Matbaası, Samsun

Poyraz, H., (2007) "Ahlâk Dili Üzerine Felsefe", *Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlâk,* (1. Baskı), ed. Recep Kaymakcan, Mevlüt Uyanık, DEM Yayınları, İstanbul

Sürûrî, G., (1983), Kıldan İnce Kılıçtan Keskince, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul

Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, (1415/1994), El-Mu'cemu'l-Kebîr, (Thk: Hamdi b. Abdi'l-Mecîd), Dâru's-Sümey'i Matbaası, Riyad

Sürûrî, N., (h. 1334), Son Fırsat, Keteon Matbaası, İstanbul

Sürûrî, N., (h. 1326), Terbiye-i İslâmiyye, İkdam Matbaası, İstanbul

Tekingür, S., (2022), Kur'ânî ve Aklî Düşünme Süreçleri, İksad Yayınevi, Ankara

Tosun, C., (2002), Din Eğitimi Bilimine Giriş, (2. Baskı), Pegem A Yayıncılık, Ankara

Türkyılmaz, Ş., (1966) Öğretim Metodu ve Uygulama, Ankara; s. 107'den aktaran Aydın, M. Z., (2007) Din Öğretiminde Yöntemler, Nobel Yayınları, Ankara

Uyanık, M., (2006), "Bireysel Ahlâk", *İslam'a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar,* (1. Baskı), ed. Bünyamin Erul, DİB Yayınları, Ankara

Yavuz, K., (1988), Günümüzde Din Eğitimi, Çukurova üniversitesi Yayınları:1, Adana

Zengin, Z. S., (2009), II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi, Çamlıca Yayınları, İstanbul

Zengin, Z. S., (2012), "İslâm Din Eğitiminin tarihsel Gelişimi", *Din Eğitimi,* (1. Baskı), ed. Recai Doğan, Remziye Ege, Grafiker Yayınları, Ankara

Dergiler

Aydın, Ş., "Eğitim Tarihi Araştırmaları Üzerine Notlar", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi,* 1998, (5), ss. 83-98

Çakan, İ. L., Güzel Ahlâk Olgun İman Demektir, *Altınoluk Dergisi,* 2014, (335), s. 14

Çalışkan, A., Edebiyat Teorisi Üzerine-2: Yöntemleri, Kaynakları ve Tarihçesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 4/2011, (16), ss. 100-119

Erdem, H., "Osmanlı'da Ahlâk ve Bazı Ahlâk Risaleleri", *Selçuk Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi,* 2000, (10), ss. 25-64

Gündüz, A., "Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Kayserili Müslim ve Gayrimüslim Memurların Aldıkları Madalya, Rütbe ve Nişanlar (M. 1879-1909)", *Hıstory Studies,* 2011, (3), ss. 123-145

Gündüz, M., "II. Abdülhamit Dönemi Eğitimi ve İdeolojisi Üzerine Tartışmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 6/2008, (12), ss. 243-286

Öztürk, F., "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ahlâk Kitapları", *Kebikeç,* 1998, (6), ss. 31-39

Toska, Z., "Haremden Kadın Partisine Giden Yolda Kadın Dergileri", *Defter Dergisi,* 1994, (21), ss. 117-142

Uzunçarşılı, İ. H., "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten,* 37/1971, (138), ss. 245-302

Ak, M., "Manavgat'ta Bir Âyân Ailesi Tugayoğulları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 3/2010, (12), s. 29

Yazıbaşı, M. A., "Klasik Osmanlı Döneminden Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlâk Eğitim ve Öğretimi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 3/2014, (4), ss. 761-780

Yayınlanmamış Lisansüstü Tezler

Ceylan, H., (2008) *Malumat Mecmuası (25-50 Sayılar) İnceleme ve seçilmiş Metinler,* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara (Türkiye)

Kaloğulları, H., (2008), *Malumat Mecmuası (51-75 Sayılar) İnceleme ve seçilmiş Metinler,* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara (Türkiye)

Nalbantoğlu, S. C., (2008), *Kadı Abdurrahman Paşa'nın Siyasi Hayatı*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Ankara (Türkiye)

Tetik, İ., (2009), *II. Abdülhamit Dönemi Ahlâk Kitapları (Risâle-i Ahlâk, ilm-i Ahlâk ve Bergüzâr-ı Ahlâk) Üzerine Bir İnceleme,* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta (Türkiye)

Ansiklopedi ve Sözlükler

Ahmed Muhammed b. Hanbel, (1992), (2. Baskı), *Müsned,* C. 21-23, Çağrı Yayınları, İstanbul

Buharî, (1992), *Sahîhu'l-Buharî,* (2. Baskı), C. I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul

Diyanet İşleri Başkanlığı, Dinî Kavramlar Sözlüğü, (F., Karaman, İ., Karagöz, İ., Paçacı, M., Canbulat, A., Gelişgen, İ., Ural), (2006) DİB Yayınları, Ankara

Ebu Dâvûd, (1992), *Sünen-i Ebî Dâvûd,* (2. Baskı), C. 7-11, Çağrı Yayınları, İstanbul

İbn-u Mâce, (1992), *Sünen-i İbn-i Mâce,* (2. Baskı), C. 17-18, Çağrı Yayınları, İstanbul

İslam, (2007), *Yaşayan Dünya Dinleri,* (1. Baskı), ed. Şinasi Gündüz, DİB Yayınları, İstanbul

Kanar, M., (1993), Büyük Farsça-Türkçe Sözlük, Birim Yayınları, İstanbul

Karal, E. Z., (1977), "Abdülaziz Dönemi Kurumları", *Osmanlı Tarihi*, C. VII, (2. Baskı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

Malik b. Enes, (1992), *Muvattâ,* (2. Baskı), C. 20, Çağrı Yayınları, İstanbul

Mutaf, A., (2002), "Şûra-yı Devlet", *Türkler Ansiklopedisi,* C. XIII, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

Müslim, (1992), *Sahîhu'l-Müslim,* (2. Baskı), C. 4-6, Çağrı Yayınları, İstanbul

Nesâî, (1992), *Sünen-i Nesâî*, (2. Baskı), C. 15-16, Çağrı Yayınları, İstanbul

Pakalın, M. Z., (1983), "Mektubi Kalemi", *Osmanlı Tarih deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. II, (3. Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

Pakalın, M. Z., (1983), "Rüûs", *Osmanlı Tarih deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. III, (3. Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

Pakalın, M. Z., (1983), "Rütbe", *Osmanlı Tarih deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. II, (3. Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

Pakalın, M. Z., (1983), "Âmedî Kalemi", *Osmanlı Tarih deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. I, (3. Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

Pakalın, M. Z., (1983), "Nişan", *Osmanlı Tarih deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. II, (3. Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

Pakalın, M. Z., (1983), "İmtiyaz Madalyası", *Osmanlı Tarih deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. II, (3. Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

Pakalın, M. Z., (1983), "Bâlâ", *Osmanlı Tarih deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. I, (3. Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

Pakalın, M. Z., (1983), "Murassa'", *Osmanlı Tarih deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. II, (3. Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

Sâmi, Ş., (h. 1317), Kâmûs-i Türkî, Akdam Matbaası, İstanbul

Tirmizî, (1992), *Sünenü't-Tirmizî*, (2. Baskı), C. 12-14, Çağrı Yayınları, İstanbul

Yeğin, A., vd., (2006), Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, Sebat Yayıncılık, İstanbul

İnternet Adresleri

https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (27/08/2015)

http://www.kadinmuhendisler.org/ea_OsmanlidaKadin.aspx (07/09/2015)

http://www.turksanatmuzigi.org/eserlerimiz/sarkilarimiz/s-sarki/sabrimi-gamzelerin-sihr-ile-tarac-edeli (07/09/2015)

http://www.necatiisler.com/anasayfa/index.php/osmanlica-transkripsiyon (02/08/2015)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts

http://www.ttk.gov.tr/index.php?Page=Sayfa&No=385 (19/10/2015)

http://www.ehlibeytalimleri.com/ayetlerde-ve-rivayetlerde-evlat_d8492.html (25/05/2016)

https://archive.org/stream/EbuMuazKitaplar/Siaakideleri_djvu.txt (25/05/2016)

http://www.diyanetislamansiklopedisi.com/miskatul-mesabih/ (25/05/2016)

Arşivler

BOA, (h. 29/Z/1281), DH.SAİDd…, Dosya: 18, Gömlek:235

BOA, (h. 29/Z/1281), ŞD.SAİD, Dosya: 24, Gömlek:1

BOA, (h. 26/Ş/1298), Y..RM, Dosya: 12, Gömlek:19

BOA, (h. 01/C/1303), İ..DH.., Dosya: 982, Gömlek:77501

BOA, (h. 01/C/1303), İ..DH.., Dosya: 982, Gömlek:77525

BOA, (h. 25/Za/1315), İ..TAL., Dosya: 135, Gömlek:1315

BOA, (h. 04/C/1318), İ..TAL., Dosya: 227, Gömlek:1318

BOA, (h. 20/C/1319), İ..DH.., Dosya: 1388, Gömlek:1319

BOA, (h. 23/R/1320), İ..TAL., Dosya: 281, Gömlek:1320

BOA, (h. 06/Ş/1325), BEO, Dosya: 3144, Gömlek: 235781

BOA, (h. 18/Za/1325), İ..DH.., Dosya: 3144, Gömlek: 235781

BOA, (h. 15/Z/1326), Fon: BEO, Dosya: 3463, Gömlek:259722

BOA, (h. 03/B/1330), Fon: BEO, Dosya: 4052, Gömlek:303899

İKSAD Publishing House

ISBN: 978-625-6404-70-0